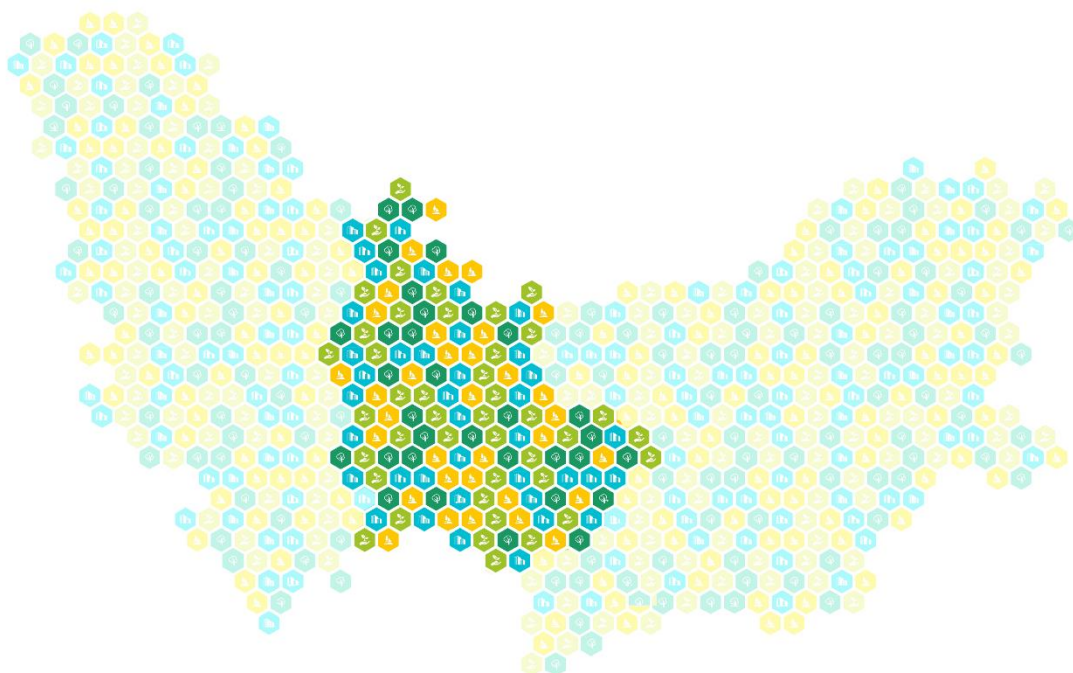

ТЕРИТОРИАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА ИНТЕГРИРАНИ МЕРКИ

които да се финансират по програмата INTERREG — IPA CBC 2021—2027
между Република България и Република Сърбия

АНАЛИЗ

Съдържание

Въведение	1
1 Общо описание на граничната зона	3
1.1 Обхваната от програмата територия и регионална структура	3
1.2 Географски характеристики	4
2 Демографско развитие	7
2.1 Общ преглед	7
2.2 Гъстота на населението	9
3 Икономическо развитие	11
3.1 Основни икономически показатели	11
3.2 Брутен вътрешен продукт (БВП)	13
3.3 Брутен вътрешен продукт (БВП) на глава от населението	13
3.4 Секторна структура на икономиките на България и Република Сърбия	15
3.5 Преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ)	19
3.6 Глобална конкурентоспособност на националните икономики	20
3.7 Малки и средни предприятия (МСП)	21
3.8 Туристически сектор	22
4 Пазар на труда	28
4.1 Равнище на заетост	28
4.2 Равнище на безработица	28
5 Социална инфраструктура и услуги	31
5.1 Здравеопазване	31
5.2 Образование	33
5.3 Култура и културно наследство	37
5.3.1 Нематериално културно наследство	37
5.3.2 Материално/недвижимо културно наследство	38
5.3.3 Културни институции	43
6 Околна среда	44
6.1 Въздух	44
6.2 Води	46
6.3 Почви	47
6.4 Защитени територии	48

6.5	Климатични промени	52
6.6	Заклучения по темата за околната среда	53
7	Техническа инфраструктура	54
7.1	TEN-T мрежа	54
7.2	Пътна мрежа	54
7.3	Железопътна мрежа	58
7.4	EuroVelo — Европейската мрежа от велосипедни маршрути	60
7.5	Гранични контролно пропускателни пунктове	60
7.6	Летища	61
7.7	Вътрешни водни пътища	62
7.8	Информационни и комуникационни технологии (ИКТ)	64
7.9	Водоснабдяване и канализация	65
7.10	Управление на отпадъците	65
7.11	Възобновяеми енергийни източници и енергийна ефективност	66
8	Институционален капацитет и междуинституционално сътрудничество, подкрепяни инициативи през периода 2014—2020 г.	70
9	ИДЕНТИФИЦИРАНИ НУЖДИ И ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ	70
9.1	Развиване на транспортни/урбанизационни оси в района на ТГС	71
9.2	Околна среда	71
9.3	Демография	71
9.4	Гъстота на населението	72
9.5	Местни икономики	72
9.6	Бедни/слаби общини	72
9.7	Преструктуриране на промишлените производства	73
9.8	Глобален индекс за конкурентоспособност	74
9.9	Малки и средни предприятия (МСП)	74
9.10	Туризм — какво е нужно за оползотворяване на наличните ресурси	75
9.11	Безработица	76
9.12	Здравеопазване	76
9.13	Образование	77
9.14	Културно наследство	77
9.15	Пътища	77
9.16	Железопътни линии	78

9.17	Гранични контролно пропускателни пунктове	78
9.18	Вътрешни водни пътища	78
9.19	Водоснабдяване и канализация	78
9.20	Управление на отпадъците	78
9.21	Възобновяеми енергийни източници и енергийна ефективност	78
9.22	Екология	79
9.23	Защитени територии	79
9.24	Климатични промени	80
9.25	Институции — взаимодействие, необходимост от изграждане на капацитет	81
10	Потенциал за развитие	81
10.1	Туризм	81
10.2	Функционални зони за икономическо развитие	81
10.3	Гранични контролно пропускателни пунктове	82
10.4	Мерки за енергийна ефективност	83
10.5	Управление на водите	83
10.6	Опазване на околната среда и туризм	84
11	ИЗВОДИ	84
12	ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ	85

Списък на таблиците

Таблица 1: Демографска динамика 2011—2019 г.	7
Таблица 2: Гъстота на населението 2019 г.	9
Таблица 3: Секторна структура на икономиките, 2018 г.	17
Таблица 4: Туризмът в района на ТГС, 2019 г.	27
Таблица 5: Заетост, 2019 г.	28
Таблица 6: Равнище на безработица, 2019 г.	28
Таблица 7: Екстремни равнища на безработица по общини, 2019 г.	30
Таблица 8: Болници, болнични легла и население на 1 легло в района на ТГС (брой)	33
Таблица 9: Културна инфраструктура в района на ТГС (общо)	44
Таблица 10: Дължина (км) и структура на Републиканската пътна мрежа в България, 2019 г.	55
Таблица 11: Дължина на пътищата в Република Сърбия, 2018 г. (в км)	56

Таблица 12: Дължина (км) и структура на Републиканската пътна мрежа в Република Сърбия	57
Таблица 13: Дължина на железопътните линии по области, 2018 г.....	58
Таблица 14: Възобновяема енергия: електроцентрали — брой и мощност за България, 2020 г.	67

Списък на картите

Карта 1: Карта на трансграничния регион	4
Карта 2: Географска карта на трансграничния регион.....	5
Карта 3: Трансграничен регион — пространствена структура и транспортни връзки	6
Карта 4: Гъстота на населението, 2019 г.....	10
Карта 5: Общини в района на ТГС с най-слаби местни икономики	15
Карта 6: Културни коридори и наследство в трансграничния регион.....	42
Карта 7: Дял от общинските територии, попадащи в Националната екологична мрежа (НЕМ) в български и международен контекст	48
Карта 8: Зони от НАТУРА 2000 в България и обекти от мрежата EMERALD в Сърбия — трансграничен регион.....	51
Карта 9: Железопътни линии в района на трансгранично сътрудничество	58
Карта 10: Коридори на EuroVelo	60
Карта 11: Гранични КПП, летища, пристанища	63
Карта 12: Бедни/слаби общини в района на ТГС	73
Карта 13: Функционални зони за икономическо развитие в българската част на района на ТГС.....	82

Списък на илюстрациите

Фигура 1: Възрастова структура на населението, 2019 г.	9
Фигура 2: Глобален индекс за конкурентоспособност, 2019 г.....	20
Фигура 3: Население на един лекар в района на ТГС	32
Фигура 4: Световна класация на PISA за 2018 г.....	34
Фигура 5: Брой студенти в университетите, 2018/2019 г.....	36
Фигура 6: Коридорите от мрежата TEN-T в региона.....	54
Фигура 7: Емисии на парникови газове (в CO ₂ еквивалент)	68

ВЪВЕДЕНИЕ

Една от дейностите по работното задание, възложено от МРРБ на Изпълнителя, е изготвянето на „Анализ на нуждите и потенциала за развитие на територията, обхваната от Интегрираната териториална стратегия (ИТС)“ за нуждите на програмата за двустранно трансгранично сътрудничество INTERREG — IPA CBC 2021—2027 между Република България и Република Сърбия. Анализът ще бъде разгледан от Смесената работна група, която се очаква да направи, при необходимост, конкретни препоръки за внасяне на корекции, с които да се подобрят и оптимизират структурата и съдържанието на продукта.

Основната цел е да се изследват и разкрият *нуждите и потенциалът за развитие* на разглежданата територия, обхваната от ИТС, с което да се създаде основа за идентифициране на основните области на интервенция, засегнати в стратегията.

Специфичните цели на Анализа са свързани с проучване на възможностите за подобряване на *териториалните взаимодействия, икономическото и социалното сближаване* в обхванатата от програмата територия посредством интервенции с трансгранична насоченост.

Териториалният обхват на Анализа съвпада с територията на приложение на трансграничната програма, която остава неизменна за периода 2021—2027 г. На един по-късен етап географската територия на приложение на стратегията ще бъде идентифицирана в тясно сътрудничество със Смесената работна група, при спазване на принципите на интегритет, териториална концентрация и осъществимост в рамките на наличните ресурси. Регионът се характеризира с възможности за относително висока степен на взаимодействие и частична взаимозависимост между различните сектори на социално-икономическия живот от двете страни на границата.

Времевият обхват на анализа покрива основно периода от 2011 до 2018 г. в зависимост от наличната информация по определени показатели. Неговият *тематичен обхват* е ориентиран към главната цел (да разкрие нуждите и потенциала за развитие), като включва типични сфери на регионалното развитие: демография, икономика, туризъм, пазар на труда, социални услуги, инфраструктура, околна среда, културно наследство.

Особеното в анализа е неговата *„селективност и ориентираност към проблемите“* — той се фокусира върху съвместните предизвикателства, нужди, потенциали и споделени приоритети на разглежданата територия (вместо да представя общите ѝ характеристики и целите на развитието ѝ). Анализът завършва със синтезиран раздел, в който се посочват силните и слабите страни, възможностите и заплахите на обхванатата от програмата територия, като по този начин подкрепя разработването на подходяща ИТС.

Основни източници на необходимата информация и данни са предоставените от Възложителя и тясно свързани с целта на договора Draft Programme's Intervention Logic (Логика на интервенциите в проекта на програма), Territorial Analysis of the Bulgaria – Serbia cross-border area (Териториален анализ на трансграничния регион България — Сърбия) и други разглеждани документи. Един от важните източници е Националната концепция за пространствено развитие, която предоставя ориентировъчна информация:

Ключовите тематични области в трансграничното сътрудничество с Република Сърбия са *туризъм, икономика, биоразнообразие и екология*.

Туризмът е предимно ваканционен и е ориентиран към кратки посещения през почивните дни и по празниците. Неоползотворени са възможностите за здравен и културен туризъм при наличие на културни ценности и минерални води от двете страни на границата. Икономическите връзки имат нужда от допълнително развитие, с оглед на разкритите нови работни места в България, особено в сферата на аутсорсинг индустрията.

Наличието на защитени зони за опазване на биологичното разнообразие от двете страни на границата е предпоставка за създаване на трансграничен екологичен коридор и изготвяне и реализиране на съвместни проекти.

Климатичните промени поставят екологията като задължителна област на трансграничното сътрудничество и определят съвместното разработване и реализиране на инициативи за превенция и борба с наводненията и горските пожари като задължително, включително за повишаване на информираността и обучения.

Центровете за развитие от българска страна са София, Враца, Монтана и Видин, а от сръбска – Ниш и Пирот, които се позиционират като естествен ориентир на осите на развитие по посока столицата Белград. В допълнение, селищните образувания Зайчар, Лесковац и Враня образуват урбанизационната ос „север—юг“ в зоната на трансгранично сътрудничество.

Връзките от българска страна се осъществяват през 5 ГКПП, като на различните места граничният преход се реализира чрез пътна връзка и/или ж. п. гара.

Законови и административни пречки пред трансграничното сътрудничество все още съществуват, но се очаква намаляване на различията, обусловено от стремежа на Р. Сърбия към членство в ЕС.

Проблеми с административния капацитет в по-малките общински центрове водят до трудности в съвместната работа на публичните органи от двете страни на границата. Социокултурните различия и липсата на доверие са несъществени и не са пречка пред туризма и икономическите връзки.

Необходимо е да се подобри физическият достъп чрез увеличаване на пропускателната способност на ГКПП, осигуряване на надеждност на системата за проверка на преминаващите и премахване на „тесните участъци“ в транспортната инфраструктура. Подобряването на транспортната свързаност и достъпност между двете държави по различни направления и видове транспорт, както и доизграждането и обновяването на техническата инфраструктура в пограничните територии, са ключови фактори за интензивно развитие.

Национална концепция за пространствено развитие, Актуализация 2019 г.
<https://www.mrrb.bg/bg/aktualizaciya-na-nacionalnata-koncepciya-za-prostranstveno-razvitie-za-perioda-2013-2025-g/>

Информацията е допълнена с данни от Националния статистически институт, Евростат, държавни институции и администрации, официални източници, цитирани в съответните раздели. Изследвани и отразени са също значителен набор от международни, европейски и национални документи за планиране, имащи отношение към заданието.

Основен ограничаващ фактор в приложното изследване е непълната и разпокъсана информация, различният формат на представяне данните и свързаните с това финансови, времеви и интелектуални ресурси, необходими за тяхното получаване и обработка. В допълнение, достъпът до актуализирана информация в някои области се оказва доста ограничен.

Методологичната рамка за разработване на ИТС (включително на нейната аналитична част) се определя от системата от подходи, принципи и методи, прилагани в процеса на разработване, консултиране и прилагане на стратегията.

Интегрираният подход обединява участниците в процеса на стратегическо планиране и програмиране, както и в разработването и прилагането на политиките за развитие. Той съчетава анализ на секторните политики, техните пространствени измерения и връзки. Целта е да се открият потенциалите за положителни взаимодействия между секторните политики и пътищата за намаляване на конфликтите между тях. Предвидено е

интегрираният подход да замени сегашния „огледален подход за сътрудничество“. И накрая, новият подход би означавал да се оказва подкрепа само на проекти с реален трансграничен ефект (т.е. обмен на опит, стоки и услуги).

Трансграничният подход обединява усилията на страните партньори за укрепване на социално-икономическото развитие на граничните райони. Подходът увеличава способността за решаване на често срещани проблеми.

Базираният на екосистемите подход е в основата на съвременното планиране и програмиране. Анализът отчита нуждите от управление на човешките дейности така, че да не се застрашава способността на екосистемите да се справят с промяната и да се гарантира устойчивото използване на природни продукти и услуги от настоящото и бъдещите поколения.

Подходът, базиран на място, изисква да се отчетат добре структурирани познания за местните области, ресурси и потенциал, за да се превърне в основа за планиране на бъдещето в съответствие със специфичните характеристики на местните области и нуждите на населението. Именно този подход е възпрепятстван от свързаните с пандемията ограничения в последно време.

Все още липсва статистическа информация за влиянието на пандемията от COVID-19 върху социално-икономическото развитие на региона, а разглежданият период е свързан с твърде голяма динамика на изследваните параметри. От друга страна, разработваната стратегия ще влезе в действие в началото на 2022 г. Дотогава националните правителства планират да са овладели пандемията благодарение на интензивния процес на ваксинация на населението и да прилагат интензивно своите планове за възстановяване на социално-икономическия живот. Всичко това води до извода, че анализът следва да се фокусира върху новите възможности, които разкрива пандемията, и върху нуждите и потенциала за развитие на обхванатата в програмата територия, вместо върху отрицателните последици от кризата. Именно разкритите нужди и потенциали ще залегнат в основата за планирането на трансграничното сътрудничество, което би допринесло за възстановяване чрез подходящи, изпълними и ефективни съвместни проекти с осезателни и устойчиви резултати.

1 ОБЩО ОПИСАНИЕ НА ГРАНИЧНАТА ЗОНА

1.1 Обхваната от програмата територия и регионална структура

Включената в обхвата на програмата за трансгранично сътрудничество INTERREG — IPA CB 2021—2027 територия между Република България и Република Сърбия обхваща териториални единици от ниво NUTS 3 или еквивалентни, разположени по границата между двете партниращи държави, включително: българските области Видин, Монтана, Враца, Софийска област, Перник и Кюстендил, както и сръбските области Бор, Зайчар, Нишава, Топлица, Пирот, Ябланица и Пчиня.

Областите Видин, Монтана и Враца са част от Северозападния регион от ниво NUTS 2 на България (СЗР), а другите три — Софийска област и областите Перник и Кюстендил — от Югозападния регион от ниво NUTS 2 (ЮЗР). Първият регион е един от по-слабо развитите в страната, а вторият е най-силно развитият. Административната структура на Република

България следва Европейската класификация на териториалните единици за статистически цели, като приема сегашната си форма през 2008 г. с 2 региона от ниво NUTS 1, 6 региона от ниво NUTS 2, 28 области от ниво NUTS 3, 265 общини от ниво LAU 1 и 5 258 общини от ниво LAU 2.

Административната структура на Република Сърбия следва Закона за равноправното устройство на територията, изменен през 2010 г. с две териториални единици, съответстващи на ниво NUTS 1, пет статистически региона (NUTS 2) и 29 области, съответстващи на статистически единици от ниво NUTS 3 в европейските държави.

Подобно на България, в Република Сърбия статистическите региони не са административни единици и няма традиции на управление на ниво NUTS 2, следователно тези региони нямат административни правомощия и не са самоуправляващи се субекти.

Карта 1: Карта на трансграничния регион

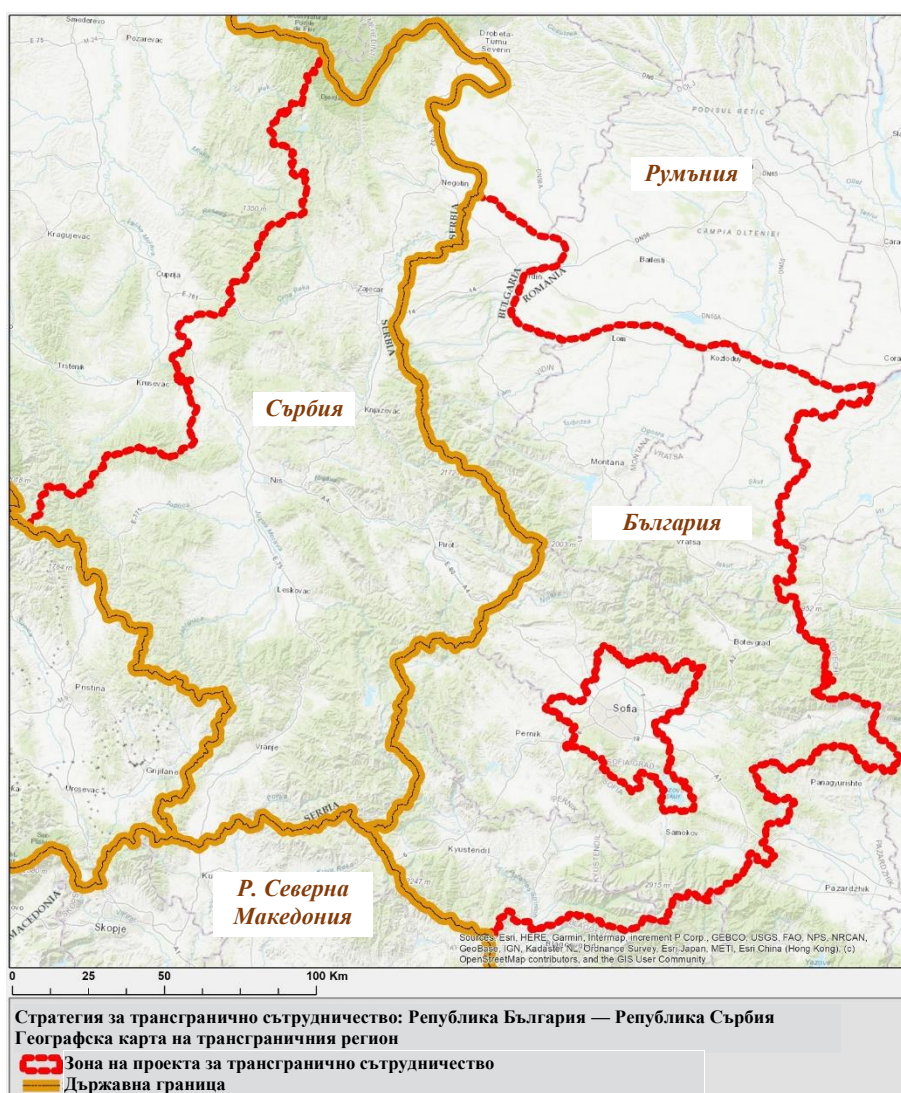

1.2 Географски характеристики

Географската структура на зоната за трансгранично сътрудничество (ТГС) включва планини, хълмисти области, равнини и низини в широкия височинен обхват от 30 до 2 730 м надморска височина. Над половината от територията е с планински релеф. Там се намира целият участък на Западна Стара планина, наред с граничните планини Осоговска и Влахина, както и части от Рила, Верила, Конявска и Земенска планини (от българската страна на границата) и Дели Йован, Ртан и Озрен — от сръбската страна. Множество равнини и долини, най-важните от които са Дунавската равнина, както и Кюстендилската и Дупнишката котловини и долината на река Южна Морава, създават естествен потенциал за развитие на селското и горското стопанство. Съществуват множество привлекателни природни комплекси (скални, водни и растителни), които са или могат да бъдат разработени в туристически обекти/ресурси.

Река Дунав, с която граничи на север районът на ТГС, е природен ресурс със значителен потенциал за развитие. Други значителни надземни водоизточници в региона са реките Нишава (която извира в Сърбия, навлиза в България и се връща в Сърбия при граничния пункт Калотина), Тимок, Ерма, Струма, Искър, Огоста и Лом. Изкуствените водоеми на реките Огоста и Власина, както и множеството по-малки езерца, допълват богатите водни ресурси в региона. Целият район на ТГС е богат на подземни водни ресурси (както обикновени, така и термални извори). Най-значимите термални извори с потенциал за развитие на спа туризъм са тези в градовете Кюстендил, Сапарева Баня, Вършец и Рударци (от българска страна), както и Нишка баня, Вранска баня, Звоначка баня, Гамзиградска баня, Сокобаня, Брестовачка баня, Пролом баня, Луковска баня, Куршумлийска баня, Сияринска баня и Буяновачка баня (от сръбска страна).

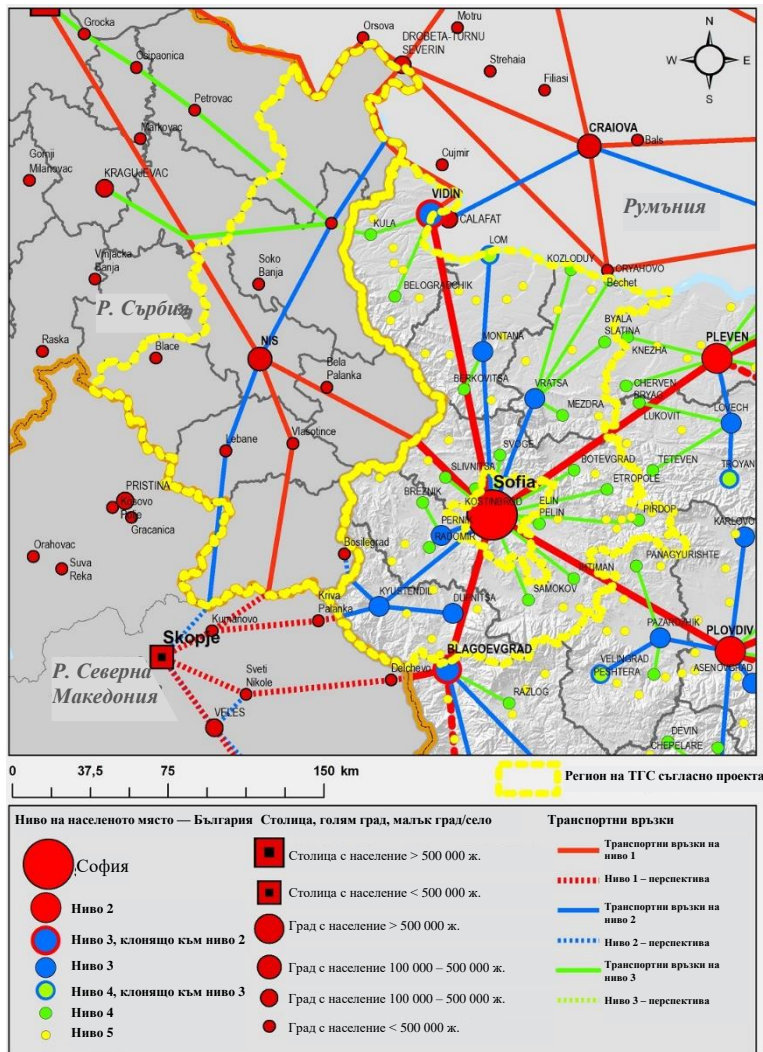
Карта 2: Географска карта на трансграничния регион

Разнообразният релеф предполага разнообразен климат. Той варира от умерено-континентален през преходно-континентален до планински. В съответствие с релефа варират и почвите — от горски в планинските и хълмистите райони до алувиални по поречията на реките и богат чернозем в равнините. Това отговаря на нуждите на цялото

многообразие от селскостопански култури, включително плодове и зеленчуци. Налице са добре обособени подрайони, специализирани в производството на определени земеделски култури, главно плодове: череши, ябълки и сливи. Планините са добре покрити с гори — както широколистни, така и вечнозелени, — и с богата растителност, илюстрираща уникалното биоразнообразие на региона. На основата на този комплекс от фактори се развива дървообработваща промишленост, животновъдство, събиране на билки и гъби. Като цяло околната среда е „приятелски настроена“ и към алтернативни форми на туризъм. Има наличие на различни видове полезни изкопаеми, но само някои от тях имат стопанска значимост: залежите от мед и злато по южните склонове на Средна Стара планина край Пирдоп и Челопеч в България и подобни залежи в близост до Бор и Майданпек в Република Сърбия. Залежите от кафяви въглища в района на Перник (България) са изчерпани от няколко десетилетия, но в миналото са били основен фактор за урбанизацията на града. Околната среда в района се оценява като притежаваща висока степен на чувствителност към климатичните промени. Сушите, наводненията и горските пожари са потенциално значими рискове в района.

Карта 3: Трансграничен регион — пространствена структура и транспортни връзки

Източник: Национална концепция за пространствено развитие 2013 – 2025 г., Актуализация 2019 г.

2 ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ

2.1 Общ преглед

Характерно за този периферен планински район от двете страни на границата между Република България и Република Сърбия е намаляващото и застаряващо население с ограничен потенциал за икономическо развитие. Ниската гъстота на населението, трудно достъпният релеф, в допълнение към влошаващите се демографски характеристики, са важните проблеми за района на ТГС.

Към 2019 г. населението на района на ТГС възлизаше на 1 971 898 души. Тази демографска маса е почти поравно разпределена между българската и сръбската части на района на ТГС. Естественят прираст на населението от десетилетия бележи негативна тенденция. През периода 2011—2019 г. регионът е загубил 151 718 жители, което съставлява спад от 7,7 % (1 % на годишна база).

Населението на българската част от обхванатата от програмата територия е 832 082 души, като съставлява близо 12 % от общото население на страната и 42,2 % от населението на района на ТГС. По отношение на динамиката, спадът за референтния период 2011—2019 г. възлиза на 11,7 % – 2,3 пъти по-висок от средната стойност за страната (5,1 %) и над 3 пъти по-висок от този за сръбската част от района. По области най-значителен спад се отчита в област Видин (-16,3 %), следвана от Враца (13,6 %), Кюстендил (13,4 %) и Монтана (13,0 %). Относително най-благоприятна е тенденцията в Софийска област със 7,7 % спад на населението. Видин е и областта с най-малка абсолютна численост на населението — 84 865 жители.

Сръбската част от обхванатата от програмата територия има население от 1 139 816 души към 2019 г. Това възлиза на 16,15 % от общото население на страната и на 57,8 % от цялото население на района на ТГС. В сръбската част населението на региона е намаляло едва с 3,5 % през референтния период 2011—2019 г., сравнено с 11,7 % намаление за българската част. С най-малко население в сръбската част е област Пирот (83 699 души); тя е и втората най-малка (след Видин — 82 835 души) в района на ТГС.

Продължаващата негативна динамика в двете части на района на ТГС се дължи на негативния естествен и механичен прираст.

Таблица 1: Демографска динамика 2011—2019 г.

ОБЛАСТИ	2011 г.	2019 г.	ДИНАМИКА (брой)	ДИНАМИКА (%)
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ БЪЛГАРИЯ	942 720	832 082	-110 638	-11,7 %
Видин	99 481	82 835	-16 646	-16,7 %
Монтана	145 984	127 001	-18 983	-13,0 %
Враца	184 662	159 470	-25 192	-13,6 %
София	245 616	226 671	-18 945	-7,7 %
Перник	131 987	119 190	-12 797	-9,7 %
Кюстендил	134 990	116 915	-18 075	-13,4 %

ОБЛАСТИ	2011 г.	2019 г.	ДИНАМИКА (брой)	ДИНАМИКА (%)
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ СЪРБИЯ	1 180 896	1 139 816	-41 080	-3,5 %
Бор	124 992	111 152	-13 840	-11,1 %
Зайчар	119 967	106 100	-13 867	-11,6 %
Ябланица	216 304	198 740	-17 564	-8,1 %
Нишава	376 319	360 494	-15 825	-4,2 %
Пирот	92 479	83 699	-8 780	-9,5 %
Пчиня	159 081	196 431	37 350	23,5 %
Топлица	91 754	83 200	-8 554	-9,3 %

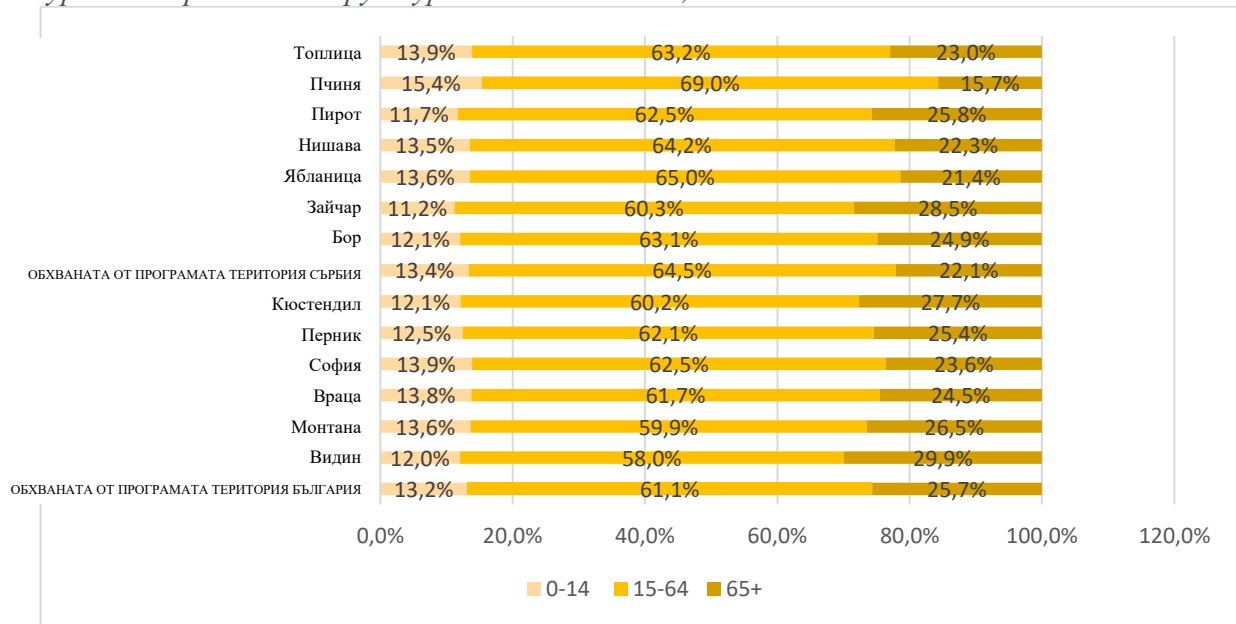
Източник: Национален статистически институт — България и Сърбия

Следвайки тенденциите на национално равнище, населението в района на ТГС застарява трайно през последните десетилетия. В резултат от това човешкият потенциал за икономическо развитие, особено в селската периферия от двете страни на границата, постоянно намалява, като днес активното население възлиза на по-малко от 65 %. Като цяло в Сърбия дялът на населението в трудоспособна възраст (64,5 % на възраст между 15 и 64 години) е по-висок, отколкото в България (61,1 %). На областно ниво с най-ниска стойност на показателя в сръбската територия, обхваната от програмата, е област Зайчар (60,3 %), а в съответната българска част — област Видин (60,3 %). Пряко проявление на тенденцията към застаряване е нарастващият дял на хората на възраст 65 и повече години. Средно за България този дял е 25,7 % а за Сърбия — 22,1 %. Тенденциите във възрастовия диапазон 0—14 години също са неблагоприятни. Относителният дял в тази група е по-нисък от средните национални стойности, като възлиза съответно на 13,4 % в сръбската част и на 13,2 % в българската.

Както се вижда на **Фигура 1** по-долу, може да се заключи, че възрастовата структура на населението от двете страни е сравнима с умерени вариации, като е по-благоприятна в сръбската част. Неравенствата са много по-високи на ниво общини и селища, като този факт следва да се отчита при планирането на мерки за подкрепа на социално-икономическото развитие и в двете части.

Фигура 1: Възрастова структура на населението, 2019 г.

Източник: Национална статистика на България и Сърбия, 2019 г.

2.2 Гъстота на населението

Средната гъстота на населението в българската част от района на ТГС (37 жители на кв. км) е значително по-ниска, отколкото в сръбската част (63 жители на кв. км) и варира в широки граници между отделните общини. В 12 общини (4 в област Видин, 1 в област Монтана, 2 в област Перник и 3 в област Кюстендил) гъстотата на населението е дори 10 или по-малко жители на кв. км. Това са територии, изложени на висок риск от сериозно обезлюдяване на намиращите се в тях селища.

Таблица 2: Гъстота на населението 2019 г.

	ПЛОЩ кв. км.	НАСЕЛЕНИЕ	ГЪСТОТА души/кв. км
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ БЪЛГАРИЯ	22 797	832 082	36
Видин	3 033	82 835	27
Монтана	3 636	127 001	35
Враца	3 620	159 470	44
София	7 062	226 671	32
Перник	2 394	119 190	50
Кюстендил	3 052	116 915	38
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ СЪРБИЯ	21 141	1 139 816	54
Бор	3 507	111 152	32
Зайчар	3 624	106 100	29
Ябланица	2 770	198 740	72
Нишава	2 728	360 494	132

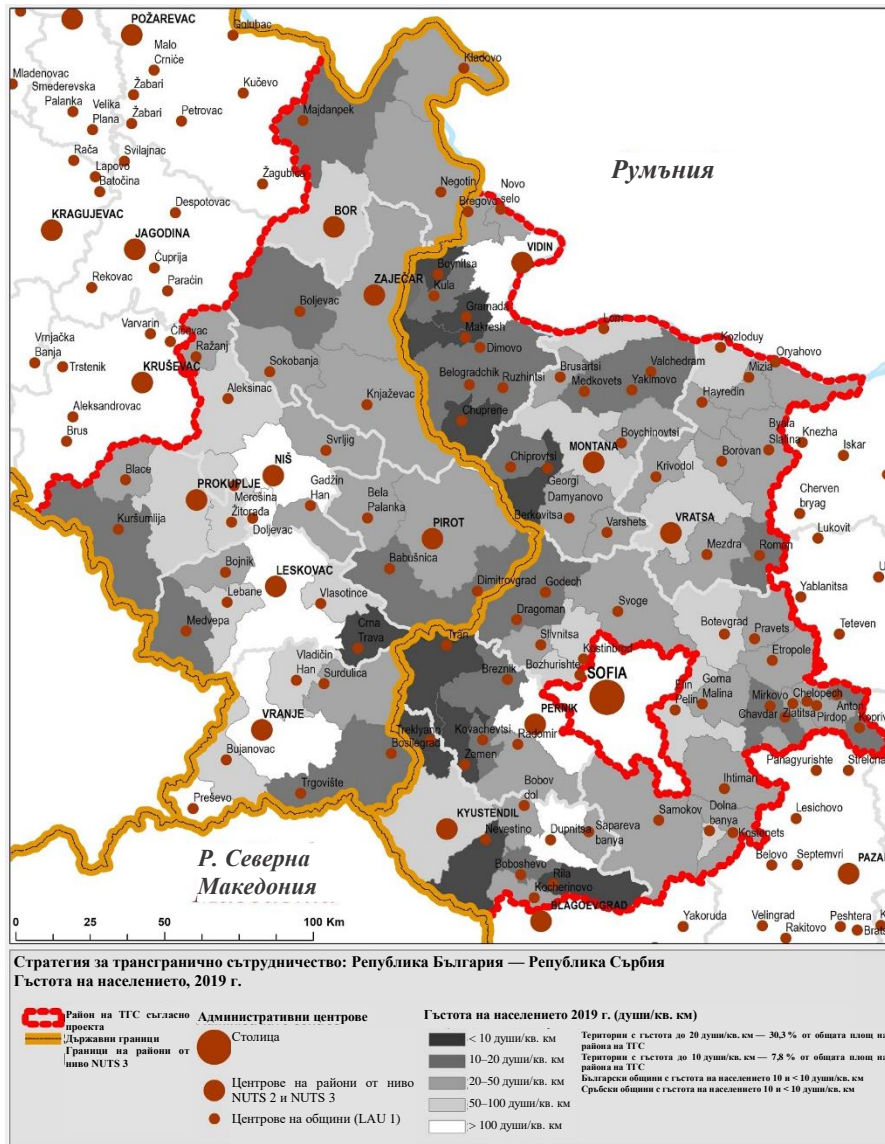

	ПЛОЩ кв. км.	НАСЕЛЕНИЕ	ГЪСТОТА души/кв. км
Пирот	2 761	83 699	30
Пчиня	3 520	196 431	56
Топлица	2 231	83 200	37

Източник: Национална статистика на България и Сърбия

Аналогичните данни за сръбската част от обхванатата от програмата територия показват по-добри стойности: средна гъстота на населението 54 души/кв. км в сравнение с 36 души/кв. км за българската част. Макар и по-ниска от средната стойност за страната (81 души/кв. км), гъстотата на населението не варира толкова драстично, колкото в българската част. Има една община с изключително ниска гъстота на населението (под 10 души/кв. км) – Църна Трава, област Ябланица.

Карта 4: Гъстота на населението, 2019 г.

Източник: Национална статистика на България и Сърбия, 2019 г.

Като краен резултат бе съставен списък от 8 групи с общо 55 общини в 18 области. В българската част от района на ТГС има 25 общини от този вид: Видин — 10, Монтана — 9, Враца — 3, Перник — 2, Кюстендил — 1. Както се вижда от долната карта, почти всички български общини, граничещи с района на ТГС, попадат в групата на икономически най-слабо развитите.

Липсата на аналогична информация за сръбската част не позволява оценка, основана на данни, но експертното допускане е, че сръбските общини по границата на района на ТГС попадат в групата на икономически най-слабо развитите.

Изводът по тази тема би бил, че ниската гъстота на населението е препятствие пред равния достъп на разпръснатото население до социални услуги с достатъчно качество: здравеопазване, образование, култура, спорт и дори магазини. Следва да се предприемат мерки за подобряване на мобилните и дистанционните услуги, съобщенията и състоянието на пътната мрежа.

3 ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

3.1 Основни икономически показатели

Анализът на икономическото развитие, основан на сравнение между традиционните показатели (БВП по статистически териториални единици NUTS 3, БВП на глава от населението и Брутна добавена стойност), отразява типичните характеристики на пограничната периферия, включително трудна достъпност и мобилност, ниска гъстота на населението, обезлюдяване и застаряване, ограничен пазар на труда, слаба устойчивост на кризи.

Българската икономика бележи непрекъснат ръст през последните 7 години (до 2019 г. включително). Реалният брутен вътрешен продукт (БВП, коригиран спрямо инфлацията) е нараснал с около 3,2 % през 2018 г. и 3,4 % през 2019 г. Стабилният ръст на БВП през последните години се дължи главно на повишаване на общата производителност на труда и на индивидуалното потребление. Положителен ефект оказват и нарастващата икономическа активност на населението, по-високата заетост и растящите нива на възнаграждение. Друг положителен фактор е динамично развиващата се глобална икономика, която доведе до нарастващо търсене на български стоки и услуги, конкурентни на световните пазари.

Прогнозите са, че продължаващата пандемия ще повлече икономиката към рецесия през 2020 г. Очаква се бедността да се увеличи предвид загубата на работни места и нарастващите уязвимости, свързани с кризата, както и предвид евентуалното отрицателно въздействие на повишаващите се минимални заплати върху заетостта сред неквалифицираната работна ръка. Бедните са по-уязвими на сътресения в системата на здравеопазването, тъй като често имат по-малък достъп до здравна грижа и недостатъчни

спестявания, за да се справят с кризата.

В допълнение, при тях са по-вероятни загубите на доход в резултат от карантини и/или прекъсвания на стопанска дейност. Според Световната банка¹ България ще трябва да предприеме решителни мерки за възстановяване с цел повишаване на производителността с поне 4 %, за да достигне средните за ЕС равнища на доходите и да стимулира споделен просперитет.

Икономиката на Сърбия е основана на услуги, с малко над средни доходи, като две трети от общия брутен вътрешен продукт (БВП) е в третичния сектор. Най-силните сектори на сръбската икономика² са енергетиката, автомобилостроенето, машиностроенето, добивната промишленост и селското стопанство. Основни пера в износа на промишлени стоки са автомобили, неблагородни метали, мебели, преработени храни, машини, химикали, захар, автомобилни гуми, конфекция и фармацевтични продукти. Търговията играе важна роля в икономическите резултати на Сърбия.

През последните пет години БВП на Сърбия нараства средно с 4 % годишно. Структурата на БВП по сектори е следната: услуги — 67,9 %, промишленост — 26,1 %, селско стопанство — 6,0 %.

Пандемията, свързаните с нея ограничителни мерки и пакетът от стимули в размер на близо 13 % от БВП са тежко бреме за сръбската икономика, в която се очаква спад на реалния БВП с 3 % през 2020 г., с последващо възстановяване от 2021 г. нататък.

Сърбия използва по-голямата част от наличното си фискално пространство в ранните стадии на пандемията, в резултат от което се получи свиване на икономиката с 6,4 % през второто тримесечие на 2020 г., което бе по-слабо изразено в сравнение със съседните държави, но въпреки това доведе до леко нарастване на безработицата. Докато икономиката е в рецесия, а публичният дълг рязко нараства, бъдещият фискален капацитет за стимулиране на икономическо възстановяване е ограничен, като са нужни по-нататъшни реформи за възвръщане на икономиката към стабилен растеж.

Очаква се правителството да продължи да изпълнява програми за преодоляване на структурните слабости, повишаване на ефективността на публичния сектор и премахване на пречките пред нарастването на частния сектор, при поддържане на макроикономическа стабилност.

Важен аспект и за Сърбия, и за България ще бъде прилагането на програма за „зелен растеж“ в усилията им за икономическо възстановяване след пандемията от COVID-19, заедно с реагирането на предизвикателства като свиващото се население, недостига на работна ръка и отрицателното въздействие на климатичните промени.

¹ <https://www.worldbank.org/en/country/bulgaria/overview>

² <https://www.worldbank.org/en/country/serbia/overview>

3.2 Брутен вътрешен продукт (БВП)

Въпреки относително добрите си икономически показатели България изостава в изравняването с останалите държави — членки на ЕС. Реалният БВП (коригиран спрямо инфлацията) се повиши с приблизително 3,2 % през 2018 г. и се очаква да нарасне с 3,6 % през 2020 г., главно за сметка на вътрешното търсене. Потенциалният ръст на БВП бележи ускорение през последните години. Това се дължи основно на подобрения в общата факторна производителност, докато приносът на капитала и работната ръка остава скромнен. Междурегионалните и особено вътрешнорегионалните различия нарастват и възпрепятстват конкурентоспособността на страната. Производството и доходите са крайно неравномерно разпределени в България, доказателство за което е коефициентът на вариация от близо 50 % в БВП на глава от населението за 2018 г. Макар че в София — град живеят едва 18,8 % от населението на страната, областта генерира близо половината от БВП на България. Не по-различна е и ситуацията с разпределението на БВП в съставните области на регионите от ниво NUTS 2. В повечето случаи различията между съставните области са от порядъка на няколко пъти между най-високата и най-ниската стойност.

И в двете държави БВП е нисък в сравнение с останалите европейски държави. Към 2018 г.³ БВП на Сърбия възлиза на 42 855 млн. евро, а този на България — на 58 771 млн. евро. Сръбската статистика не отчита БВП на ниво област, а на ниво регион (еквивалентен на NUTS 2). Според принципа на оценка на работното място, през 2018 г. регионите на Сърбия са имали следния дял от БВП на страната: регионът на Белград има водеща позиция (41,3 %), следва го регионът Войводина (25,9 %), след което се нареждат регионите Шумадия и Западна Сърбия (18,6 %) и Югоизточна Сърбия (14,1 %).

Секторният анализ на БВП на равнището на сръбската част от района на ТГС показва, че област Нишава е лидер в анализирания сектори на икономиката. Освен в област Нишава, по-висок БВП се отчита и в област Пчиня. Трета по БВП е област Ябланица. За разлика от Пчиня, там се отчита по-висок БВП в областта на финансовите трансакции. В допълнение, данните сочат, че БВП в област Бор е по-висок, отколкото в останалите области, главно заради добре развитата добивна и обработваща промишленост.

Макар и да предоставя информация за общото икономическо състояние на района на ТГС, този показател не допринася за разкриване на неизползвания потенциал за бъдеща подкрепа и развитие на конкретни териториални единици и на малките местни икономики.

3.3 Брутен вътрешен продукт (БВП) на глава от населението

БВП на глава от населението в България през периода 2013—2017 г. отчита малко по-бърз от средния за ЕС ръст. С изключение на София — град, като цяло нивото на икономическо развитие на граничния район е значително по-ниско от националните стойности за България и Сърбия, които са много по-ниски от средните за Европа. По отношение на

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/data/main-tables>

индексите на обема на БВП на глава от населението за 2019 г.⁴, България постига 53 (ЕС27=100), а Сърбия – 41 (ЕС27=100). В стойностно изражение средният БВП на глава от населението за България е 7 984 евро, а за Сърбия съответно 6 138 евро.

В граничния район средният БВП на глава от населението е 3 543 евро, като за България е средно 5 158 евро, а за Сърбия — средно 3 071 евро. На областно равнище лидери за България са Софийска (7 939 евро) и Врачанска (5 974 евро) области, а за Сърбия — съответно областите Бор (4 274 евро) и Пирот (4 125 евро). Най-бедни от двете страни на границата са областите Перник (за България) и Пчиня (за Сърбия).

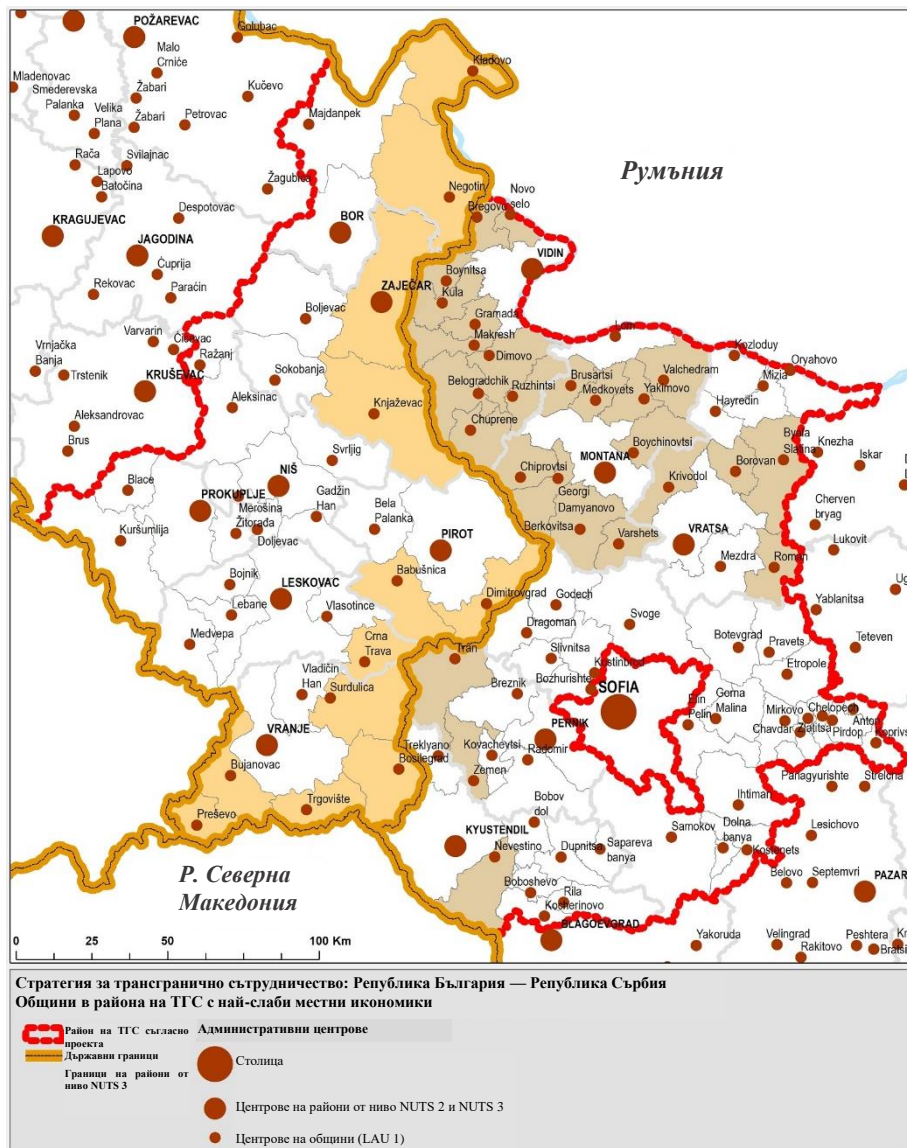
Значително *неравенство в разпределението на доходите* се наблюдава и на това равнище, но то е особено драстично на по-ниското, общинско равнище (макар да се измерва по различен показател). Неговото въздействие, обаче, може да се контролира чрез активно насочени икономически дейности и мерки за социално сближаване, включително пряка подкрепа за МСП.

В Националната концепция за пространствено развитие на Република България (Актуализация 2019 г.) са оценени най-слабите местни икономики на общинско равнище с цел набелязване на функционални области за целеви социални мерки, наречени „социални области“. Те бяха набелязани в процес от четири стъпки: 1) на общините бяха зададени индекси по три показателя: „ръст на населението за определен период“, „продукция на глава от населението“ и „процент на безработица“; 2) общините бяха класирани по обобщен индекс, основан на горните три критерия, като бяха определени 90-те общини в най-лошо състояние; 3) общините в близост до икономическите центрове бяха премахнати от списъка на най-бедните 90, защото такива общини е вероятно да извлекат полза от близостта си с тези центрове. Така броят им бе сведен до 77 общини; 4) определени бяха обектите на подкрепа с предимно социални мерки — групи от по 3 или повече съседни/близки общини без близост с центрове на региони от ниво NUTS 2, спадащи към „граничните“ и/или „планински“ групи. В българската част от района на ТГС има 25 общини от този вид: област Видин — 10, в област Монтана — 9, в област Враца — 3, в област Перник — 2, и в област Кюстендил — 1. Както се вижда от долната карта, почти всички български общини, граничещи с района на ТГС, попадат в групата на икономически най-слабо развитите.

Липсата на аналогична информация за частта от Сърбия не позволява да се направи оценка, основана на данни, но едно експертно допускане би било, че сръбските общини в граничната зона на района на ТГС спадат към същата група на най-слабите местни икономики.

⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices

Карта 5: Общини в района на ТГС с най-слаби местни икономики

Източник: Национална статистика на България и Сърбия, 2019 г.

3.4 Секторна структура на икономиките на България и Република Сърбия

Структурните изменения на дадена икономика обикновено са много слаби. Доминиращият сектор в българската икономика от десетилетия насам е този на услугите (третичният сектор — 66,9 %), следван от обработващата промишленост (вторичен сектор — 28,4 %) и първичния сектор (4,7 % — добивни промишлености, селско, горско и рибно стопанство). След леки колебания преди 2015 г., в България се наблюдава ускорен ръст на брунтата добавена стойност.

Най-силните сектори на сръбската икономика са енергетиката, автомобилостроенето, машиностроенето, добивната промишленост и селското стопанство. Основни пера в износа на промишлени стоки са автомобили, неблагородни метали, мебели, преработени храни,

машини, химикали, захар, автомобилни гуми, конфекция и фармацевтични продукти. Търговията играе важна роля в икономическите резултати на Сърбия. След сериозния ръст от 4,2 % за 2019 г., пандемията от COVID-19 предизвика рецесия от -1 % през 2020 г. Това е един значително по-добър резултат от предвиждания (спад от 3 %). Секторът на услугите бе засегнат най-силно от свързани с пандемията фактори (спад с 1,5 % на годишна база), докато добавената стойност в промишлеността остана непроменена в реално изражение, а в селскостопанския сектор нарасна с 4,9 %. От разходната страна както инвестициите, така и потреблението имаха отрицателен принос към ръста на БВП за 2020 г. (-1,1 % и -0,7 % съответно), докато нетният износ имаше положителен принос (0,8 %)⁵.

С доминиращо участие в структурата на икономиката в Южния и Източния регион на Сърбия, констатирана в светлината на най-важните икономически показатели, параметри и подлежащи на мониторинг показатели, са металообработващата и електрическата промишлености, сравнени с останалите отрасли. Това е и предимство, и задължение на тази промишленост — да реализира положителни промени, допринасящи за икономиката и живота като цяло, които да водят до по-бързо развитие и по-висок стандарт на живот. Над 95 % от фирмите са частна собственост и извършват широк набор от дейности, което осигурява особен потенциал и перспективи на браншовете с традиции и професионален персонал в тази част на Сърбия. Най-голям за сектора е икономическият потенциал на област Нишава което се дължи на присъствието както на големи системи, така и на големия брой регистрирани малки и средни предприятия, които се справят много добре при сегашните условия. По този повод следва да споменем и множество успешни фирми от други общини като Пирот, Бабушница, Куршумлия, Прокупле и пр., които заемат водещи места в света в своите ниши. Специално удареие следва да се постави върху сектора на ИТ и висшите технологии. В област Нишава ИТ секторът наброява около 200 фирми с общо около 1 000 служители. Най-голям дял от приходите в ИТ сектора се реализират от софтуерни и консултантски фирми. Половината от заетите лица работят в софтуерни и консултантски фирми в ИТ сектора, които генерират най-високия общ годишен доход на служител за 2019 г. — над 3 милиона (3 292 000) динара. Данните сочат нарастваща тенденция за всички показатели за икономическа ефективност по отношение на ИТ сектора. Непрекъснатото увеличаване на броя на фирмите и заетите в тях лица е много окуражаващ факт. Оперативните приходи отчетоха значителни увеличения от около 16 % на годишна база, като най-голямо увеличение бележат приходите от експорт на продукция. Важно е също да се отбележи, че делът на приходите от продажби в оперативните приходи за периода 2015—2020 г. е нараснал с около 10 %, което означава, че нараства делът на резултатите, постигнати от ключови дейности, и че успешното развитие на ключови компетентности е основа за бъдещо увеличение на резултатите от дейността. Въпреки подобрената технологична структура на промишленото производство и износа, все още преобладава нискотехнологичната продукция. Делът на високотехнологичните продукти в общата експортна листа за 2018 г. възлизаше на 1,9 %. По този показател Република Сърбия сериозно изостава от средната стойност за ЕС (17,9 %), както и от държавите — членки на

⁵ <https://www.worldbank.org/en/country/serbia/overview>

ЕС в региона. Икономиката, ориентирана към висши технологии, и особено силно иновативните стартиращи фирми, които предлагат нови решения с глобална приложимост, са единствената възможност за растеж и заетост.

Икономическата структура на трансграничния регион е както следва: относително голям сектор на услугите, следван от промишлеността, строителството и селското стопанство.

Таблица 3: Секторна структура на икономиките, 2018 г.

СЕКТОРИ И ПОДСЕКТОРИ	БЪЛГАРИЯ	СЪРБИЯ
Добивна промишленост, преработваща промишленост, енергетика, газификация и водоснабдяване	28,5 %	24,9 %
Селско, ловно и горско стопанство	3,5 %	5,2 %
Строителство	6,6 %	4,5 %
Финанси, банково дело, застраховане, недвижими имоти, бизнес консултации	7,9 %	4,0 %
Търговска и ремонтна дейност, туризъм, транспорт и съобщения	41,1 %	24,4 %
Държавно управление, образование, здравеопазване и други	12,5 %	36,9 %

Източник: Териториален анализ на района на ТГС България—Сърбия, 2020 г., МРРБ

В Република България и в по-малка степен в Република Сърбия промишленото производство претърпя сериозен спад през преходния период, довел до неговото преструктуриране, до приватизация и до закриване на цели отрасли. Вероятно те никога няма да се възстановят. Успоредно с видимия спад в процента на безработица, регионът на Югоизточна Сърбия е взел стратегическо решение да търси по-устойчиви модели, които да станат основа не само за преустройство на икономиката в региона, но и за засилване на глобалната конкурентоспособност на Република Сърбия като цяло. Основата за това е в създаване на благоприятна бизнес среда за разширяване обмена на знания между университетите и частния сектор, която да подкрепя стартиращи фирми и новаторски идеи, като по този начин катализира процес на комерсиализация на научните изследвания.

Развитието на българо-сръбския участък на коридора TEN-T (магистралата София—Ниш) благоприятства сектора на услугите, особено международната търговия, транспорта и свързаните с него услуги, туризма. Недостатъчно развитите транспортни връзки в останалата част от района на ТГС, обаче, както и обективните пречки на релефа го превръщат в полуизолирана периферия.

Южното разклонение от Коридор X води към Република Северна Македония и продължава към Солун и Атина. През 2021 г. се очаква да започне строителството на магистрала от Ниш до Прищина, като участъкът през Сърбия до Плочник е с дължина 38 км. Проектът се оценява на 263 милиона евро, от които ЕИБ ще предостави 134 милиона, 73 милиона ще дойдат като финансиране от Инвестиционната рамка на ЕС за Западните Балкани, а останалите 61 милиона ще са от държавния бюджет. В момента тече проект за модернизация и електрификация на единичната железопътна линия от държавната граница с България до Просек (близо до Ниш), за да бъде изграден високоскоростна железопътна линия от държавната граница до Ниш и обиколно трасе около Ниш. Като част от

републиканския проект, финансиран от ЕИБ и ЕС, се изгражда високоскоростна железопътна линия по маршрута Белград—Ниш—Прешево—държавна граница с Република Северна Македония, с което Ниш става железопътен център. Въздушният трафик се осъществява чрез летище „Константин Велики“ с общ капацитет при извънредни ситуации от 20 самолета. Наличната инфраструктура е с високо качество, ето защо броят на пътниците се очаква да нарасне чувствително много скоро след края на кризата, предизвикана от пандемията от COVID-19. Това е второто по големина и важност пътническо летище в Сърбия. Летище „Константин Велики“ промени структурата си на собственост през 2018 г., когато собствеността върху него премина от град Ниш към Република Сърбия. Летището приема редовни товарни полети, обслужва пътническите авиокомпани Wizzair и Ryanair, Swissair, AirSerbia, частни и чартърни полети, като се ползва и като алтернативно летище от полети на Montenegro Airlines, Austrian Airlines, Lufthansa, Adria, Alitalia, Аерофлот и др.

В нито една от граничните области/региони *селското стопанство* не заема значителен дял от БВП (средна стойност за цялата погранична зона 4,6 %). В областите Видин, Монтана и Враца (част от Северозападния регион от ниво NUTS 2), структурата на селското стопанство е представена най-вече от растениевъдство и животновъдство. По отношение на растениевъдството, следва да се отбележи, че районът е основен производител на царевица за зърно, слънчоглед и пшеница. Животновъдството е по-слабо развито, като в Северозападния регион от ниво NUTS 2 се отглеждат 11,7 % от добитъка, 11 % от овцете, 18,7 % от козите и 17,6 % от пчелните семейства в страната. През 2017 г. в сектора бяха придобити дълготрайни материални активи (ДМА) на стойност 293 642 лв. Развитието на аграрния сектор следва общия модел за България — доминиран от производство на монокултури, които напускат района, за да бъдат преработвани другаде (липса на връзки за изграждане на кръгова икономика, пропуснати шансове за по-висока добавена стойност).

В областите София, Перник и Кюстендил (част от Югозападния регион от ниво NUTS 2), структурата на селското стопанство е представена от отглеждане на животни и животновъдство. По отношение на растениевъдството, на национално равнище Югозападният регион заема първо място по площи за отглеждане на картофи и съответно второ и трето място по площи за отглеждане на ръж и ечемик. Регионът е лидер и по площите с постоянни пасища и естествени ливади. Районът е първенец в национален мащаб по брой на отглежданите кози и на трето място по брой на овцете. Разходите за придобиване на дълготрайни материални активи през 2017 г. възлизаха на 199 220 лв.

Що се отнася до Република Сърбия, селското стопанство е един от най-ключовите сектори на националната икономика, осигуряващо заетост на около 21 % от работната сила в страната и захранващо една от най-важните експортни области. Към 2018 г. секторът имаше дял от около 5,2 % от националния БВП. По отношение на земеделието най-важни са зърнените култури, в това число пшеница, царевица и слънчоглед. Засетите с тези култури площи заемат около 60 % от обработваемата земя на Сърбия.

3.5 Преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ)

ПЧИ също бележат траен ръст, особено в сектора на недвижимите имоти, финансовото посредничество, производството и търговията с електроенергия. Ако погледнем по-отблизо относимите пазарни показатели, картината показва подобни положителни тенденции. ПЧИ изиграха важна роля в преструктурирането на икономиките на Република България и Република Сърбия, както и за засилване на икономическия растеж. Обемът на ПЧИ на национално ниво с натрупване в България, макар и бавно, показва явна възходяща тенденция в периодите от 2007 до 2010 г. и след 2014 г. Малки колебания се проявиха в годините на икономическата криза. През 2018 г. ПЧИ достигат 24,9 млрд. евро и надхвърлят постигнатото рекордно ниво от 23,5 млрд. евро за 2016 г.

Политиките за икономическо развитие на Република Сърбия поставят ударение главно върху привличането на ПЧИ. Според Националната банка на Сърбия (НБС) през периода от 2010 г. до 2016 г. нетните ПЧИ възлизат на 11,4 млрд. евро, като максимална стойност от 3,5 млрд. евро е достигната през 2011 г. През 2019 г. ПЧИ достигнаха нов пик (3,8 млрд. евро) преди да спаднат на 3,1 млрд. евро през първата година на пандемията — 2020 г.

Според Доклада за световните инвестиции на Конференцията на ООН за търговия и развитие за 2020 г. притокът на ПЧИ в Сърбия е нараснал на 4,3 млрд. щ.д. през 2019 г. от 4,1 млрд. щ.д. през предходната година (+4,3 %) в резултат на подобрения бизнес климат и нарастването на собствения капитал. Общата стойност на акционерния капитал в ПЧИ достигна през 2019 г. 44 млрд. щ.д. Сърбия е вторият най-голям получател на ПЧИ сред икономиките в преход след Руската федерация. Произходът на 70 % от инвестициите в Сърбия е от Европейския съюз, следван от Русия, Швейцария и Хонконг. Според сп. FDI Intelligence през последните пет години над 56 % всички проекти с ПЧИ, при които чуждестранен инвеститор изгражда филиал „от нищо“, са били в промишленото производство. По данни на Националната банка притокът на ПЧИ и нараснал с 14 % на годишна база през първите четири месеца на 2019 г. В допълнение, град Ниш се нарежда на шесто място сред 489 населени места в категорията „Малки европейски градове на бъдещето“ за 2020/2021 г. по отношение на стратегия за развитие и на пето място в категорията, отнасяща се до възвращаемост на инвестициите⁶.

В граничния район само в Софийска област има по-голям ръст на ПЧИ поради близостта ѝ до столицата на България (София — град) и относително добрите възможности за правене на бизнес. В пограничните области преките чуждестранни инвестиции са пренебрежимо малки. В голямата си част ПЧИ са в промишлеността и в сектора на услугите. Много малка част от тях са предназначени за селското стопанство в периферните райони.

⁶https://www.ni.rs/en/city-of-nis-european-city-of-the-future-2020-2021/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=city-of-nis-european-city-of-the-future-2020-2021

3.6 Глобална конкурентоспособност на националните икономики

Глобалният индекс за конкурентоспособност 4.0 (GCI), който обхваща 141 икономики, измерва конкурентоспособността на всяка нация — дефинирана като набор от институции, политики и фактори, определящи равнището на производителност.

В изданието на GCI за 2019 г. България е на 49-о място (което е напредък спрямо 51-о място в изданието за 2018 г.), докато Сърбия е на 72-о място (надолу със 7 позиции спрямо индекса за предходната година).

Докладът илюстрира, че като цяло световните икономики продължават да се мъчат да намерят оптималния баланс между технологична интеграция и човешки капитал за осигуряване на конкурентоспособност, равнопоставеност и устойчивост, и все още се възстановяват от загубите на производителност, понесени след икономическата криза. Повишаването на конкурентоспособността остава ключът към подобряване на стандарта на живот.

Данните от изданието за 2019 г. сочат, че България се представя по-добре по показателите Макроикономическа стабилност, Условия на пазара на труда, Финансова система и показателите на Иновационната екосистема. Същевременно данните по следните стълбове сочат необходимост от подобрене: инфраструктура, здравеопазване, пазар на стоки и бизнес динамика. Сърбия се представя със смесени резултати, като бележи значителни успехи в някои измерения и губи известни позиции в други. Сред стълбовете с най-голямо подобрене в Сърбия са Иновационна екосистема, Инфраструктура и Пазар на труда.

Фигура 2: Глобален индекс за конкурентоспособност, 2019 г.

България

49°/141

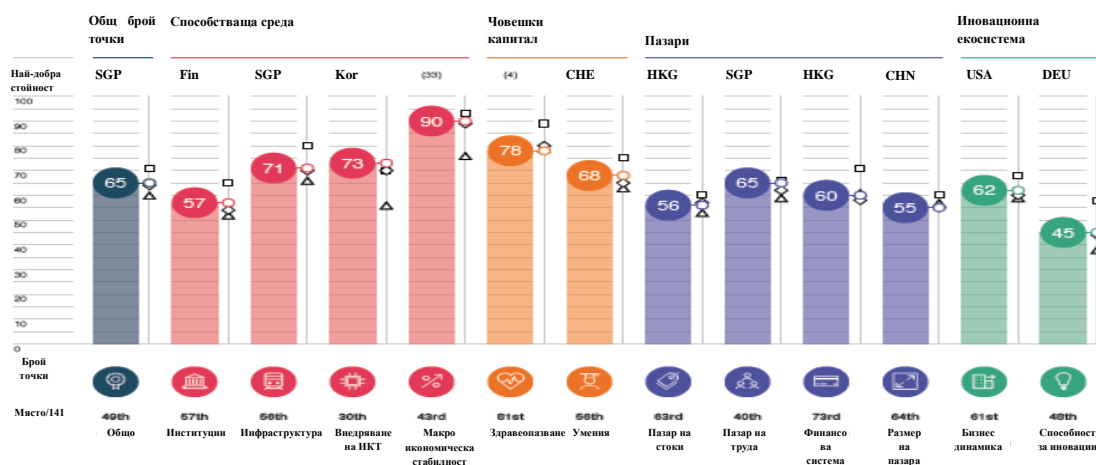
Глобален индекс за конкурентоспособност 4.0, издание 2019 г.

Място в изданието за 2018 г. 51-о/140

Преглед на

Легенда ◊ Преднишно издание Δ Средна стойност за групата с малко над среден доход □ Средна стойност за Европа и Северна Америка

резултатите за 2019 г.

Сърбия

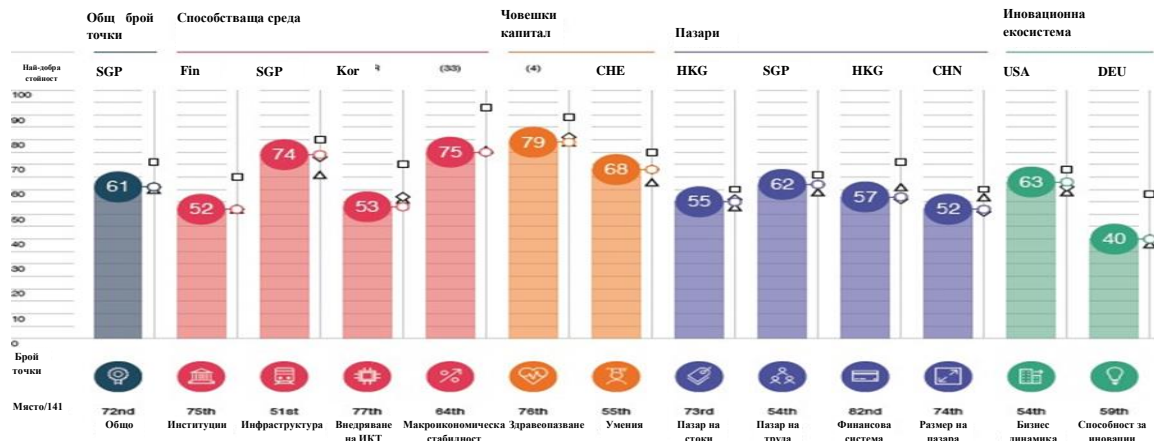
Глобален индекс за конкурентоспособност 4.0, издание 2019 г.

72°/141

Място в изданието за 2018 г. 65-о/140

Преглед на резултатите за 2019 г.

Легенда ◊ Предишно издание Δ Средна стойност за групата с малко над среден доход □ Средна стойност за Европа и Северна Америка

Източник: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>

Трансграничният район върви по същия път, както и националните икономики, така че има още множество проблеми за решаване през предстоящия период. Въпреки различията и двете икономики трябва да се заемат с определени направления, където се нареждат на по-задни места от общото класиране, като здравеопазване, образование/умения, пазари на стоки, финансови системи, както и зрялост на иновационната екосистема. Наред с останалите, стълбът Внедряване на ИКТ остава една от променливите, по които и двете страни заемат относително добри позиции.

3.7 Малки и средни предприятия (МСП)

Малките и средни предприятия (МСП) са гръбнакът на националната икономика, като генерират над 60 % от БВП на страната. Българският сектор на МСП заема дял от 98 % в промишлеността и 99 % в услугите. Убедително преобладават микрофирмите с персонал между 0 и 9 души, като броят им достигна 383 134 през 2018 г. (93,6 % от общия брой предприятия). Групата предприятия с 10 до 49 служители наброява 24 982 (с дял от 5,1 %). По данни от НСИ за 2018 г. броят на действащите нефинансови предприятия в българската част от района на ТГС е възлизал на 34 651, от които 32 178 микро-, 2 403 малки и средни, и 46 големи предприятия. В София и Враца се намират най-много микропредприятия и МСП. През 2018 г. нетните приходи от продажби в област Перник достигнаха 2 773 млн. лева, което е увеличение с 11,4 % спрямо 2017 г. В София и Перник се намират и най-много големи предприятия — съответно 10 и 12. Въпреки че в София големите предприятия имат дял като численост едва от 0,2 %, те реализират 78,3 % от общата продукция, като осигуряват 30,1 % от заетостта в областта.

Към 2017 г. броят на предприятията в Република Сърбия⁷ възлизаше на 257 267, от които

⁷ <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/pdf/G20196001.pdf>

87 012 микро-, 12 955 МСП и 521 големи предприятия. В сравнение с България, дялът на малките предприятия в Сърбия е почти два пъти по-висок (12,33 %). Средните предприятия имат дял от под 3 %, но реализират близо 25 % от общия оборот. Следва да се отбележи, че макар дялът на големите предприятия да е под 1 %, те осигуряват над 40 % от оборота и заетостта в Сърбия. В регионален мащаб, в Южния и Източния регион на Сърбия има регистрирани 465 976 стопански единици, от които 16,4 % (57 072) са МСП, а 12,5 % — големи предприятия. Областите Нишава и Ябланица имат най-голям брой микро-, малки и средни предприятия, докато най-висока концентрация на предприятия с по над 1 000 служители се наблюдава в областите Пирот, Пчиня, Зайчар и Бор.

В заключение, и двете държави разчитат на големи структуроопределящи предприятия („гръбнакът“ на икономиката), докато нейната „плът и кръв“ са в силно преобладаващия брой МСП. Именно те биха могли да станат обект на пряка подкрепа по новата програма за ТГС. Икономиката, ориентирана към висши технологии, и особено силно иновативните стартиращи фирми, които предлагат нови решения с глобална приложимост, са единствената възможност за растеж и заетост.

3.8 Туристически сектор

България — глобален, европейски и национален контекст

Туризмът е един от най-засегнатите сектори от пандемията на COVID-19 през 2020 г. Предвид настоящото почти пълно блокиране на сектора в контекст на очертаваща се икономическа криза и драстичен спад на доходите, може да се очаква, че в краткосрочен (1—2 години) и дори в средносрочен (3—4 години) план глобалните количествени параметри на туризма няма да достигнат нивата от пред-кризисната 2019 година. Подобна прогноза би могла да се адресира и към българския туризъм. Основен контингент през последните години беше емитиран от европейските пазари. Чрез интерполация на прогнозата за силна стагнация в тях, може да се мотивира изразена негативна прогноза и за българския туризъм. Отворен остава въпросът за количествените измерения на спада, но засега те са непредсказуеми.

Най-вероятно сезонът през настоящата 2021 г. ще бъде белязан от рестартиране и адаптация към новите санитарно-хигиенни ограничения за всички традиционни услуги.

На фона на пред-кризисните предизвикателства (силна конкуренция, недостатъчна държавна протекция, нежелани последствия от климатични промени, сезонност и евтини туристически продукти), развитието на туризма в бъдеще ще се сблъсква с още по-сложни препятствия. Новите рамкови фактори (политически, нормативно-правни, икономически, екологични, социокултурни и технологични) ще бъдат силно променени (повечето в негативен аспект) и бързата адаптация на туристическата индустрия към динамичния контекст ще е решаваща за оцеляването и отвоюването на предишните пазарни позиции.

По своята същност политиката за развитие на туризма е една от най-комплексните, при това с ясни териториални измерения. Туризмът се развива в територии с атрактивни природно-географски характеристики, има голямо въздействие върху територията и компонентите на

околната среда, туристическата инфраструктура и субструктура заемат значителни площи. Чрез туризма се валоризират атрактивните природни и културни ценности. Доказани са и социално-икономическите измерения и въздействия на туризма за стимулиране на икономиката и за разкриване на разнообразни работни места.

През 2019 г. преките, косвените и индуцираните въздействия на пътуванията и туризма⁸ са били: 8,9 трилиона щ.д. (10,3 %) принос към световния БВП, 330 млн. работни места (10 % от общия брой), близо трилион щ.д. капиталови инвестиции (4,3 % от всички инвестиции). Накратко, 2019 е била още една година на силен растеж в туристическия сектор, укрепваща ролята му на двигател на икономическия растеж и заетостта.

След неочакваното пандемично сътресение през първата половина на 2020 г., „стъпка по стъпка“ започва внимателно изграждане на нова политика по рестартиране на пътуванията и туризма. Световната организация по туризъм към ООН (UNWTO)⁹ предвижда намаляване на чуждестранните туристи с 60 % до 80 %, което се равнява на загуби от нереализирани приходи от износ между 840 и 1 100 млрд. евро за целия свят. Още преди отшумяване на кризата започва да се говори за възстановителен период и планове за възстановяване. Важен е фактът, че никоя държава не е поставила под съмнение структурната роля на сектора за всяка икономика.

В европейски мащаб туристическият сектор остава трайно трети по големина след търговията на дребно и строителството. Европа разполага с жизнена туристическа екосистема. Туризмът ангажира голямо разнообразие от услуги и професии, организирани предимно в малки и средни предприятия. Пътуванията, транспортът, хотелиерството, ресторантьорството, обектите за отдих и културните обекти генерират почти 10 % от БВП на ЕС и представляват важен източник на заетост и доходи в много европейски региони. Над 267 млн. европейци (62 % от населението) предприемат годишно поне едно частно пътуване с цел почивка, а 78 % прекарват ваканцията си в родната си страна или в друга държава — членка на ЕС. Европа продължава да отстоява първото си място в Света като туристическа дестинация. Атрактивността на европейския туризъм се формира от културно-историческо наследство, природни ценности, разнообразни пейзажи, качествени услуги и добра свързаност/достъпност.

Във връзка с пандемичната криза, на 13.05.2020 г. ЕК публикува пакет от *насоки и препоръки*, които да помогнат на държавите членки постепенно да премахнат ограниченията за пътуване и да разрешат на туристическите предприятия да заработят отново след дълги месеци на прекъсване при спазване на необходимите санитарни мерки¹⁰.

В национален мащаб общият принос на туризма за 2019 г. покрива около 11 % от БВП и над 10 % от заетостта. През същата година посещенията на чуждестранни туристи с цел почивка са над 5,9 млн. (при 5,5 млн. през 2017 г.). През 2019 г. приходите от входящ туризъм достигат над 3,7 млрд. евро, а общия брой посещения на чуждестранни туристи е над

⁸ Световен съвет за пътувания и туризъм (World Travel & Tourism Council)

⁹ https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tourism-and-transport-package-13may2020_bg

¹⁰ https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tourism-and-transport-package-13may2020_bg

9,3 млн. Всички посочени показатели са с *възходяща тенденция*. В последното издание на Световния икономически форум (World Economic Forum) от 2019 г.¹¹ България бележи ръст и в класацията по Индекса за конкурентоспособност на пътуванията и туризма (Travel & Tourism Competitiveness Index 2019 edition). От 49-то място през 2015 г., страната ни се изкачи до 45-то място през 2019 г. сред 140 класирани държави. Следва да се спомене, че по някои от показателите на този съставен индекс България заема престижни места. Например по показател „хигиена и здраве“, страната ни е на пета позиция, по показател „туристическа инфраструктура и услуги“ – на 12-та, а по показател „устойчивост на околната среда“ – на 19-та.

Възходящото развитие на националния туризъм е радващ факт, но паралелно съществуват сериозни негативни фактори — заплахи за устойчивото развитие както на утвърдените, така и на новите дестинации. Това са *застаряването на населението, високата безработица в перифериите, бедността, престъпността, климатичните промени, засиленият натиск върху природните ресурси, политическата нестабилност* в региона. Този контекст е политически осъзнат и институционализиран във водещия стратегически документ на сектора — Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България, 2014—2030 (актуализирана версия 2017 г.). През 2019 г. страните от ЕС продължават да са най-важния генериращ пазар за международен туризъм на България.

Сред силните страни на българския туризъм в неотдавнашния секторен анализ¹² са включени: „отличните условия за алтернативни видове туризъм — напр. културен, здравен, еко, селски, приключенски, винен, спортен, фестивален, събитийен и градски развлекателен туризъм; териториалната близост на природните и културни обекти и възможността за комбиниране на рекреационни дейности във времето и пространството; изградената и добре функционираща инженерна и туристическа инфраструктура; високо мотивираните за съвместна работа и обогатяване на туристическите услуги местни общности; възможностите за развитие на традиционен продукт в традиционна среда; високата удовлетвореност от преживяването в дестинацията“. В същия анализ са посочени и следните слабости: „сезонност и неравномерно натоварване на дестинациите, екстензивното използване на туристическите ресурси с по-неблагоприятно въздействие върху околната среда, ниската средногодишна заетост на легловата база, ниският среден приход от туристоден и тенденциите към спад в продължителността на резервациите, липсата на ясна ангажираност с политиките за опазване на околната среда, биоразнообразието и адаптацията към изменението на климата; същественият дял на „сивия сектор“; трудният достъп до културни обекти и атракции; слабости в управлението на информацията и маркетинга“.

Познаването на сектора позволява да се свърже гореописаната картина и с българската част от района на ТГС.

¹¹ <https://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=BGR>

¹² Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България, 2014 —2030 (актуализирана версия 2017 г.)

Туризмът е национален приоритет, надежда за растеж в над 150 общински плана, но като структурен елемент в местните икономики присъства само в около 30 общини. Именно те са водещи по обем на отчетените нощувки, съставлявайки над 90 % от общия брой нощувки в България. Нито една от тези общини не принадлежи към разглежданата територия. Вместо това приносът на българската част от района на ТГС към националния обем на туризма е скромен (4,5 %), като в 24 от общо 69 общини в тази територия няма никаква регистрирана туристическа дейност.

Сърбия — национален контекст

Подобно на съседния български пазар, туристическият сектор в Република Сърбия преживяваше стабилен растеж през периода преди пандемията. Според доклада на Световния съвет за пътувания и туризъм (WTTC) „ГОДИШНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЪРБИЯ 2020 г. — ОСНОВНИ КЛЮЧОВИ ДАННИ“, туризмът генерира 5,9 % от националния БВП, 6,2 % от работните места и 7 % от общия износ.

Република Сърбия не е масова туристическа дестинация. Вместо това тя разчита на различни форми на алтернативен туризъм на основата на богатото ѝ природно и културно наследство. В сърцевината на предлагания туристически продукт са най-вече атрактивни природни комплекси в планините и балнеологични курорти, които се „потребяват“ предимно от домашни туристи. Чужденците се привличат най-вече от столицата Белград, която предлага пълно многообразие от културен, делови и шопинг туризъм. По принцип на сръбския туристически пазар доминират продукти на културния и винения туризъм.

Най-известните планински курорти са Копаоник, Стара Планина и Златибор. В Република Сърбия има и множество балнеологични курорти, най-големи от които са Върнячка баня, Сокобана и Баня Ковиляча. Наборът от туристически оферти се допълва с природни чудеса като Джаволя Варош, поклоннически маршрути до православните манастири, разпръснати из цялата страна, и екскурзии с кораб по река Дунав.

Район на ТГС

Поради принадлежността им към една и съща географска система, природните ресурси в двете части на района на ТГС формират аналогични туристически ресурси. Достатъчно е да споменем общите планини (като Западна Стара Планина) и общите реки (като Нишава и Тимок). Река Дунав може да бъде място за разработване на съвместни туристически продукти на двете съседни области Бор (Сърбия) и Видин (България). И в двете държави пространственото разпределение на туристическите ресурси се характеризира с висока степен на припокриване и териториална близост на природните и културните обекти. Тази географска специфика е важно конкурентно предимство при създаването на туристическите продукти. Това дава възможност за комбиниране на различни рекреационни дейности, за преодоляване на сезонността и повишаване на използваемостта на туристическата суперструктура. Както България, така и Сърбия имат в тази зона сравнително добра туристическа инфраструктура, активно генерираща пазари със засилено търсене и значителен неусвоен потенциал.

Туризмът играе важна роля в икономическата структура на трансграничния регион между

Република България и Република Сърбия. Основни фактори за развитието му са привлекателността на природните обекти (планини, гори, езера), културните ценности (църкви и манастири, археологически обекти), наличието на разнообразни обекти на хранително-вкусовата промишленост. Обща черта е фактът, че в района е развит вътрешният рекреационен туризъм, но не и международният, поне до задоволително равнище.

Най-забележителни туристически центрове в българската част на района на ТГС са Белоградчик (културен и еко туризъм), Чипровци (културен туризъм), Вършец и Берковица (балнео туризъм), Трън (еко и културен туризъм), Земен (културен туризъм), Кюстендил (балнео туризъм), Сапарева Баня (балнео туризъм), Витоша (ски туризъм), Паничище (планински курорт с условия за ски) и Рилският манастир (обект в Списъка на ЮНЕСКО). Подобни за сръбската част на района на ТГС са: Гъмзиград (културен туризъм), Ниш и Неготин (културен туризъм), Пирот (културен туризъм), Враня — Вранска баня (балнео туризъм), Нишка баня (балнео туризъм), Стара Планина (планински туризъм), Неготин и Княжевац (винен туризъм) и Сокобаня (балнео туризъм и активен туризъм)¹³. В допълнение, районът на Железни врата обединява културен, природен и активен туризъм като водни спортове, планински туризъм и колоездене (Лепенски вир, Траянова маса, Национален парк „Джердап“, Долни Милановац, Кладово, Неготин). Областите Зайчар и Лесковац също предлагат туристически продукти.

Културни събития като Нишвил (Нишкият джазов фестивал), Гитарияда в Зайчар (рок фестивал), Мокранчеви дани в Неготин (международен хоров фестивал), Роштилияда в Лесковац (най-големият събор за храни в тази част на Европа) обогатяват туристическото предлагане и привличат значителен брой посетители — както местни, така и чуждестранни.

По отношение на пространственото разпределение на туристическите дейности, са налице значителни различия между дела на българската и сръбската части от района на ТГС в съответните национални статистики. Сравнени по показателя „нощувки“, през 2019 г. на българската част се падаха 4,5 % (1 228 070) от общия брой (27 154 791), докато дялът на сръбската част беше над 3,6 пъти по-висок — 16,4 % (1 653 225) от общо 10 073 299 за цялата страна. Един по-задълбочен поглед в статистическата картина би разкрил, че в 24 български общини (35 %) и в 11 сръбски общини няма отчетена каквато и да било туристическа дейност.

¹³ С най-голям брой нощувки в тази част на Сърбия е Сокобаня (балнео и активен туризъм).

Таблица 4: Туризмът в района на ТГС, 2019 г.

ОБЛАСТИ	НОЩУВКИ	ДЯЛ ОТ НАЦИОНАЛНИЯ ОБЕМ
БЪЛГАРИЯ	27 154 791	
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ БЪЛГАРИЯ	1 228 070	4,5 %
Видин	67 568	0,2 %
Монтана	74 869	0,3 %
Враца	72 236	0,3 %
София	798 416	2,9 %
Перник	30 179	0,1 %
Кюстендил	184 802	0,7 %
СЪРБИЯ	10 073 299	
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ СЪРБИЯ	1 653 225	16,4 %
Бор	208 655	2,1 %
Зайчар	759 748	7,5 %
Ябланица	116 502	1,2 %
Нишава	249 626	2,5 %
Пирот	48 231	0,5 %
Пчиня	89 386	0,9 %
Топлица	181 077	1,8 %

Горните цифри и факти подкрепят следните оценки и заключения относно потенциала за развитие на туризма в разглеждания регион:

- Налице са туристически ресурси с неизползван потенциал и от двете страни на границата.
- Налице са общи географски и културни особености, предполагащи потенциал за съвместни/регионални туристически продукти.
- Съществуват множество „бели петна“ — общини без отчетена туристическа дейност, 24 от българската и 11 от сръбската страна. Препоръчва се извършване на предпроектни проучвания, преди да се инвестира в туризма там.
- Макар общият обем за България да е значително по-висок, туристическата функция на съответната част от района на ТГС е с много по-малка значимост (едва 4,5 %) в сравнение със сръбския аналог (16,4 %). Това се обяснява с неравномерното пространствено развитие на туризма в Република България — голяма концентрация в местата за масов туризъм (морски и ски курорти) и разпръснати малки обекти за алтернативни форми на туризъм. Последната особеност характеризира цялата територия на Сърбия, допринасяйки за по-равномерното пространствено разпределение на туризма там.
- И последно — макар и в условия на пандемия, заслужава да се помисли за общи туристически продукти и да се планират такива продукти заедно с присъщата им инфраструктура, защото туризмът определено ще бъде след най-ефективните инструменти за икономическо възстановяване след приключването на пандемията.

4 ПАЗАР НА ТРУДА

4.1 Равнище на заетост

Като цяло пазарът на труда в пограничната зона се характеризира с ниска заетост на населението, ниски заплати и ниска мобилност на работната сила. Равнищата на заетост и безработица на населението на регионално равнище показват колебания спрямо общите за страната, респ. България и Сърбия.

Таблица 5: Заетост, 2019 г.

ОБЛАСТИ	ЗАЕТОСТ
БЪЛГАРИЯ	70,1 %
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ БЪЛГАРИЯ	66,3 %
Видин	56,6 %
Монтана	48,2 %
Враца	59,8 %
София	77,7 %
Перник	70,9 %
Кюстендил	67,6 %
СЪРБИЯ	48,1 %
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ СЪРБИЯ	42,3 %
Бор	43,2 %
Зайчар	41,0 %
Ябланица	40,2 %
Нишава	47,0 %
Пирот	45,7 %
Пчиня	34,4 %
Топлица	44,0 %

Източник: НСИ, Сърбия — <https://www.stat.gov.rs/en-us/>

Като цяло средното равнище на заетост в Република България е много по-високо (70,1 %), отколкото в Република Сърбия (48,1 %). Българската зона на ТГС (с изключение на областите София и Перник) има равнища на заетост под средните стойности за страната. Всички сръбски области от района на ТГС имат по-ниски равнища на заетост в сравнение със средните стойности за страната. И в двете държави се наблюдаваха възходящи, макар и скромни тенденции до настъпването на кризата с пандемията.

4.2 Равнище на безработица

В съпоставителен план се наблюдават съществени различия между *равнищата на безработица* на национално равнище (за Република България — 4,3 %, за Република Сърбия — 10,7 %), но неравенствата между отделните български области са драстични (от 1,6 % за София и 2,6 % за Кюстендил до 20,4 % за Монтана), докато разпределението между сръбските области е сравнително по-равномерно (най-ниска — 13,2 % в област Бор, най-висока — 21,2 % в област Топлица). Както и в много други сфери, в периода преди пандемията и в двете страни се наблюдаваше положителна тенденция към намаляване на безработицата.

Таблица 6: Равнище на безработица, 2019 г.

ОБЛАСТИ	БЕЗРАБОТИЦА
БЪЛГАРИЯ	4,3 %
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ БЪЛГАРИЯ	7,6 %
Видин	19,4 %
Монтана	20,4 %
Враца	7,9 %
София	1,6 %
Перник	8,5 %
Кюстендил	2,6 %
СЪРБИЯ	10,7 %
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ СЪРБИЯ	16,4 %
Бор	13,2 %
Зайчар	15,1 %
Ябланица	19,2 %
Нишава	15,0 %
Пирот	18,8 %
Пчиня	15,7 %
Топлица	21,2 %

Източник: НСИ, Сърбия — <https://www.stat.gov.rs/en-us/>

Въпреки това истинските проблеми, свързани с безработицата, стават „видими“ на по-ниско, общинско ниво. Смета се, че равнище на безработица над 20 % сериозно затруднява развитието на местните икономики. В българската част на района на ТГС има 16 такива общини (в червено), а в сръбската част — 18. Безработица над 30 % блокира икономиката и генерира изключително тежък натиск за социалната система. В българската част има 10 такива общини, докато в сръбската — само 2. В допълнение, при равнища на безработица 40 % и по-високи местна икономика на практика няма, а много често единствен работодател е общинската администрация. С изключение на Църна Трава¹⁴, в сръбската част няма такива общини, докато в българската част те са 4. Абсолютният антирекорд се държи от община Ружинци с 54,3 % безработица към 2019 г.

¹⁴ Агенция за регионално развитие „Юг“, република Сърбия: Община Църна Трава е пример за сръбска община, в която единствен работодател е общинската администрация. Съществуващите МСП са регистрирани в общината единствено заради ниските данъци, като техните служители работят и харчат заплатите си извън общината (тези МСП са предимно строителни фирми). Но тя е твърде малка (с население около 2 000 души), за да окаже по-сериозно въздействие върху региона.

Таблица 7: Екстремни равнища на безработица по общини, 2019 г.

ОБЛАСТИ	БЕЗРАБОТИЦА	БЕЗРАБОТИЦА	ОБЛАСТИ
БЪЛГАРИЯ	4,3 %	10,7 %	РЕПУБЛИКА СЪРБИЯ
ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ	7,6 %	16,4 %	ОБХВАНАТА ОТ ПРОГРАМАТА ТЕРИТОРИЯ
Видин	19,4 %	13,2 %	Бор
Грамада	30,7 %	15,1 %	Зайчар
Димово	39,3 %	19,2 %	Ябланица
Макреш	33,8 %	30,3 %	Бойник
Ружинци	54,3 %	21,7 %	Власотинци
Чупрене	32,0 %	26,0 %	Лебане
Монтана	20,4 %	26,2 %	Медведжа
Бойчиновци	27,1 %	23,1 %	Църна Трава
Брусарци	22,2 %	15,0 %	Нишава
Вълчедръм	36,5 %	20,0 %	Нишка баня
Медковец	31,6 %	20,5 %	Алексинац
Якимово	42,8 %	25,5 %	Гаджин хан
Враца	7,9 %	20,6 %	Мерошина
Борован	41,8 %	18,8 %	Пирот
Бяла Слатина	22,9 %	22,1 %	Бабушница
Криводол	27,7 %	29,1 %	Бела паланка
Роман	21,3 %	20,3 %	Димитровград
Хайредин	44,0 %	15,7 %	Област Пчиня
София	1,6 %	31,7 %	Босилеград
Перник	8,5 %	26,5 %	Търговище
Трън	21,5 %	21,2 %	Област Топлица
Кюстендил	2,6 %	20,2 %	Прокупле
		21,5 %	Блаце
		22,7 %	Житораджа
		22,2 %	Куршумлия

Не е нужно да навлизаме по-дълбоко в структурните аспекти на безработицата, за да направим оценки и заключения от съществено значение за бъдещето на програмата за ТГС:

- Безработицата и от двете страни на границата в района на ТГС е по-висока от средните стойности за съответната държава.
- Вътрешнообластните различия са драстични в българската и сравнително по-умерени в сръбската част.
- И от двете страни на границата има много местни икономики, които са в затруднено положение или са напълно блокирани.
- В българската част от района на ТГС има 4 общини с изключително високи равнища на безработица от 40 % и над 40 %, достигайки „черен рекорд“ от 54,3 %.
- Налице е силно изразена корелация между безработицата, икономическите резултати и демографските процеси. Регионът като цяло губи демографска маса и икономическа привлекателност.
- Областните центрове са естествените „двигатели“ на регионалните икономики, съсредоточавайки в себе си най-много демографска маса и стопански дейности. Именно те следва да станат местата за бъдещите интегрирани териториални

инвестиции, способстващи за равномерно пространствено развитие чрез синергийни ефекти.

- Към бедните и слабите общини следва да бъдат насочени мерки с преобладаващо социален характер (за осигуряване на справедлив достъп до социални услуги), допълнени от мерки за пряка заетост (напр. „социални предприятия“).
- Очевидно, нуждите по отношение на заетостта надхвърлят ресурсите на бъдещата програма за ТГС и трябва да се търси единодействие със съответните целеви национални политики за постигане на осъществими и устойчиви резултати.

Икономика, ориентирана към иновации, и особено към силно иновативни стартиращи фирми, предлагащи нови решения с глобална приложимост — това е единствената възможност за растеж и заетост на района на ТГС.

5 СОЦИАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА И УСЛУГИ

5.1 Здравеопазване

Сред приоритетите за развитие на българската здравна система, представени в един неотдавнашен Преглед на системата на здравеопазване¹⁵, е „*преодоляване на регионалните дисбаланси и осигуряване на функционално взаимодействие между различните равнища на медицинска грижа, подобряване на достъпността и качеството на здравните услуги и осигуряване на наличието им в малките населени места*“. Именно трудният и недостатъчен достъп до здравни услуги в отдалечените селски райони е основният проблем и той може да се разреши единствено ако бъде обявен за национален приоритет.

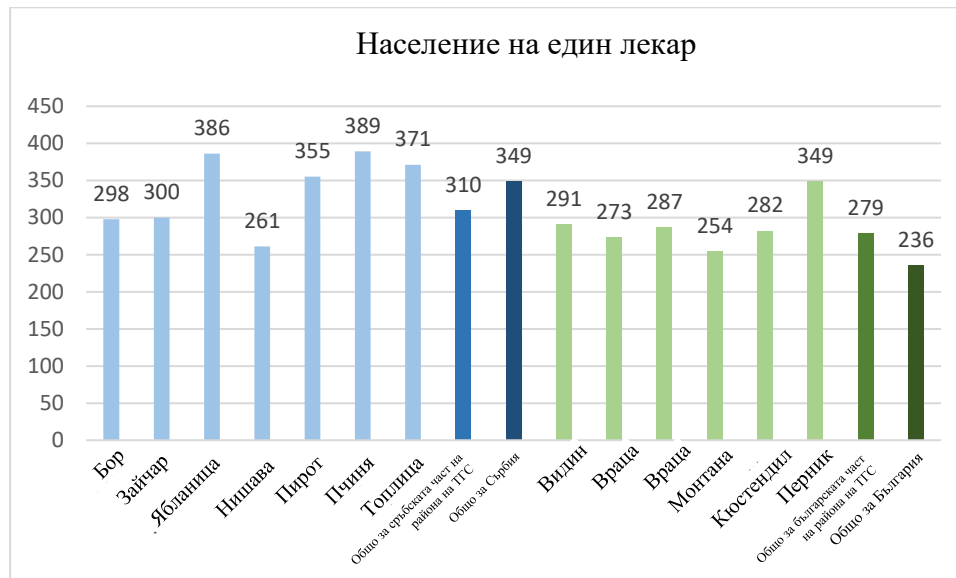
В статистически измерения, предвид комплексния, несекторен характер на настоящия анализ, са сравнени само два основни показателя — „население на един лекар“ и „население на едно болнично легло“. Първият разкрива равнищата на наличие на лекари, а вторият — обезпечеността с болнични легла. По критерия „население на един лекар“ на национално равнище България е в по-благоприятна позиция, тъй като цифровото изражение (236) е значително по-ниско, отколкото в Сърбия (349). Същото се отнася и за двете части от района на ТГС, макар там разликата да е по-малка (279 за Р. България и 310 за Р. Сърбия). Основната разлика на равнище район на ТГС е, че българската част е в по-лоша позиция от средната стойност за страната, докато сръбската част е в по-добра позиция от средната стойност за страната. На областно равнище различията са най-видими. Най-ниската стойност (най-благоприятна позиция) в българската част от района на ТГС е отчетена за София (254), а най-високата (с потенциално най-претоварени лекари) — за област Перник (349, което е с близо 100 души повече на лекар). Най-ниската стойност по този показател отбелязва сръбската област Нишава (261), а най-високата — област Пчиня (389, което е с близо 130 души повече на лекар).

Като цяло напоследък се забелязва низходяща тенденция в броя на лекарите, стоматолозите (само за сръбската част) и особено фармацевтите и в двете части на района на ТГС.

¹⁵ https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/383054/HiT-Bulgaria-2018-web.pdf

Проблеми като застаряването на медицинския персонал и масовата емиграция на млади професионалисти (в търсене на по-добро възнаграждение зад граница) са общи и за двете страни. Това прави здравните системи уязвими и ги излага на риск от несправяне със задачата за осигуряване на качествени и своевременни здравни услуги в средносрочен до дългосрочен план.

Фигура 3: Население на един лекар в района на ТГС

Източник: НСИ и Институт по общественото здраве на Сърбия

Към 2018 г. районът на ТГС е разчитал на общо 108 здравни центъра, в това число болници, клиники и медицински учебни заведения. Здравната инфраструктура обикновено е съсредоточена в областните центрове, като е трудно достъпна от отдалечените периферни райони, особено в планините. Неравномерното пространствено разпределение на болниците и болничните легла води до несъответствия и в двете здравни системи, като не осигурява равнопоставен достъп до здравна грижа за всички.

Един статистически поглед върху показателя „население на 1 болнично легло“ показва почти пълен паритет между двете части на района на ТГС, като вариациите са много по-високи на областно равнище. В българската част най-задоволената с болнични легла област е Врачанска — само 99 души потенциално разчитат на 1 болнично легло. На другия полюс е Видинска област с тревожната стойност 247 души на болнично легло. Близка стойност има показателят и в област Кюстендил с 245 души на легло. Съответните стойности за сръбската част са: в най-добра позиция е Зайчар с 97 души на легло, а в най-лоша — област Пирот с 238 души на легло. Така разкритата статистическа картина служи само за обща информация, а не е източник на някакви по-дълбоки прозрения за функционирането на двете здравни системи.

И все пак, в условията на пандемията от COVID-19 болничният капацитет е от ключово значение, но докато недостигът на легла може лесно да се компенсира, липсата на медицински персонал (особено сестри и лекари) не може да бъде преодоляна в разумно близко бъдеще.

Таблица 8: Болници, болнични легла и население на 1 легло в района на ТГС (брой)

Области	Болнични заведения	Болнични легла	Население на 1 легло
Видин	2	335	247
Враца	13	1 283	99
Монтана	5	984	162
София	5	1 717	132
Кюстендил	4	1 011	118
Перник	14	477	245
Общо за българската част на района на ТГС	43	5 807	143
Бор	6	685	162
Зайчар	9	1 090	97
Ябланица	8	845	235
Нишава	20	3 055	118
Пирот	6	352	238
Пчиня	11	878	224
Топлица	5	373	223
Общо за сръбската част на района на ТГС	65	7 278	157

Източник: НСИ и Институт по общественото здраве на Сърбия

В заключение, процеси като застаряване и намаляване на населението, обезлюдяване на някои периферни райони, в допълнение към от зле поддържаната транспортна инфраструктура, водят до натрупване на трудности за преодоляване предизвикателства пред здравните системи и на двете страни. Може би ще е полезно и разумно да се планира оборудване и персонал за мобилни здравни услуги, включително санитарен хеликоптер за съвместни спешни операции в труднодостъпни зони на района на ТГС.

5.2 Образование

Подобно на предходната тема, и тук ще бъдат представени само избрани аспекти от образователните системи — качество на образованието, достъп до образование, висши учебни заведения и техният капацитет.

Качествена оценка на образованието се прави периодично за целия свят, като се ползва инструментът PISA (Programme for International Student Assessment) на ОИСР. Целта на този дългосрочен проект е да изучава процесите в образованието, давайки точкова оценка на успеваемостта на учениците по математика, точни науки и четене. И Сърбия, и България са в „червената зона“, т.е. в трета група държави с общ брой точки под 450. Сърбия е 44-а от 77 държави с 442,3 точки, а България е 6 места по-надолу — 50-а с 426,7 точки.

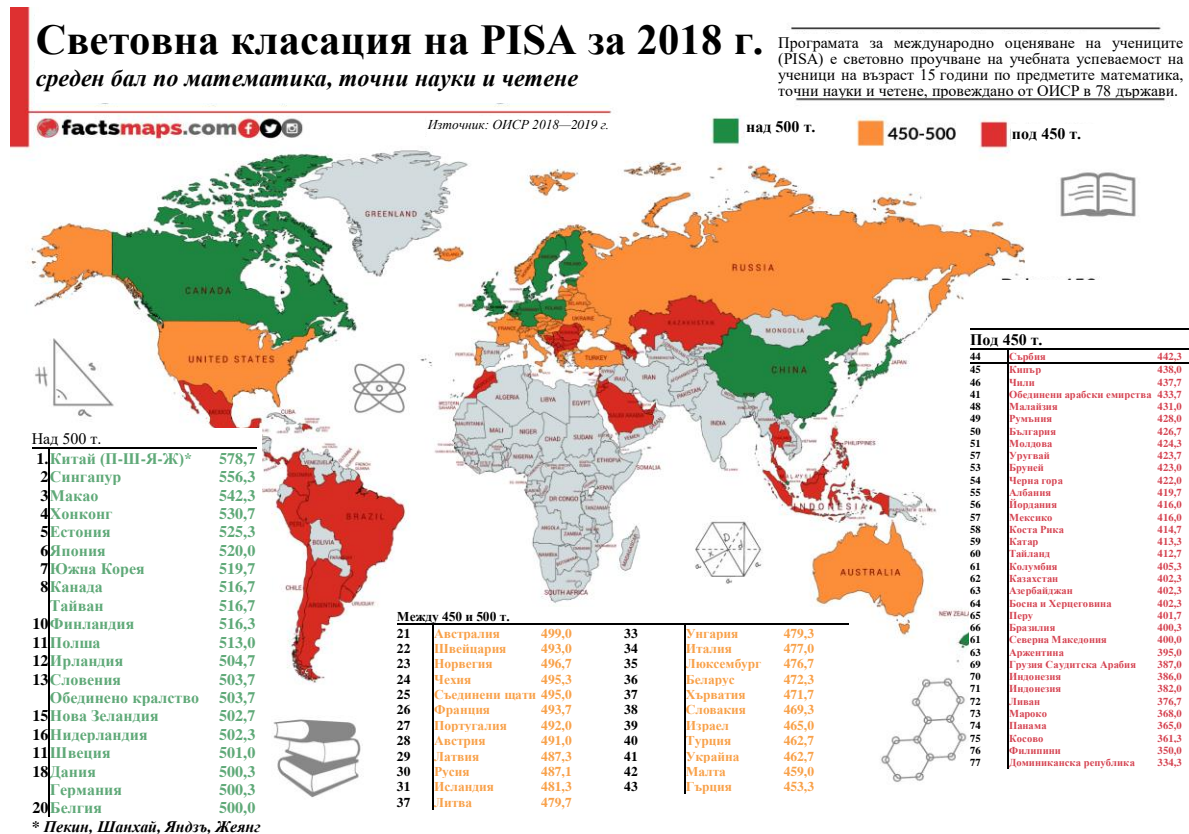
В последното издание на PISA от 2018 г. се включиха 8 442 деца на възраст 15 години от 190 училища в Сърбия и 6 900 ученици на същата възраст от 197 училища в България.

Резултатите от Сърбия показват подобрена успеваемост по четене и математика и стабилна успеваемост по точните науки спрямо тези от първия тест на PISA, проведен през

2006 г. По отношение на грамотност, 38 % не постигнаха базисно равнище. Други 40 % получиха слаба оценка на теста по математика и 38 % на теста по точни науки.

Като цяло, резултатите за България бяха по-слаби. Четенето остава на задоволително равнище с приблизително едни и също показатели, но постигнатият през 2018 г. резултат е с 12 точки по-нисък от този от предходния тест през 2015 г. Успеваемостта по математика следваше тенденция към подобрене до 2012 г., след което започна постепенно да спада, като бяха изгубени 5 точки от резултата от 2015 г. Що се отнася до точните науки, там се наблюдава срив със загуба на 22 точки спрямо предходния резултат от 2015 г. Министерърът на образованието оценява общите резултати като разочароващи, но не и неочаквани. Смята се, че една от главните причини е забавената реформа в образователната система.

Фигура 4: Световна класация на PISA за 2018 г.

Источник: <https://i2.wp.com/factsmaps.com/wp-content/uploads/2019/12/pisa-2018.png>

Критерият *достъп до образование* е силно обвързан с трайно установения проблем на перифериите — на национално, регионално и общинско равнище. Като носител на основните черти на периферията, районът на ТГС страда от неравен достъп до, и уязвимост на, своята образователна система. Уязвимостта произтича от зависимостта от така наречените общински училища и от защитените училища и детски градини. Общинските училища осигуряват целодневен учебен процес за деца, напуснали класове с малък брой ученици или слети паралелки. В „защитените училища и детски градини“ са разпределени

именно такива класове/групи. Поради трайната тенденция към свиване на населението/броя на учениците в региона възниква непрекъсната необходимост от реструктуриране на училищата. На пътуващите деца и ученици се осигурява безплатен транспорт до общинските и защитените учебни заведения. Въпреки това отдалечеността на някои планински селища си остава проблем през зимните месеци. Друг произтичащ от това проблем е преждевременното напускане на системата на образованието и обучението. По данни на Евростат делът на преждеременно напускащите системата на образованието и обучението в ЕС-28 за 2018 г. е бил 10,6 % (при заложена цел за „Европа 2020“ 10 %), като в България е бил 12,7 %, очертавайки положителна тенденция спрямо 2015 г. (13,4 %) и 2016 г. (13,8 %). В сравнение с 2013 г. делът на т.нар. „преждеременно напускащи системата на образованието и обучението“ от сръбската част на района ТГС е намалял от 8,9 % на 6,8 %. Затварянето на учебни заведения (особено в малките селища), отрицателното отношение към учебния процес и липсата на мотивация, бедността и други икономически и социални проблеми допринасят за отрицателното явление „преждеременно напускане на системата на образованието и обучението“.

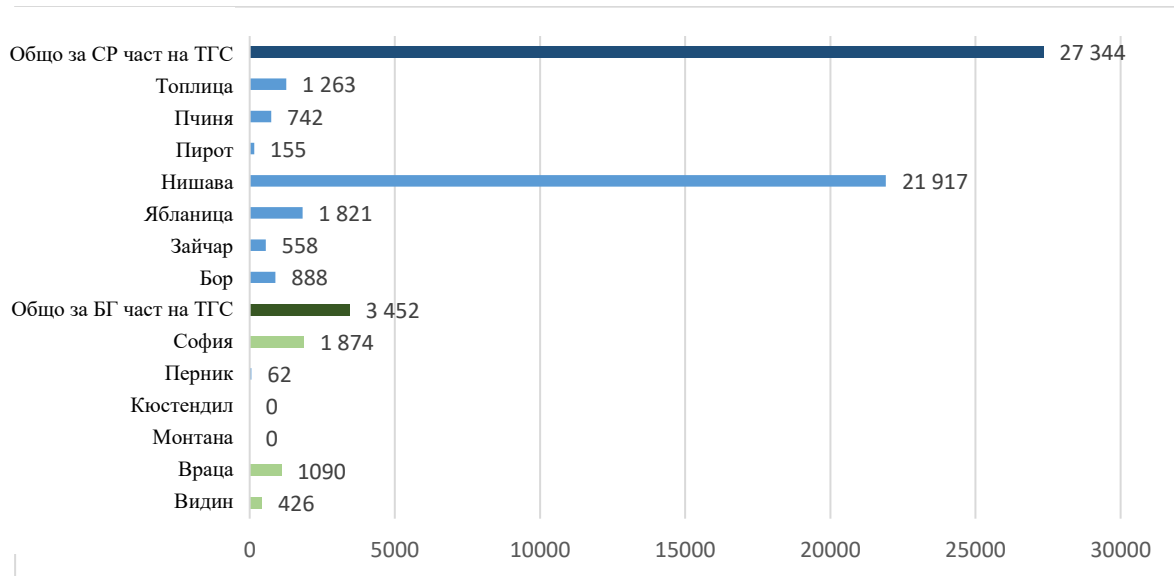
Секторът на *висшето образование* е ключов доставчик на качествени човешки ресурси, необходими както за образованието, така и за икономическото развитие. И в двете държави/региони броят на записаните в университети студенти продължава да намалява, най-вече поради демографските тенденции. Освен това повечето млади хора предпочитат да продължат образованието си в чужбина. Ето защо Стратегическата рамка за Европейско политическо сътрудничество в областта на образованието и обучението (ET2020)¹⁶ поставя допълнителни общи цели за учене през целия живот и мобилност; равнопоставеност и социално сближаване, стимулиране на творчеството, иновациите и предприемачеството във всички степени на образование и обучение, за да се преодолеят дефицитите в образователната система.

Съпоставката между данните за 2017 и 2018 г. показва намаляване на учителския персонал в основните училища и гимназиите на някои области. За сръбската територия, обхваната от програмата за ТГС, наличието на преподавателски кадри е проблем в селските и отдалечените райони. Макар и незначително, увеличение в броя на преподавателските кадри се наблюдава в българската част на района на ТГС.

Делът на висшите учебни заведения/университети спрямо общия брой за съответната държава е много по-висок в сръбската част, но тук трябва да се отчете близостта на София — град (където са разположени близо 25 % от университетите). Пространственото разпределение е доста неравномерно, доколкото в областите Монтана и Кюстендил няма нито висши учебни заведения, нито студенти. Макар числеността им да варира в широки граници, всички области в сръбската част на района на ТГС имат студенти във висши учебни заведения. Най-крупният университетски център в сръбската част на района на ТГС е Нишава с 22 000 студенти през учебната 2018/2019 г.

¹⁶ <https://uil.unesco.org/es/node/6738>

Фигура 5: Брой студенти в университетите, 2018/2019 г.

Източник: Териториален анализ, МРРБ, 2021 г.

Образованието и обучението могат да спомогнат за увеличаване на възможностите за заетост, както и за по-лесно адаптиране към бързоразвиващи се сектори в условията на глобализация. Необходими са целеви мерки за социална интеграция на групите в неравностойно положение. В това отношение следва да бъдат подкрепяни и занапред инициативите за партньорство между училища и стопански субекти, за да се постигне по-добра интеграция на младите на пазара на труда.

В заключение към настоящия раздел могат да се обобщят следните оценки:

- Поради трайните негативни демографски процеси броят на учебните заведения и учещите се в тях продължава да намалява, което налага непрекъснато реструктуриране на училищните мрежи.
- Значителен дял от децата и от двете страни на границата не са обхванати от системата на предучилищно образование.
- И от двете страни на границата се наблюдава спад в дела на преждевременно напускащите системата на образованието и обучението, но в българската част той продължава да е много по-висок, отколкото в сръбската.
- Броят на университетските студенти в сръбската част на района на ТГС е много по-висок, отколкото в българската, но близостта на София — град компенсира разликата. Може да се каже, че и двете части са добре обезпечени с потенциален преподавателски състав за висши учебни заведения.
- Привлекателните работни места и приличното заплащане са решаващите фактори, по които младите специалисти избират мястото, където да се установят; миграцията в чужбина и към големите градове и липсата на висше учебно заведение са големият проблем.

Ново предизвикателство, водещо до влошени резултати от обучението, са формите на

дистанционно/виртуално обучение в резултат на наложените неотдавна и продължаващи затваряния заради пандемията от COVID-19.

5.3 Култура и културно наследство

Ако икономиката е базата, културата е надстройката на всяко общество. Натрупаните с векове културни ценности съставляват културното наследство — както материално, така и нематериално. В Трансграничния ориентационен документ по програмите за трансгранично сътрудничество, финансирани от ИПП, се съобщава за качествен потенциал от природни и културни дадености и в двете части на района на ТГС. Природното наследство се състои от ценности като природни паркове и резервати, както и от множество привлекателни комплекси от водни, растителни, скални и релефни забележителности. Културното наследство обхваща богата гама от множество културни обекти, манастири, църкви, археологически разкопки, исторически предмети и фолклор.

Културата е сред най-важните фактори в рамката за трансгранично сътрудничество, тъй като дава ясна представа за общите черти и осигурява обща идентичност за региона. Тя предоставя потенциал за създаване на атрактивен туристически продукт като средство за ускорено регионално развитие. Всички епохи от човешката история (Неолит, Мезолит, Палеолит, Тракийски, Римски, Византийски и Средни векове) са довели до натрупване на културни слоеве, артефакти и ценности. Регионалните специфики и разнообразие и в двете части на района на ТГС придават привлекателност на този капитал за трансгранично сътрудничество и развитие.

5.3.1 Нематериално културно наследство

Нематериалното културно наследство¹⁷ е „лицето и душата“ на една нация, средство за изграждане на идентичност и „мост“ за предаване на определена културна и историческа памет между поколенията.

Множество форми на културно изразяване като музика, танц, устно слово, обреди, събори или традиционни културни умения са застрашени от изчезване. Различни обективни причини обясняват тази уязвимост, а само изкуствено поддържаните форми на наследството могат да гарантират известна устойчивост.

България е номинирала различни елементи за включване в Представителния списък на ЮНЕСКО на елементите на нематериалното културно наследство, като от 2019 г. насам са приети 5 такива елемента. Четири от тях се намират в българската част на района на ТГС¹⁸. В допълнение, читалището изпълнява учебно-просветителски функции, предоставяйки място за развитие на групи от местни таланти, като се ползва с репутацията на здрава и устойчива културна институция със специфична мисия за съхранение и развитие на

¹⁷ То включва: устна традиция и език, обичаи, обреди, празненства, ритуали, поверия, музика, песни, танци, кулинарни и винарски традиции, традиционни занаяти, народна медицина, традиционни игри и спортове.

¹⁸ „Баба Марта“, „Фолклорният празник Сурва в Пернишко“, традиционното изработване на килими в Чипровци и „Бистришките баби — архаична полифония, танци и ритуали“

традиционните културни ценности на нацията. Запазили своята социална легитимност и гъвкавост в течение на над 150 години, и благодарение на равномерното си пространствено разпределение в страната, читалищата продължават да удовлетворяват културните, информационни и социални нужди на всички местни общности в България.

И трите сръбски елемента, включени в Представителния списък на ЮНЕСКО на елементите на нематериалното културно наследство, попадат в сръбската част от района на ТГС¹⁹. Освен това в района на ТГС има и други регистрирани елементи на нематериалното културно наследство като килимите от Пирот, пиротския кашкавал, „Белмъж“ (традиционно блюдо от Княжевац).

Освен за вътрешно присъщото местно „потребление“, културните институции популяризират това наследство с цел привличане на интереса на посетители и туристи от Сърбия и България. Смята се, че ограниченията, свързани със сегашната пандемия, скоро ще бъдат облекчени и това ще предостави нова възможност на все повече туристи да споделят местните културни събития/фестивали.

5.3.2 Материално/недвижимо културно наследство

Огромна брой и многообразие на важни археологически, архитектурни и исторически забележителности с културна значимост съществуват в целия пограничен район. Останки от древни цивилизации могат все още да се открият на много места от двете страни на границата. Там, където е запазена, древната архитектура има много общи черти. Многообразието на исторически периоди и културни ценности, националните паркове, множеството резервати и природни забележителности са предпоставка за социализация и валоризация чрез формирането на туристически продукт в България.

За целите на настоящия анализ са споменати само най-значимите елементи на световното и националното културно наследство. В списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО са включени 10 обекта, регистрирани в България (7 на културното и 3 на природното наследство)²⁰: културни резервати Боянската църква (1979 г.), Скалните църкви в Иваново (1979 г.), Казанлъшката гробница (1979 г.), Мадарският конник (1979 г.), Несебър — Старият град (1983 г.), Рилският манастир (1983 г.), Тракийската гробница при Свещари (1985 г.). Останалите три обекта са природни резервати — Национален парк Пирин (1983 г.); Природен резерват Сребърна (1983 г.); Стари и първични букови гори в Карпатите и в други региони на Европа (2017 г.).

Сърбия е страна с богата природа и люлка на богата култура, естествена географска връзка между Централна Европа, Средиземно море и Източна Европа. В Сърбия се намират 5 (пет) обекта на световното културно наследство²¹ — културните резервати Стари Рас и Сопочани (1979 г.); манастирът Студеница (1986 г.); Средновековните паметници в Косово (2004 г.);

¹⁹ Пеенето в съпровод на гусла — древното изкуство на изпълнение на героичен епос, форма на историческа памет и израз на културна идентичност; Коло — традиционен народен танц; Слава — празнуване на Деня на светеца-покровител на семейството. Слава и Коло се отнасят за цялата територия на страната.

²⁰ Източник: UNESCO <https://whc.unesco.org/en/statesparties/bg>

²¹ Източник: UNESCO <https://whc.unesco.org/en/statesparties/bg>

Гъмзиградска Ромулиана, дворецът на Галерий (2007 г.) и Средновековно гробище с надгробни паметници Стечки (2016 г.).

В обхванатата от програмата територия се намират два културни или природни обекта, част от Световното наследство — Гъмзиградска Ромулиана, дворецът на Галерий в Сърбия и Рилският манастир в България.

Рилският манастир е най-големият и прочут източноправославен манастир в България. Считан за един от най-значимите културни, исторически и архитектурни паметници в страната, той е основна туристическа атракция за България и цяла Южна Европа.

Римският мемориален комплекс *Гъмзиградска Ромулиана, дворецът на Галерий* в Източна Сърбия е построен по поръчка на император Гай Валерий Галерий Максимиан към края на 3-ти — началото на 4 век от н.е. Бил е известен и като Ферикс Ромулияна, по името на майката на императора. Обектът включва укрепления, самия дворец в северозападната част на комплекса, базилики, храмове, терми, мемориален комплекс и тетрапилон. Комплексът от сгради е уникален и с преплитането на церемониални и мемориални функции.

Източник: <https://whc.unesco.org/en/list/1253/>

Повечето от паметниците на културното наследство са в полуразрушено състояние и за тяхното възстановяване и съхранение са необходими огромни инвестиции. В миналото е инвестирано много за опазване на културата, но все още има нужда от по-нататъшно съхраняване на културното наследство.

В предварителния списък на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО²² са

²² <http://whc.unesco.org/en/statesparties/BG>

включени 16 обекта на материалното недвижимо наследство в България и 12 в Сърбия, от които една културна/историческа забележителност се намира в района на ТГС: Границите на Римската империя — Дунавският лимес (в България) и Границите на Римската империя (в Сърбия).

Участъкът от границата на Римската империя в България е с дължина около 471 км и минава по протежението на река Дунав през областите Видин, Монтана, Враца, Плевен, Велико Търново, Русе и Силистра, като включва 33 обекта, от които 9 попадат в разглеждания район, както следва:

- Област Видин: римски град Видин (Бонония) и римски град Колония Улпия Траяна Рециария;
- Област Монтана: древен град и некропол Аимус и римска крепост Цебрус/Кеброс;
- Област Враца: римска крепост Регианум/Бигране, Древна крепост Августе — древна крепост и праисторическо селище; римска варовикова кариера и римска крепост Валериана;

Сръбският участък на Лимеса започва при Нешин, близо до границата с Хърватия, и свършва при Раковница (Дортикум), като е с дължина 588 км и включва общо 60 обекта, от които 24 се намират в района на ТГС, както следва: 17 обекта в община Кладово и 7 в община Неготин.

В допълнение към предварителния списък на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО за Сърбия, като намиращ се в района на ТГС трябва да се спомене и *Неготинске пивнице*. Това е комплекс от селища (състоящи се от винарски изби), разположени в Неготинския граничен район. Избите и виното в тях присъстват в много ритуали, свързани с раждане и погребение. Неготинске пивнице заедно с частично запазените лозя са свидетелство за местната традиция на отглеждане на лозя, която не е прекъсвала от римско време до ден днешен.

По-долу са представени и подбрани обекти на недвижимото културното наследство, илюстративни за археологическите, историческите, архитектурните, художествените, урбанистичните и други културни ценности, маршрути или просто любими места за посещаване²³:

Сърбия

- *Област Бор* — Крепост Кладово Диана и Фетислам, Национален парк „Джердап“, Лепенски вир²⁴, Траянов мост и Траянова маса, Пещерата на Лазар, Пещерата на Райко, релефът на Зевс, Херакъл и Дионисий, открит в Буково, Сръбски медни рудници Бор, известни в миналото като РТБ Бор (комплекс за добив на мед в област Бор); Саркамен — укрепено римско селище в община Неготин; Мезиана (римски жилищен комплекс), Плочник (селище от късния Неолит), манастирът Прохор Пчински; Рудна глава — една от първите мини за добив на метал в Европа;

²³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Serbia#Tourism>; https://en.wikipedia.org/wiki/Bulgaria_Zaje?ar

²⁴ Лепенски вир е праисторически архитектурен обект, разположен в природния резерват Национален парк „Джердап“ в близост до Долни Милановац.

- *Област Зайчар* — Феликс Ромулиана (дворецът на Галерий), пещерата Боговина, Тримакум Минус, Крепостта Сокоград;
- *Област Нишава* — Нишката крепост, Черепната кула (Ćele kula), Нишка баня, Медиана — един от най-значимите археологически обекти от късната античност в Сърбия²⁵, дефилето на Сичево, дефилето на Джеласница, Нишевачко дефиле; Концлагер „12 февруари“ и Чегар; Християнската базилика в Ниш²⁶
- *Област Пирот* — църквата Св. Петка, манастирът Св. Йоан Теолог, Момчилов град (Кале) в Пирот, останките от Виа Милитарис в Димитровград, Ремезиана в Бела паланка, дефилето на река Джерма (Ерма), защитената зона Стара планина;
- *Област Топлица* — кулата „Южна Богданова“, манастирът Св. Николай, природният паметник Джаволя Варош, неолитното археологическо находище Плочник; църквата Св. Дева Мария и църквата Св. Николай в Куршумлия;
- *Област Ябланица* — римският некропол в Мала Копашница, късно римският-ранно византийски (6 век от н.е.) град Царичинград или Юстиниания Прима, Ясунските манастири, църквата Св. Йоан Кръстител, крепостта Хисар;
- *Област Пчиня* — Маркова крепост, Древните турски бани, Пашовата къща, Пчинският манастир „Проход“ и археологическият обект Кале-Кръшевица от Късната бронзова епоха.

България

- Област Видин — Средновековна крепост „Баба Вида“, Бонония (Дунавски лимес), Белоградчишки скали, Белоградчишка крепост и Пещерата Магура, Джамята Осман Пазвантоглу, Кръстатите казарми на Осман Пазвантоглу, родната къща на Жул Паскен, град Кула (Кастра Марис);
- Област Враца — възрожденска жилищна архитектура във Враца, Природен парк „Врачански Балкан“, Мемориален комплекс „Ботевски път“, Пещера „Леденика“;
- Област Монтана — Древна крепост Калето (Кастра ад Монтанезиум), Чипровски водопад;
- Софийска област — Часовниковата кула в Ботевград, Крепостта „Траянови врата“, Еленската базилика, град Копривщица — Архитектурно-исторически резерват;
- Област Перник — Крепостта „Кракра“, Скалната църква Св. Петка;
- Област Кюстендил — Рилският манастир, Стобските пирамиди.

През територията на трансграничния регион преминава културният коридор Via Diagonalis, свързващ Югоизточна Европа с Азия. Този културен коридор е една от най-важните пътни артерии от трансконтинентална и дори световна значимост. Започва от Централна Европа и от Словения преминава последователно през Хърватия, Босна и Херцеговина, Сърбия, Северна Македония, България и Турция, като продължава до Далечния изток. Множеството

²⁵ Построена между 3-ти и началото на 4 век. Изградена е по време на управлението на император Константин Велики и неговите наследници.

²⁶ Един от обектите, включени в представянето на сръбското наследство по време на Световния конгрес по ранно християнство в Белград, 2023 г.

му разклонения са, от една страна, географски определени (пресичат долините на големи реки, низините между планински вериги, минават през удобни проходи), устремени към Босфора. Неотдавна бе реализиран българо-сръбски проект за ТГС „Виа Милитарис — коридор за устойчиво развитие на туризма“. В него бяха изброени над 30 значими туристически обекта/атракции в Сърбия и България по протежение на Виа Милитарис (Via Diagonalis) между Ниш и София²⁷.

Карта 6: Културни коридори и наследство в трансграничния регион

Източник: Национален център за изследвания по регионално развитие

²⁷ www.viamilitaris.net.

Западният трансбалкански път пресича Югоизточна Европа в посока север—юг. Коридорът свързва от векове земите от двете страни на Балкана (Стара планина), преминавайки през Румъния, България и Гърция. Пътят свързва Западна и Централна Европа с Егейско море и Средиземноморието, пресичайки Дунавския път, Via Diagonalis, пътя София—Охрид и Via Egnatia. Западният трансбалкански път е своеобразна ос на разпространение на древногръцката култура на север, специфична ос във времето, свързваща места за живеене с отличителни културни ценности от различни исторически периоди.

Римският път Via Traiana, построен във времената на император Траян (1 в. от н.е.), пресича Стара планина през прохода Троян—Беклемето, свързвайки Мизия с Тракия и Бяло море. Той възниква като втора връзка между градовете Ескус (днешното с. Гиген) и Нове (Свищов) на север, през Монтемно (прохода Троян—Беклемето) до Тримонциум (Пловдив) на юг.

Регионът е богат на разнообразни кулинарни традиции и занаяти. Тези традиции биха могли да изиграят важна роля за популяризирането и туристическото предлагане на региона, но засега до голяма степен се подценяват.

В заключение, основни предизвикателства пред опазването на културното наследство са слабото финансиране за научни изследвания и недостатъчната дейност по опазване и поддръжка. В допълнение, начинът на експониране на много обекти ги лишава от привлекателност, вместо да допринася за нея. Има още какво да се направи по отношение на цифровизацията, попълването на централизирана база данни, изясняването на статута на обектите по отношение на собственост/отговорности, ефективната борба с иманярството и т.н. Тук е моментът да повтори основната теза, изведена в множество секторни анализи и документи за планиране: „Културният туризъм е сред приоритетите на политиката в областта на туризма поради огромния си неизползван потенциал“. Районът на ТГС разполага с потенциално конкурентоспособни пазарни ниши за този вид алтернативен туризъм.

5.3.3 Културни институции

Дейността на театрите, оперите, оперетите и музикалните колективи (филхармония, ансамбли за народни песни и танци и оркестри) са израз на културния живот в населените места и регионите.

През последните няколко години както в България, така и в Сърбия професионалните културни институти отбелязаха много добро развитие. Традиционните културни организации като библиотеки, музеи, галерии, читалища и културни центрове и пр. имат своето трайно присъствие.

В Сърбия няма данни за наличието на културни институции на областно равнище, а само на равнище статистически региони. Ето защо за целите на настоящия анализ са представени статистически данни за Източния и Южния регион на Сърбия, които се припокриват със сръбската част на района за трансгранично сътрудничество между Р. България и Р. Сърбия. За българската страна е представена съвкупната стойност за всички разглеждани области (Видин, Враца, Монтана, Софийска област, Перник и Кюстендил).

Таблица 9: Културна инфраструктура в района на ТГС (общо)

	Сръбска част на района на ТГС	Българска част на района на ТГС
Театри	16	8
<i>Постановки/представления</i>	701	867
Музеи	28	25
<i>Брой посетители</i>	353 103	673 000
Кина	16	6
<i>Посещаемост</i>	310 560	119 110
Библиотеки	108	4
Радио станции	39	9
ТВ станции	52	9

Събраните данни показват, че културната инфраструктура е в застой, като броят на посетителите — т.е. граждани, задоволяващи културните си нужди — остава непроменен или слабо се увеличава. Между идентифицираните проблеми пред културните институции, опазващи и експониращи движимите културни ценности, освен състоянието на сградния фонд и лошите условия за съхранение на експонатите следва да се споменат неизползваните възможности на съвременните ИКТ в експонирането и социализирането на разкритите ценности и недоразвитите връзки с образователната система.

6 ОКОЛНА СРЕДА

Сред най-важните фактори, оказващи въздействие върху екологичното състояние на района на ТГС (от двете страни на границата), е замърсяването на водите и въздуха.

6.1 Въздух

Основен проблем на въздуха в населените места в българската част от района на ТГС е замърсяването с ФПЧ₁₀²⁸, предизвикано най-вече от използването на твърдо гориво за отопление през зимата, обработването на улиците с пясък и химикали, емисиите от леките коли и обществения транспорт. Промислеността се смята за по-малък замърсител. Състоянието на въздуха се наблюдава от администрациите на т.нар. Райони за оценка и управление на качеството на атмосферния въздух, в рамките на които се регистрират зоните с превишени норми за замърсяване. В разглежданата територия такива населени места са Видин, Враца, Перник, Пирдоп и Златица.

Според Доклада на Агенцията за опазване на околната среда за 2020 г., през 2018 г. най-голямо превишение на нормите за ФПЧ₁₀ е регистрирано именно в трансграничния район между България и Сърбия — 120 случая на превишение във Видин и 111 в Монтана.

Следва да се има предвид, че случаите на замърсяване на въздуха са само с местно естество и засягат само определени части от населените места. Трансгранично замърсяване на Република Сърбия е невъзможно. Като цяло в българската част от района на ТГС има чист въздух — факт, благоприятстващ всички форми на човешка дейност.

²⁸ ФПЧ₁₀ — фини прахови частици

Що се отнася до сръбската част от района на ТГС, замърсяванията на въздуха и почвата там са предизвикани от нерегламентирано изпускане на отпадни води, от някои промишлени производства, от неправилна употреба на агрохимикали, от неритмично събиране и изхвърляне на отпадъци на нерегламентирани бунища.

Съоръженията за наблюдение на въздуха са недостатъчни. Редовно замерване на нивата на замърсяване се извършва в общините Враня, Лесковац и отчасти в Буяновац. Значителни източници на замърсяване на въздуха или надвишения на нормите се наблюдават в общините Търговище, Власотинци, Църна Трава, Медведжа, Лебане, Сурдулица, Владичин хан, Босилеград, Прешево, Буяновац и Бойник.

Зоните в близост до пътища категории I и II са потенциално изложени на по-високи нива на въздушно и шумово замърсяване в резултат на автомобилното движение. Същото се отнася и за железопътните линии, особено в Лесковац и Враня. Още по-голям източник на замърсяване са някои промишлени обекти, а именно на агро-хранителната промишленост (в Бойник, Лесковац, Власотинци, Босилеград, Владичин хан), на химическата промишленост (в Лесковац — комплексно замърсяване на водата, въздуха и почвите), на текстилното производство (в Лесковац и Власотинци — шумово замърсяване, замърсяване на водата и въздуха), строителството, дървообработващата и мебелната промишленост.

Високо урбанизираните територии като град Ниш са места с висока концентрация на замърсяване с ФПЧ_{10} и $\text{ФПЧ}_{2.5}$, особено през зимните месеци. Последният пик бе на 20.02.2021 г., когато нивото на ФПЧ_{10} беше 341 mg/m^3 — 7 пъти над нормата, а на $\text{ФПЧ}_{2.5}$ — 337 mg/m^3 — 13 пъти над допустимите стойности. Това се дължи най-вече на отоплението на жилищата (с използване на въглища или мазут) и на местното автомобилно движение. Понастоящем проблемът е сред основните приоритети в дневния ред на град Ниш. Значително замърсяване има и в Бор (със SO_2 и ФПЧ_{10}) поради медодобивната и преработвателната промишленост²⁹.

Замърсяването на въздуха в региона трябва да се разглежда през по-широка призма. Според енергийния баланс на Република Сърбия за 2020 г., около 70 % от електроенергията, произвеждана от енергодобивната промишленост на Сърбия, е от топлоцентрали. Това е процес, който започва с добива на въглища и завършва с отоплението на домовете с електричество. За да се постигне това, Теплоелектрическата централа „Никола Тесла“ (TENT) „поглъща“ годишно около 30 милиона тона лигнитни въглища, които се доставят ежедневно от мината Колубара. В по-широк план, проблемът с отоплението за битови нужди с електричество е и проблем със замърсяването на въздуха в цяла Република Сърбия. В допълнение, използването на въглища и дърва за огрев в домакинствата преобладава в региона. Резултатът е лошо качество на въздуха, особено през зимата. Лошото качество на въздуха засяга качеството на живота, икономическата дейност и преките инвестиции в региона. Проблемът представлява сериозна заплаха за развитието на населените места и води до потенциална миграция от сръбската част на района на ТГС в резултат на климатичните промени.

²⁹ Информация, предоставена от Агенция за регионално развитие „Юг“, република Сърбия

6.2 Води

Качеството на повърхностните води в района на ТГС се подобрява през последните две десетилетия. Оценка, извършена през 2017 г. (по основни физико-химични показатели), показва, че повечето от наблюдаваните водни басейни попадат в категорията „отлично—добро“ състояние. Въпреки общата тенденция, все още има водни басейни, изложени на риск. За тях са предвидени програми и мерки за подобряване на екологичното им състояние. Анализът на водите през периода 2017—2018 г. показва, че качеството на водите в сръбския граничен участък на река Дунав отговаря на критериите за „добро/отлично“ състояние. Що се отнася до река Тимок (водно тяло BG1WO100R001), нейното състояние остава лошо. Дългият 32 километра участък по българо-сръбската граница остава трайно и силно замърсен с метали. Източникът е в Република Сърбия.

По отношение на биологичното състояние на *повърхностните води*, в категориите „лошо—много лошо“ трайно попадат някои изкуствени водоеми по протежение на река Огоста („Три кладенци“ и „Бързина“), както и на река Лом („Полетковци“, „Расово“, „Христо Смирненски“). Що се отнася до големите изкуствени водоеми, използвани за водоснабдяване, тяхното състояние варира по скалата „добро—отлично“.

Подземните водни тела традиционно страдат от замърсяване с нитрати въпреки непрестанно засилващия се контрол върху ползването на торове. Редовни превишения на средните концентрации на нитрати се наблюдават главно в най-плитките водоносни слоеве на низината около Брегово—Ново село по протежение на река Дунав и в алувиалните речни седименти.

През последните две десетилетия се наблюдава постепенно подобрение (по основни показатели) на качеството на подземните водни тела. През периода са регистрирани само инцидентни превишения на съдържанието на тежки метали — манган по протежение на река Вит и на някои места в Софийското поле и района около Панагюрище. Превишения на средногодишната стойност на показателя „сулфатни йони“ са регистрирани в Софийското и Самоковското полета.

Що се отнася до сръбската част от района на ТГС, повечето повърхностни течащи води, извори и езера отговарят на критериите за „незамърсени водни басейни“. Качеството на водите в долините и населените места не е толкова добро поради изпускането на непречистени отпадни води. Недостатъчният брой станции за измерване качеството на водите не дава възможност за по-прецизни оценки.

Националният институт по метеорология и хидрология на Сърбия извършва анализи на някои повърхностни водни тела в района на ТГС. Един от наблюдаваните обекти е река Нишава — профили Димитровград—граница (категория II/III), Бела паланка (категория III) и Ниш (категория II/III). Друг наблюдаван обект е река Топлица — профил Долевац, където водата е категория III/IV, т.е. сериозно замърсена. Река Пуста — профил Пуковац с категория II/III е сред реките с нормално качество за речна вода. Реките Ерма и Банкя в граничната зона са съответно от трета и втора категория.

Наличието на водни ресурси е благоприятно и от двете страни на границата в района на ТГС. Поради разнообразния релеф басейнът на река Дунав е с вариращи нива на валежите, което оказва силно влияние върху втока и оттока на реките. Извън поетите ангажименти за спазване на законодателството на ЕС по качеството на водите и околната среда, Р. България и Р. Сърбия са активно ангажирани в трансгранично сътрудничество по силата на международни конвенции, особено в рамките на басейна на река Дунав.

Като страни по Конвенцията за опазване на река Дунав, двете държави са се договорили да сътрудничат по основни въпроси на управлението на водите, като предприемат „всички подходящи правни, административни и технически мерки поне за да поддържат, а където е възможно и да подобрят съществуващото качество на водите на река Дунав и в нейния водосборен басейн, като предотвратяват или ограничават, доколкото е възможно, възникването или вероятното настъпване на всякакви евентуални вредни въздействия и изменения“.

Основните реки, минаващи през района на ТГС, са Нишава (218 км), Тимок (202 км), Ерма (74 км), Струма (275,1 км), Искър (352,3 км), Огоста (141,1 км) и Лом (92,5 км). Река Дунав, с която районът граничи на север, е природен ресурс със значителен потенциал за развитие.

Изкуствените водоеми на р. Огоста и р. Власина, както и множеството по-малки езера, допълват богатите водни ресурси в региона. Целият район на сътрудничество е богат на подземни водни ресурси (както обикновени, така и термални извори). Най-значимите термални извори с потенциал за развитие на балнео туризъм са тези в градовете Кюстендил, Сапарева Баня, Вършец и Рударци (от българска страна), както и Нишка баня, Вранска баня, Звоначка баня, Сокобаня, Луковска баня (от сръбска страна).

По-голямата част от геотермалната енергия се използва за плувни басейни, къпане и балнео процедури. Друг, по-малък капацитет отива за изграждане на отоплителни системи, включително термопомпи, а една част от изворите се използват пряко за отопление на парници. Макар да има все още нерешени технически и финансови проблеми при използването на геотермални отоплителни системи, вече са инициирани и се подготвят редица проекти за геотермални топлоцентрали, централно отопление и геотермални водоснабдителни мрежи в Сапарева баня и Кюстендил. Резултатите от тези проекти се очаква да стимулират системното използване на геотермална енергия както в България, така и в международен план, позволявайки на региона да се възползва от трансфера на знания за най-добрите приложими технологии и най-подходящите финансови механизми.

6.3 Почви

Почвите в българската част на района на ТГС са в традиционно добро екологично състояние. Сред проблемите са ерозията на обработваемите земи, която варира между 6,5 т/ха/г. в пасищата и 7,1 т/ха/г. в нивите, стигайки дори до 20,7 т/ха/г. в овощните градини и лозята. Най-големите площи със седма степен (висок до много висок) риск от ерозия са в Софийска област — над 200 кв. км.

За разлика от водната ерозия, характерна за планинските и хълмистите области, вятърната

ерозия се проявява главно в големи открити долини без горска покривка. Най-висока интензивност на вятърна ерозия се наблюдава в Софийска област — 1,32 т/ха/г. Станциите, където са регистрирани високи превишения на съдържанието на тежки метали, са разположени в Софийска област (селата Антон, Бели Искър, Габра) и в област Перник (село Долни Романци).

В повечето общини по долината на река Южна Морава, Република Сърбия, не е извършван мониторинг на замърсяването на почвите. Въпреки това състоянието на почвите се счита за преобладаващо задоволително, с изключение на тесни ивици по протежение на основния шосеен коридор и в близост до промишлени съоръжения. Междувременно проектната зона е сред най-застрашените от ерозия и наводнения в Република Сърбия, особено в общините Прешево, Буяновац, Търговище и Медведжа. Във високите части на басейна ерозията е интензивна (1-а и 2-а степен), като обхваща 35 % от общата територия на сръбската част от района на ТГС. По-лошо е положението с ерозията в басейна на река Пчиня (18 % от почвите са под въздействие на крайно тежка ерозия).

Значителни са нивата на радиация, особено на места, замърсени от бомбардировките на НАТО през 1999 г. Извършена е частична обработка на почвата на тези места, но проблемът е, че в течение на над 10 години не е извършван какъвто и да било мониторинг. Може да се каже, че рискът от радиационно замърсяване (от обеднен уран) на почвата и подземните води все още е налице.

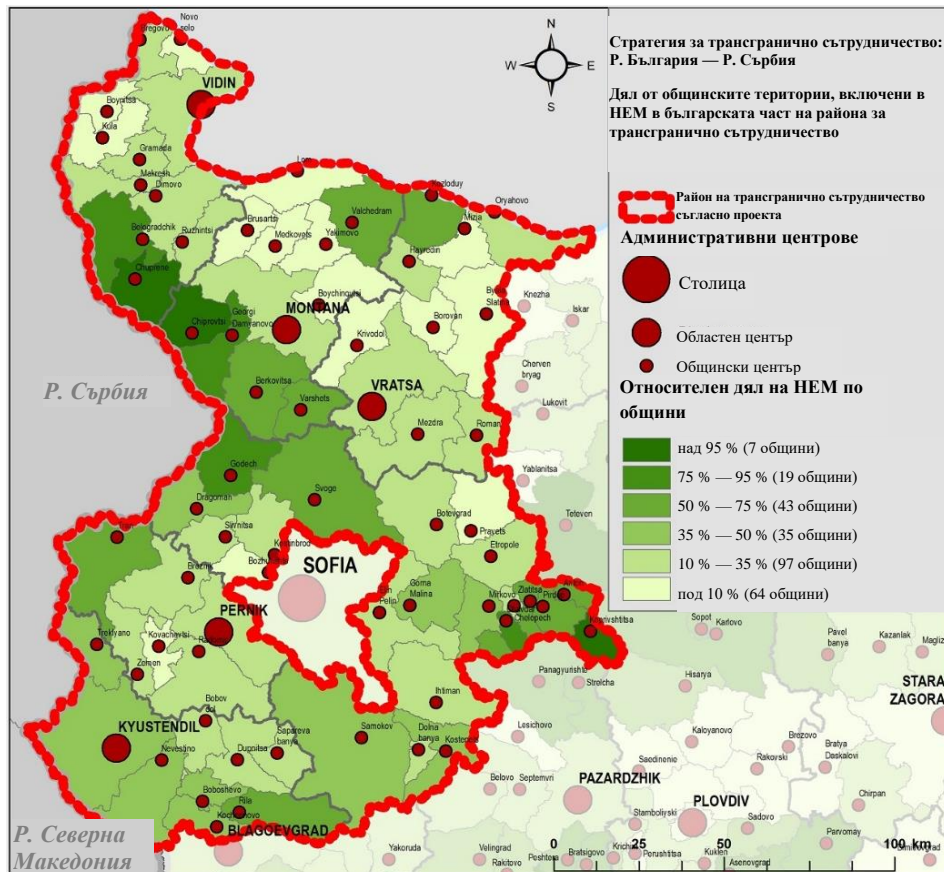
6.4 Защитени територии

Националната екологична мрежа (НЕМ) на България се състои от *защитени територии* по Закона за защитените територии и защитени зони по Закона за биологичното разнообразие в изпълнение на Директива 2009/147 на ЕС относно опазването на дивите птици и Директива 92/43/ЕИО на Съвета за опазване на естествените местообитания и на дивата флора и фауна. В България има 339 защитени зони (всъщност са 352, но границите на 13 се припокриват по двете директиви), съставляващи мрежата НАТУРА 2000, която обхваща 34,4 % от територията на страната (с трети най-висок относителен дял от всички държави — членки на ЕС).

В обхвата на „защитени територии“ се намира 5,27 % от територията на страната. На равнище области най-нисък е дялът им в област Видин (под 1 %), а най-висок — в област Кюстендил (11,94 %).

Общините с най-висок дял територии (99 % и повече), обхванати в НАТУРА 2000, са Чупрене и Чипровци. Те са с най-високата степен на ценност по отношение на биоразнообразието, но в същото време териториите им са обект на ограничителен режим, затрудняващ много човешки дейности.

Карта 7: Дял от общинските територии, попадащи в Националната екологична мрежа (НЕМ) в български и международен контекст

Източник: Национална концепция за пространствено развитие 2013—2025 г. Актуализация 2019 г. (данни на МРРБ)

Сръбската част от района на ТГС е обхваната в екологичната мрежа EMERALD, съставена от зони, важни за опазване на природата — зони със специално конзервационно значение³⁰.

Списъкът за защитените природни ценности в Република Сърбия включва 5 национални парка, 10 природни парка, 14 ландшафта с изключителни характеристики, 72 природни резервата и специални природни резервата, 287 природни паметника. В голямата си част залесените земи се намират в община Бор (8 %), община Пчиня (7 %) и община Зайчар (6,6 % от общата стойност за страната).

Природният парк Сичевска клисура и ландшафтът с изключителни характеристики Власина са разположени в района на ТГС. Основни природни резервати и защитени зони в сръбската част са: долината на река Пчиня, Стара планина, обхващаща Зайчар, Димитровград, Пирот и Княжевац, Сичевска клисура край Ниш и Бела паланка, природен резерват „Йерма“, „Лептерия—Сокоград“, Озренски ливади край Сокобаня, Власина, Радан планина, обхващаща Куршумлия, Прокупле, Бойник, Лебане и Медведжа. Лазаровият каньон е едно от най-важните съсредоточия на многообразие от растения и дървета на

³⁰ Мрежата EMERALD е създадена на територията на страните по Бернската конвенция, като представлява продължение на принципите и критериите на мрежата НАТУРА 2000 в държави, нечленуващи в ЕС; затова тя е важен инструмент за подготовка на държавите за бъдещата им работа по НАТУРА 2000 и в изпълнение на Директивите за птиците и за местообитанията.

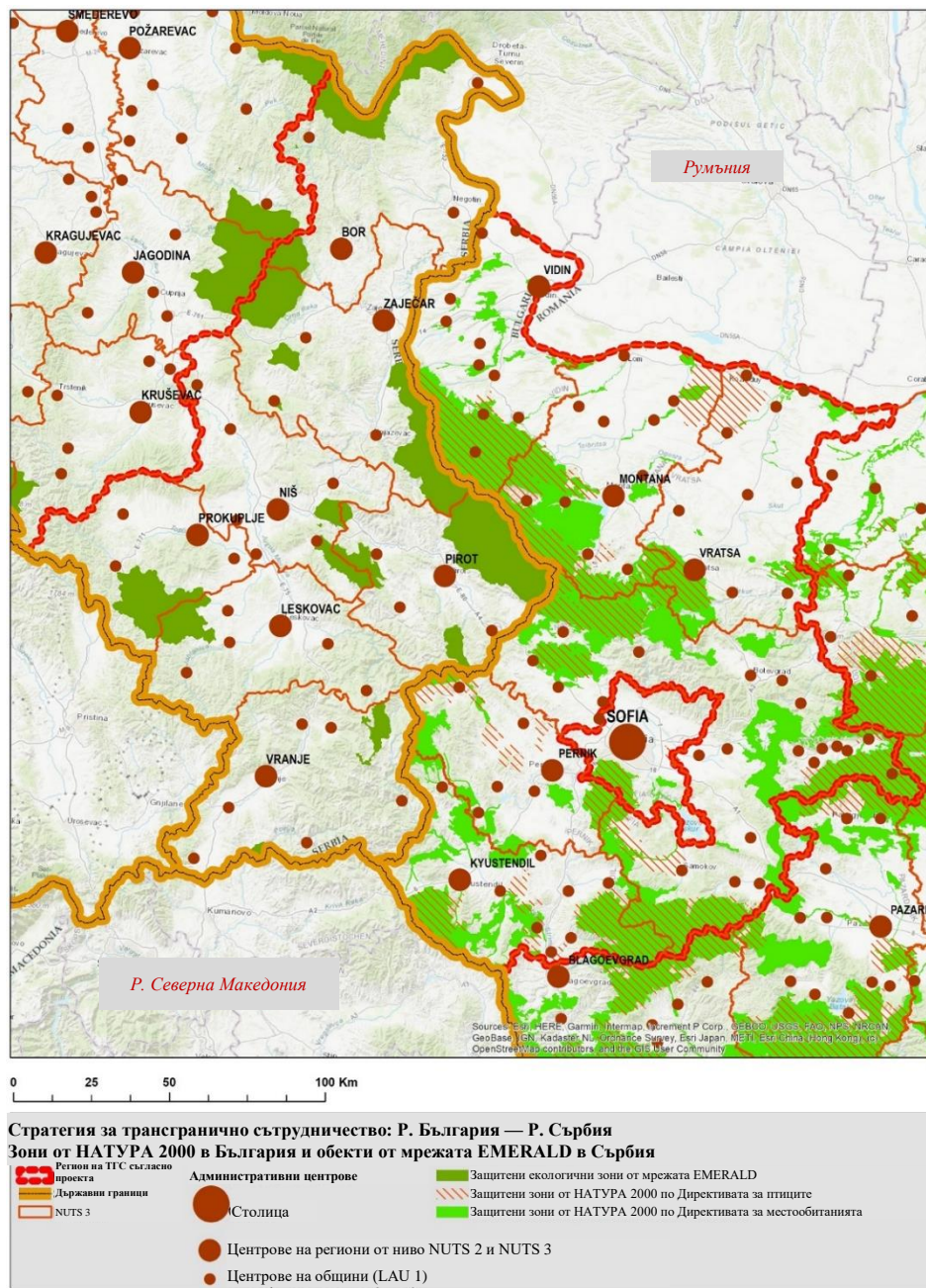
Балканския полуостров. Планините Мали и Велики Кръш са интересни като местообитание на 11 вида хищни птици, които са застрашени в Европа. Ландшафтът около археологическия обект Гъмзиград също е официално защитена „зона с културно и историческо значение“. Околностите на град Бор са сред най-интересните географски местности в Сърбия. Други места с екологична значимост са разположени по границата с България в общините Майданпек и Кладово и в област Топлица и общините Бор и Свърлиг. Цялата защитена зона е с площ от припл. 300 000 ха.

В международните списъци на места със значимост за опазването на природата са включени следните защитени територии (Указ относно Националната екологична мрежа — „Официален вестник на РС“, бр. 102/2010):

природен парк Сичевска клисура, специален природен резерват Йелашничка клисура и Сува планина, включен в Списъка на орнитологично важните места (ИВА), Списъка на важни места за растенията (ИРА) и Списъка на подходящите за дневноактивни пеперуди места (РВА). Природният парк Сичевска клисура и Сува планина са включени в мрежата EMERALD като част от Европейската екологична мрежа за опазване на дивата флора и фауна и на техните местообитания. Коритото и крайбрежният пояс на р. Южна Морава са вписани в Списъка на екологичните коридори с международно значение.

Глобалните геопаркове на ЮНЕСКО са единни, унифицирани географски райони, в които се стопанисват природни обекти и ландшафти с международно геоложко значение по силата на цялостна концепция за опазване, образование и устойчиво развитие. В района на ТГС се намира първият геопарк в Сърбия — Геопарк Джердап. Глобалният геопарк на ЮНЕСКО Джердап се намира в североизточната част на Сърбия. Територията е международно призната със своята геологическа, но също и природна и културна стойност. Одобряването на кандидатурата му през 2020 г. позволи на Геопарк Джердап да стане член на Глобалната мрежа от геопаркове и на Европейската мрежа от геопаркове. Като първи геопарк в Сърбия, Глобалният геопарк на ЮНЕСКО Джердап има площ от 1 330 кв. км, като включва в себе си националния парк Джердап и други защитени зони от национална и международна значимост. Разпростира се върху части от териториите на четири общини: Голубац, Майданпек, Кладово и Неготин. Най-значимият природен феномен на територията на Глобалния геопарк на ЮНЕСКО Джердап е Джердапската клисура, по протежение на която се намират множество обекти на геоложкото наследство от почти всички исторически периоди. Този геопарк се характеризира с 63 обекта на геоложкото наследство, като 14 обекта на природното и 33 на културното наследство са признати за значими. Част от Националния парк Джердап (Железни врата) се намира в района на ТГС, като управлението му е в Долни Милановац, община Майданпек, област Бор. По принцип това е най-големият национален парк в Сърбия.

Карта 8: Зони от НАТУРА 2000 в България и обекти от мрежата EMERALD в Сърбия — трансграничен регион

Източници: <http://emerald.eea.europa.eu/>;

https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/db_gis/pdf/BGn2k_0802.pdf

Основните ограничения, засягащи обектите на природното наследство, са следните:

- физическа недостъпност на повечето защитени територии и зони;
- рестриктивни концепции за използването на природните ресурси в защитените територии;
- липса на система от адекватни компенсации за местните общности;
- недостатъчно участие на местните общности в управлението на защитените територии и зони;

- конфликти на интереси между заинтересованите страни във връзка с използването, опазването и развитието на въпросните територии;
- недостатъчни стимули за развитие.

В заключение, и двете държави прилагат законодателството на ЕС за защита на природните ценности, което е основна предпоставка за прилагане на екосистемния подход към експлоатацията на природните ресурси както в защитените територии, така и в териториите, свободни от екологични ограничения.

6.5 Климатични промени

Климатичните промени съществено увеличиха честотата на възникване на екстремни метеорологични явления, в това число топлинни вълни, обилни валежи, наводнения и суши. Климатичните промени създават рискове, но в някои случаи и възможности за околната среда, икономиката и хората.

България е сред страните с увеличен риск от климатични промени, включително всички описани по-горе екстремни метеорологични явления, с техните отрицателни последици. През периода 1988—2017 г. средногодишната температура се е повишила с 0,85°C в зоните до 800 м надморска височина в сравнение с референтния период 1961—1990 г. През 2017 г. най-големи отклонения от нормата бяха регистрирани в областите Видин и Монтана, а най-незначителни — в Кюстендилска област. Най-големи превишения на нормата на валежите бяха регистрирани отново в областите Видин и Монтана.

Ясно е, че климатичните промени следва да се отчитат при планиране на развитието и инфраструктурата на района на ТГС, като се има предвид, че сумарните материални щети, предизвикани от екстремни климатични и метеорологични условия само през периода 2000—2015 г., нахвърлят пет милиарда евро, като над 70 % от загубите са свързани със сушата и високите температури. Друга основна причина за съществени загуби са наводненията. Приблизително 18 % от територията на Сърбия е застрашена от наводнения, включително по-големите населени места, крупни стопански обекти, железопътни линии и пътища, като някои от споменатите елементи на инфраструктурата са застрашени и на територията на град Ниш. Само през 2014 г. наводненията предизвикаха огромни щети, като по груби изчисления бяха нужни 1,35 милиарда евро за възстановяване. Очаква се температурите да продължат да се покачват. Сърбия е много силно засегната от гледна точка на покачващите се температури. Освен това трябва да се има предвид, че през летата ще падат по-малко валежи, а през останалите сезони — повече от сега. Тези прогнози, както и интензифицирането на други екстремни явления, ясно показват, че отрицателните последици от климатичните промени стават все по-изразени.

На основание на прогнозните климатични параметри може да се очаква повишение на средногодишната температура с 1,7°C за периода 2011—2040 г. в цялата Нишка област. Същевременно до края на века се очаква средногодишното количество на валежите да намалее с -13 %, а индексът на засушаване да се покачи до средна стойност 9. С покачването на температурите е възможно до края на века да се очаква удължаване на вегетативния период с 30 дни, но в същото време ще има и по-дълги периоди на суша. С климатичните

промени ще настъпи и увеличение на честотата и интензивността на екстремните климатични събития, често водещи до преки материални и икономически щети, които също се очаква да нарастват в бъдеще. Въздействието на екстремните климатични условия като топлинни вълни, засушавания, наводнения и горски пожари предизвиква промени в много биофизични системи и разкрива значителни уязвимости в тях. Последниците от климатичните промени ще варират с времето в зависимост от способността за приспособяване на различните социални и биофизични системи към тях. Климатичните промени могат да засегнат добивите от селскостопански култури, човешкото здраве, транспортната ефективност, сигурността на енергийните системи в района на ТГС.

Рисковете от наводнения са сред последниците от климатичните промени с голямо негативно въздействие. В България има 116 зони със значителен потенциален риск от наводнения. Общата им дължина е близо 4 000 км. Сред най-застрашените от наводнения са общините Видин и Костинброд.

В сръбската част на района на ТГС на по-висок риск от наводнения са изложени населените места Долевац, Ниш, Алексинац, Житорадя, Бела паланка, Сврълиг, Прокупле, Гаджин хан, Мерошина, Куршумлия, Пирот, Димитровград и Блаце.

6.6 Заключение по темата за околната среда

Въздухът в района на ТГС между Република България и Република Сърбия е чист, което благоприятства всякакви човешки дейности. Основен проблем за качеството на въздуха продължава да бъде замърсяването с ФПЧ₁₀. За щастие то е само с местен характер и засяга само някои населени места. Значителни остават нивата на замърсяване с ФПЧ_{2.5} в Ниш и с SO₂ в Бор. Не се наблюдава трансгранично замърсяване на въздуха.

Качеството на повърхностните води в района на ТГС следва тенденция към подобрене от две десетилетия насам. Река Тимок продължава да е замърсена с тежки метали, като източникът е от сръбска страна. Качеството на водите на река Дунав по протежение на сръбския граничен участък покрива изискванията за „добро/отлично“ състояние.

По отношение на почвите, водната ерозия е най-наболелият проблем от двете страни на разглежданата територия, особено в планинските райони. Вятърната ерозия е значителна в равнините.

Регионът се отличава с богато биоразнообразие и разумно достатъчни равнища на защита на природата. Някои от защитените зони се разпростират и от двете страни на границата, което дава благоприятна възможност за съвместното им представяне, управление и използване.

И от двете страни на района на ТГС има много зони, изложени на риск от наводнения. Само територии по протежението на река Дунав и на река Тимок са изложени на опасност от трансгранични наводнения.

По отношение на ресурсите, и двете части на района на ТГС разчитат на ценното природно наследство със запазена природа и незначителни екологични проблеми. Богатото биоразнообразие, чистите реки, термалните извори и атрактивните природни комплекси са потенциални ресурси за съвместно разработване на туристически продукт.

7 ТЕХНИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА

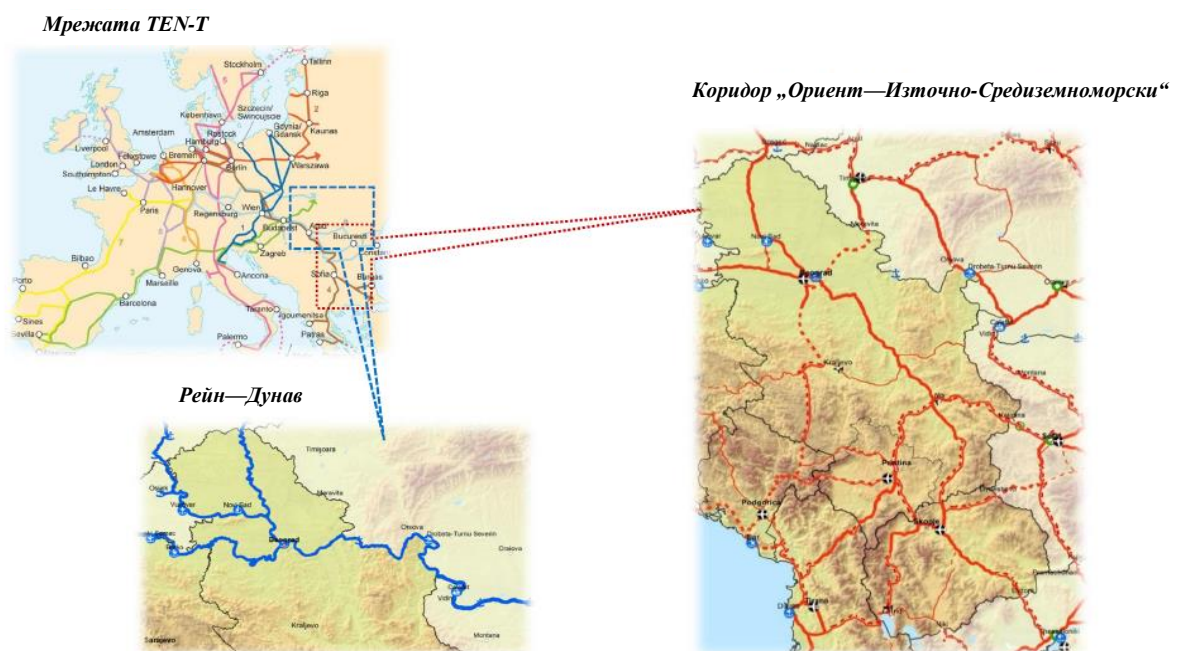
7.1 ТЕН-Т мрежа

Районът на ТГС се пресича от два основни коридора на Трансевропейската транспортна мрежа ТЕН-Т:

- Коридорът „Ориент — Източно средиземноморски“ свързва Северна Германия (Хамбург—Берлин) с Източна Европа (Прага — Братислава — Будапеща — Тимишоара — Крайова — София) и Югоизточна Европа (София — Солун — Атина — Пирея).
- Коридорът „Рейн—Дунав“ осигурява основната връзка Изток—Запад в континентална Европа. Следвайки течението на р. Дунав, той свързва Страсбург и Южна Германия с Централна Европа и стига до черноморското пристанище Констанца (Румъния).

Мрежата ТЕН-Т не обхваща територията на Сърбия. Вместо това, Паневропейският коридор № 10 свързва Австрия и Гърция през Унгария, Сърбия и Северна Македония, с връзки към Хърватия, Босна и Херцеговина, и България. Повечето граждани на Централна Европа използват този коридор за пътуване към Егейско море, преминавайки през района на ТГС. Това е една добра възможност за региона.

Фигура 6: Коридорите от мрежата ТЕН-Т в региона

7.2 Пътна мрежа

Основните направления на мрежата ТЕН-Т се формират от пътища с международно и национално значение — магистрала и първокласни пътища, по които минава основният автомобилен трафик, включително транзитният.

Българската част от района на ТГС се обслужва от 3 автомагистрала:

- **A2** – автомагистрала „Хемус“: София — Велико Търново — Варна, отчасти покриваща маршрута от София през В. Търново и Русе за Букурещ, който е част и от основната мрежа TEN-T.
- **A3** — автомагистрала „Струма“: София — Перник — Благоевград — граничен КПП „Кулата“, покриваща част от Коридора „Ориент—Източно-Средиземноморски“.
- **A6** — автомагистрала „Европа“: София — границата с Република Сърбия (в строеж).

Първокласните пътища допълват функциите на автомагистралите за интегриране на националната пътна мрежа с тази на съседните държави. Българската част на района на ТГС се обслужва от следните първокласни пътища:

- *Път № I-1*: румънска граница — Видин — Монтана — Враца — Ботевград — София — Благоевград — Кулата — граница с Гърция (E79 по европейската категоризация). Пътят е част от основната мрежа TEN-T — „Ориент—Източно-Средиземноморски“ коридор, като южната част на маршрута е дефинирана от автомагистрала Струма.
- *Път № I-6*: граница със Северна Македония — Гюешево — Кюстендил — Радомир — София — Карлово — Казанлък — Бургас оформя направлението на част от един от допълнителните маршрути, включени в разширената мрежа TEN-T като връзка между столиците София и Скопие;
- *Път № I-8*: сръбска граница — Калотина — Драгоман — София — Пазарджик — Пловдив — Хасково — Свиленград — граница с Турция.

В допълнение, българската част от разглежданата територия се обслужва и от второкласни пътища, а именно:

- *Път № II-11*: минава през териториите на Видинска, Монтанска, Врачанска и Плевенска области;
- *Път № II-81*: между градовете София и Лом, минава през териториите на Софийска и Монтанска области;
- *Път № II-13*: минава през териториите на Монтанска, Врачанска Плевенска области;
- *Път № II-82*: на територията на област София — град и Софийска област;
- *Път № II-62*: минава през териториите на Кюстендилска и Софийска области;
- *Път № II-15*: изцяло на територията на Врачанска област;
- *Път № II-63*: изцяло на територията на Пернишка област.

Останалите второкласни пътища са с дължина под 50 км и имат само местно значение.

Таблица 10: Дължина (км) и структура на Републиканската пътна мрежа в България, 2019 г.

Административна единица	Общо	Автомагистрала	Първокласен път	Второкласен път	Третокласен път
Видин	612	0	71	91	450
Монтана	625	0	61	159	405
Враца	649	0	65	231	353
София	1 508	137	318	351	702
Перник	569	32	58	66	413
Кюстендил	629	44	85	54	446

Административна единица	Общо	Автомагистрала	Първокласен път	Второкласен път	Третокласен път
Общо за района на ТГС	4 592	213	658	952	2 769
относителен дял по категории пътища	100 %	4,6 %	14,3 %	20,7 %	60,3 %
дял от общата дължина за България	23,1 %	27,0 %	22,7 %	23,7 %	22,8 %
Общо за България	19 879	790	2 900	4 019	12 170
Общо за България по дялове	100 %	4,0 %	14,6 %	20,2 %	61,2 %

Източник: НСИ

Въпреки приемливите количествени показатели, налице са териториални диспропорции в структурата на пътната мрежа и съответно в транспортното обслужване на района на ТГС. В българската част на района на ТГС се намира около 23 % от републиканската пътна мрежа; подобен е и дялът съответно на първокласните, второкласните и третокласните пътища. Автомагистралите заемат по-висок дял от републиканската пътна мрежа (близо 27 %) и от категориите пътища в разглежданата територия (4,6 %) поради напредналия им стадий на развитие в района около столицата София. Същевременно засега няма никакви магистрала в областите Видин, Монтана и Враца, където дялът на първокласните пътища е по-нисък от средния за страната. Нещо повече — пространствената структура на пътната мрежа в този район не способства за трансграничната свързаност. Граничните контролно-пропускателни пунктове (с изключение на Калотина—Градина) се обслужват от регионални пътища.

Към 2018 г. общата дължина на пътищата в Република Сърбия възлизаше на 43 275 км, а в сръбската част на програмата за ТГС — на 10 853 км, което съответства на дял от 25 % от общото за страната.

Таблица 11: Дължина на пътищата в Република Сърбия, 2018 г. (в км)

Административни единици	2018 г.
Бор	1 470
Зайчар	1 405
Ябланица	1 716
Нишава	1 317
Пирот	1 040
Пчиня	2 688
Топлица	1 216
Общо за Р. Сърбия	43 276

Източник: SORS

Макар пътната мрежа на Република Сърбия да е твърде добре развита, качеството и техническото ѝ състояние са незадоволителни. Като възраст, 32 % от магистралите и регионалните пътища са на 25 или повече години. Само 10 % са построени преди по-малко от 15 години. Нещо повече: 58 % от регионалните и 54 % от местните пътища се описват

като такива с лошо или много лошо качество. Що се отнася до магистралите, ситуацията значително се подобри с построяването на автомагистрала А4 от Ниш до границата с България (отсечка с дължина 106 км), както и на участъци на автомагистрала А1 от Лесковац (по-точно от Габровница) до границата с Република Северна Македония (по-точно до Лесовоя — още 74 км). Понастоящем се провежда тръжна процедура за първата отсечка на „Магистралата на мира“ (Ниш — Мерошина — Плочник) — 385-километрова магистрала, която ще свързва Ниш със столицата на Косово Прищина, на Албания Тирана и ще стига до Дурес на Адриатическо море. Изграждането на „Магистралата на мира“ в Сърбия се финансира с кредит от 100 милиона евро от ЕБВР, докато ЕС отпуска 40,6 милиона евро безвъзмездна помощ, както и финансиране за изготвянето на проекта чрез Инвестиционната рамка за Западните Балкани.

Таблица 12: Дължина (км) и структура на Републиканската пътна мрежа в Република Сърбия

Административна единица	ТЕН-Т и връзки	Пътища категория IA	Пътища категория IB	Гъстота, km/1 000 km ²
Бор	0	0	297	200
Зайчар	0	0	166	180
Ябланица	0	74	105	210
Нишава	36	190	46	230
Пирот	52	52	43	170
Пчиня	0	110	88	190
Топлица	0	0	85	140

Източник: SORS

Поради социално-икономическите затруднения и в двете страни, поддръжката на пътищата страда от липса на финансиране, което води до все по-голямо влошаване на качеството на пътната мрежа. В голямата си част пътищата са от две платна. Пътищата, свързващи по-малки населени места, както и тези в планинските райони (клас 4) са в изключително лошо състояние. От 2007 г. насам се наблюдават известни положителни тенденции в развитието на транспортната инфраструктура, но транспортът в региона все още изостава в развитието на комбинираните транспортни услуги и модерните логистични технологии и се характеризира с ниско равнище на информационните технологии в транспортните системи.

В заключение могат да се направят някои общи оценки:

- И от двете страни на границата в района на ТГС пътните мрежи са относително добре развити.
- Състоянието на пътищата от класовете, по-ниски от автомагистрала, е незадоволително, като е влошено в почти еднаква степен в българската и сръбската части на района на ТГС.
- Предвид естествените бариери (планини) по границата в района на ТГС, връзките между двете национални пътни мрежи или липсват, или се реализират чрез пътища от нисък клас. Единственото изключение е магистрала А4 от Ниш до граничен КПП Градина-Калотина, която продължава като автомагистрала „Европа“ към София.
- Най-развитият трансграничен транспортен и урбанизационен коридор е „Ниш — София“.

- Предвид скромния мащаб на ресурсите за бъдещата програма за ТГС, места за евентуалните интегрирани териториални инвестиции следва да се търсят по протежение на добре развитите трансгранични транспортни коридори, които обикновено са и оси на регионално/пространствено развитие.

7.3 Железопътна мрежа

Към 2019 г. общата дължина на функциониращите железопътни линии възлиза на 4 030 км, от които 865 км в българската част на района на ТГС. Пространствената структура на железопътната мрежа наподобява тази на пътната, доколкото към почти всеки главен път има успоредна железопътна линия. Всички магистрални железни пътища в България са включени в мрежата TEN-T, като обслужващи българската част на района на ТГС са следните:

- *ЖП линия № 1:* Калотина — София — Пловдив — Свиленград — държавната граница с Турция и с Гърция; линията е част от коридора „Ориент—Средиземноморски“, основен транзитен маршрут от Европа за Република Турция и най-важен в разглежданата територия;
- *ЖП линия № 2:* София — Мездра — Плевен — Левски — Горна Оряховица — Търговище — Шумен — Варна; включена е в мрежата TEN-T като връзка между столиците София и Букурещ;
- *ЖП линия № 5:* София — Владая — Перник — Радомир — Дупница — Благоевград — Кулата (границата с Гърция) — част от мрежата TEN-T като връзка с Гърция;
- *ЖП линия № 6:* Волюяк — Батановци — Радомир — Кюстендил — Гюешево (граница с Република Северна Македония).

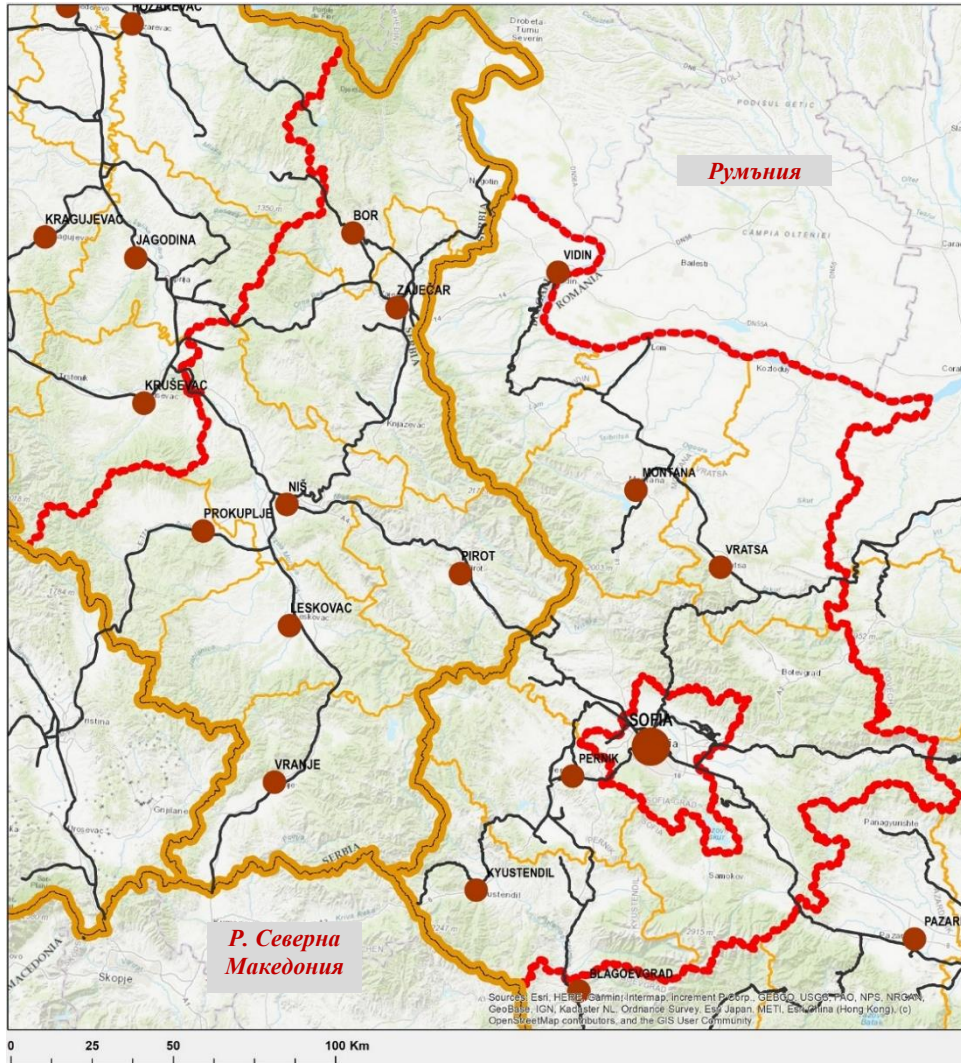
Гъстотата на железопътната мрежа в Република Сърбия е сравнима с тази на ЕС-27. Едва около 33 % от ЖП линиите са електрифицирани, а 7 % са двойни. Нещо повече: делът от ЖП линиите, позволяващи натоварване на ос по стандарта на ЕС, едва достига 70 %. Дори линията Белград — Ниш спада към 30-те процента железопътна инфраструктура, неотговаряща на стандартите.

Таблица 13: Дължина на железопътните линии по области, 2018 г.

Административна единица	ЖП линии (км)
Видин	108
Монтана	114
Враца	112
София	295
Перник	115
Кюстендил	121
България	4 030
Сърбия	3 739

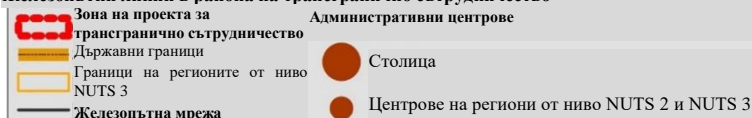
Източник: НСИ и SORS

Карта 9: Железопътни линии в района на трансгранично сътрудничество

Стратегия за трансгранично сътрудничество: Република България — Република Сърбия

Железопътни линии в района на трансгранично сътрудничество

Единствената железопътна връзка между двете държави (София — Ниш — Белград) е единична и към момента почти изцяло електрифицирана, но има няколко участъка в критично състояние, където скоростта трябва да бъде сериозно ограничена (отсечки по линиите Ниш — Прешево и Ниш — Димитровград са разчетени за скорости от едва 80—100 км/ч.). Главните железопътни артерии на Сърбия са предвидени за максимална скорост от 120 км/ч.

Реконструкцията на железопътната инфраструктура в българската част от района на ТГС се извършва в момента. Същото се отнася и за сръбската част от района на ТГС, където се извършва модернизация и рехабилитация на участъка Ниш — Брестовац от международния железен път за Солун (Паневропейски коридор X) с подкрепата на финансиране от Инструмента за предприемчивостна помощ (проектът е на стойност 60 милиона евро).

В заключение, железопътната мрежа в граничната зона може да се окаже като „неотговаряща на стандартите“ и силно амортизирана. Повечето железопътни линии

(включително съпътстващата инфраструктура) там се нуждаят от цялостна реконструкция, за да бъдат приведени в съответствие със съвременните стандарти.

7.4 EuroVelo — Европейската мрежа от велосипедни маршрути

В допълнение към мрежата TEN-T през района на ТГС минават два от европейските велосипедни маршрути, а именно EuroVelo 13 „Пътят на Желязната завеса“ и EuroVelo 6 „Атлантически океан—Черно море“. EuroVelo 13 дава възможност за посещение на 20 държави, като се започне от Северна Финландия, мине се през покрай Балтийско море, Германия, Чешката република, Словакия — Братислава, Румъния и се стигне в България при малкия черноморски град Резово. Проследяването на този маршрут в цялата му дължина от 9 950 км е един нагледен урок по история, но и приятно напомняне за мира и помирението, последвали падането на „Завесата“.

Карта 10: Коридори на EuroVelo

Източник: <https://en.eurovelo.com/ev13> и <https://en.eurovelo.com/ev6>

EuroVelo 6 дава възможност да се посетят 10 държави, като се започне от Източна Франция, мине се през страните от Централна Европа (Швейцария, Германия, Австрия, Словакия, Унгария, Хърватия), Сърбия, Румъния, България и се стигне до Констанца (Румъния). Този маршрут минава покрай красиви морски и речни брегове и замъци.

Маршрутите на EuroVelo имат туристическа цел, затова не свързват големи градове, а са насочени към места с важно природно или културно наследство.

7.5 Гранични контролно пропускателни пунктове

Районът на ТГС се обслужва от 5 гранични КПП:

- „Брегово — Мокранье“ — обслужван от второкласен път от областния център Видин. Достъпът е относително лесен, а трафикът не е интензивен. Тъй като контролно-пропускателният пункт се намира в близкото село, трябва да се изгради нов, по-близо до границата. Инвестицията в нов граничен КПП ще бъде инвестиция в по-добра трансгранична свързаност.
- „Кула — Връшка чука“ — относително лесен достъп и много ниска интензивност на трафика.
- „Калотина — Градина“ — разположен върху основната шосейна и железопътна връзка между двете държави, това е единственият граничен КПП, обслужващ международен трафик. Това е един от най-важните гранични контролно-

пропускателни пунктове за България поради близостта му до София и поради факта, че през него минава целият трафик между Европа и Азия. След завършването на автомагистрала „Европа“ и модернизацията на железопътната линия София — Калотина интензивността на международния трафик ще се увеличи, а свързаността между Република Сърбия и Република България ще се подобри.

- „Стрезимировци“ — разположен на самата граница, по средата на разделеното едноименно село. Достъпът до и връзката с близкия областен център е по второкласен път. Поддържат се традиционни тесни връзки между съседните общини Трън и Сурдулица от двете страни на границата. Съоръженията на КПП са чисто нови, но още не са изцяло пуснати в експлоатация.
- „Отоманци — Рибарци“ — достъпът до този КПП е по третокласен път, осигуряващ пряка връзка между Кюстендил и Босилеград. Трафикът е рехав.

Нова положителна тенденция към подобряване на достъпността на региона е споразумението за откриване на три нови гранични КПП между Република Сърбия и Република България: „Салаш — Ново Корито“ (границата се пресича през прохода Када Боаз, западно от Белоградчик), Трънска баня — Петачинци (при вливането на река Ябланица в Ерма, много хора от двете страни на границата са в роднински връзки помежду си)³¹, и Трекляно — Босилеград (както и в други случаи, заради традиционно добрите отношения между двете съседни общини).

В заключение, четири от петте гранични КПП между Република България и Република Сърбия осигуряват обмен на хора, стоки и парични потоци само на местно и регионално равнище. Същото се отнася и за договорените, но още нереализирани три нови КПП. Там няма капацитет за мащабен и интензивен трафик, но съществува потенциал за взаимни контакти, бизнес и туристически продукти, което е същината на трансграничното сътрудничество.

7.6 Летища

Районът на ТГС се обслужва от две международни летища — едното в София — град, а другото в Ниш. Макар София — град да се намира извън разглежданата територия, летището там си остава единственото от българска страна в граничния регион.

Летище София е най-голямото в България (като в последните години е оборудвано с нов терминал и удължена писта). През 2019 г. там са обработени 7 милиона пътници и 24 хиляди тона товари. Достъпът по суша се осигурява с автомобилен транспорт и метро.

Летището на Ниш е малко, но се развива като международно летище (второто по големина в Сърбия). Предвидено е както за товарни, така и за пътнически превози. За да стимулират развитието му, местните власти субсидираха самолетните билети, привличайки по този начин няколко бюджетни авиокомпаниии. През 2019 г. летище Ниш постави рекорд от 422 255 обслужени пътници в общо 1 967 полета. Обработката на товари също постави рекорд. Летищната дейност отбеляза рязък спад през 2020 г. заради COVID-19. Летището има удобни връзки с транспортните коридори „Белград — Ниш — София“ и „Белград — Ниш — Скопие — Солун“.

³¹ Това е много важно за трансграничния туризъм и за местните хора, особено през лятото, когато КПП „Калотина — Градина“ е натоварен с транзитен трафик за Турция, който пречи на местните хора от двете страни да пътуват за кратки гостувания през почивните дни.

В заключение, административните центрове и на двете части от района на ТГС са добре обезпечени с въздушен транспорт.

7.7 Вътрешни водни пътища

Ако бъдат използвани правилно, вътрешните водни пътища са екологична и евтина транспортна алтернатива, като добавят потенциал за регионално развитие на прилежащите към тях територии. Регионът ползва сериозно предимство с излиза си на един от най-важните европейски водни пътища — река Дунав. Важните пристанища в българската зона на ТГС са:

- *Пристанище Видин* — второто по големина речно пристанище в България, включено в основната TEN-T мрежа на територията на страната като част от транспортен коридор „Рейн—Дунав“ (вътрешен воден път р. Дунав, с пристанища Видин и Русе и интермодален терминал в Русе). Същевременно пристанището е и част от другия коридор от основната мрежа TEN-T, минаващ през територията на страната — „Ориент—Източно-Средиземноморски“ (железопътно и шосейно трасе по направлението „Видин — София — Кулата“ и разклонението „София — Пловдив — Бургас/Свиленград (граница с Турция)“.
- *Пристанище Лом и Пристанище Оряхово* са част от района на Пристанище Видин от направлението на коридор „Рейн-Дунав“, но са включени като вътрешни пристанища в широкообхватната TEN-T мрежа. Освен общи и насипни товари, Пристанище Оряхово обслужва и пътнически превози, а Фериботният терминал Оряхово обработва ро-ро товари.

Пристанищата в сръбската зона са:

- *Международно пътническо пристанище Кладово* — през януари 2017 г. правителството на Република Сърбия положи основите на пристанищната зона на международния пътнически пристан в Кладово. Пристанищната инфраструктура — понтон — бе изградена със средства от държавния бюджет. По онова време на пътническия пристан в Кладово не спираха круизни кораби. Пристанищният оператор е придобил подходящ пътнически кораб и в сътрудничество с румънската страна се очаква скоро да открие редовна параходна линия между Кладово и Турну Северин. Основни проблеми са остарелите пристанищни съоръжения и липсата на инвестиции за подобряване на пристанищната инфраструктура.
- *Пристанище Прахово* (Област Бор) — намира се на 861-я километър на десния бряг на Дунав, в точката, където се допират Сърбия, България и Румъния. Прахово е пристанище от открит тип и има експлоатационна дължина 560 м. Индустриалната ЖП инфраструктура с дължина 1 270 метра е свързана с националната железопътна мрежа.
- *Международно пътническо пристанище Долни Милановац* (община Майданпек) – пуснато в експлоатация през 2016 г. Понастоящем пристанищен оператор е PUC „Donji Milanovac“. Със стабилното увеличаване на броя на корабните стоянки, пристанищният оператор се е ангажирал да разшири капацитета на пристанището чрез изграждане на нов кей.

Последните десетилетия бяха белязани от значителни колебания в нивото на реката в българския граничен участък, особено през лятото, когато изключително ниските нива на речните води затрудняваха корабоплаването. Това намалява ефективността и интензивността на речния трафик. За преодоляване на проблема, в българо—румънския участък на река Дунав трябва да се построят скъпо струващи съоръжения, което далеч надхвърля капацитета на една програма за ТГС.

Карта 11: Гранични КПП, летища, пристанища

В заключение към този раздел, въпреки че районът на ТГС е стратегически разположен по отношение на сега съществуващите и бъдещи международни транспортни потоци, в момента той не оползотворява потенциала си заради забавяния в завършването и/или обновяването на основна инфраструктура. Липсата на непрекъснати и удобни връзки между България и Сърбия пречи на търговията и като цяло на икономическото развитие на района на ТГС, както и на социалното и териториално сближаване в него.

Относително ниското ниво на икономическо развитие от двете страни на границата допринася за трайния недостиг на средства за поддръжане на пътищата, което води до все

по-силното им влошаване. Едва 30 % от пътната мрежа в областите София и Монтана и 20 % във Врачанска област е в добро състояние. Повечето пътища, свързващи малките населени места (третокласни или общински), са в лошо състояние. В последните години се наблюдават някои подобрения, но все още транспортната инфраструктура в района на ТГС изостава в развитието на комбиниран транспорт, във въвеждането на логистични услуги и информационни технологии.

7.8 Информационни и комуникационни технологии (ИКТ)

Постепенно ИКТ стават все по-широко достъпни, както технически, така и финансово. За десет години делът на домакинствата в ЕС-28 с достъп до интернет е достигнал 90 % към 2019 г. Няма спор, че ИКТ са станали основен фактор и неизбежен инструмент на социалното и икономическо развитие. Именно тук, в периферната територия на района на ТГС, ИКТ могат да предоставят отлична възможност за нормална връзка в граничния регион и с останалите територии, смекчавайки проблема с изолираността и трудната достъпност.

След стабилен ръст от 42 % за последните 10 години, през 2019 г. достъпът на българските домакинства до интернет достигна 75,1 % (при 90 % за ЕС), от които 74,9 % са широколентов достъп. По области най-високата стойност на този показател се наблюдава в Монтана (78 %) а най-ниската — в Кюстендил (62,5 %). Що се отнася до Сърбия, там стойността по този показател надвишава тази за България с 5 %, като през 2019 г. е била 80,1 %. Достъпът до интернет в Южния и Източния регион на Сърбия е 72,2 %. Достъпът до интернет се осигурява най-вече от местни кабелни оператори, но също и през ADSL услуги. В Сърбия дори в най-отдалечените райони има мобилни интернет мрежи, осигурявани от доставчици на мобилни телефонни услуги, но проблемът е в бедността и застаряването на населението, което не ползва или не може да се позволи модерни технологии (смартфони, компютри).

По правило най-отдалечените и слабо населени райони, особено в планините, имат затруднения с комуникациите от всякакъв вид. За тях достъпът до интернет е жизнено важна алтернатива за преодоляване на изолацията, включително чрез ползването на онлайн услуги.

Една неотдавнашна инициатива на ЕС е изграждането на безплатен безжичен интернет (WiFi4EU), достъпен на всички обществени места. След 4 процедури на кандидатстване, 91 % от българските общини са получили финансиране за такава инфраструктура. За жалост 10 от общо 69-те общини³² в българската част на района на ТГС не са спечелили финансиране. Този факт съответства на общата картина: малките периферни общини страдат от висока степен на обезлюдяване, ниски нива на стопанска дейност, затруднен достъп до услуги и нисък капацитет, включително административен, за развитие.

В обобщение, въпреки постигнатия в последно време напредък, цифровото общество в района, обхванат от програмата за ТГС, все още изостава сериозно от средните стойности за ЕС.

³² Това са общините Бойница, Ново село, Чупрене (област Видин), Брусарци, Медковец, Якимово (област Монтана), Кочериново, Бобов дол, Невестино и Трекляно (област Кюстендил).

7.9 Водоснабдяване и канализация

За разлика от останалите аспекти, граничният район на ТГС е облагодетелстван с изобилие от водоизточници. Остарелите и предимно азбестови тръби обаче не осигуряват нито ефективност на преноса, нито достатъчни количества вода. В някои български водопроводни мрежи загубите са до 70 % или дори повече. По отношение на достъпа до питейна вода, почти всички общини в българската част на района са обхванати почти 99 % , като само в няколко покритието е под 90 % и в една — под 80 %. Става дума за Трекляно — община, която е „много малка, разпръсната, планинска, слаба“.

Канализационната система и от двете страни на границата е значително по-слабо развита. Делът на българските домакинства, свързани с канализация, е средно 76 % за страната. Като цяло техният дял е по-нисък в района на ТГС; нещо повече: статистиката е донякъде подвеждаща, доколкото „свързан с канализация“ не означава непременно, че тръбите отвеждат до пречиствателна станция за отпадъчни води. Така рискът от замърсяване на повърхностните и подземните води остава значителен.

От сръбска страна ситуацията е подобна — с изключение на област Пчиня, във всички останали области в района на ТГС процентите са по-ниски от средните за страната. На национално равнище водоснабдени са 88,5 % от домакинствата. На равнище област, включена в района на ТГС, цифрите варират между 50,6 % до 93,4 % в област Зайчар. Що се отнася до канализацията, тя е развита само в населените места на по-големите общини. Както и в България, екологичната заплаха от непречистени отпадъчни води в селските райони е значителна. Положителен факт е активната политика и усилията на общините за придобиване на ресурси и инвестиране както в поддръжката, така и в разширяването на системите за водоснабдяване и канализация. Както бе споменато и по-горе, въпреки положените напоследък усилия регионът все още изостава от средните стойности за страната по достъп до пречиствателни станции, събиране на отпадъците и други основни показатели за състоянието на околната среда. Няколко съоръжения за пречистване на отпадъчни води се изграждат в момента, като се очаква значително да подобрят екологичната ситуация в сръбската част на района на ТГС.

В заключение, докато проблемът с водоснабдяването в разглежданата територия може да се смята за почти решен, това не важи за канализацията. Повсеместната липса на пречиствателни станции и други съоръжения за пречистване на отпадъчни води продължава да създава сериозни екологични проблеми, включително замърсяване на водите и почвите.

7.10 Управление на отпадъците

Има тенденция към по-добро прилагане на основните принципи на управлението на отпадъците чрез намаляване на обема им, повторно използване и рециклиране. Нерегламентираните сметища, разположени в близост до пътища и на входа на някои населени места, постепенно се премахват. Налице е промяна и в управлението на отпадъците — към други видове отпадъци се прилага разделяне между депата или между отделни клетки в едно депа, за да се избегне замърсяване на почвите, повърхностните и подземните води.

Събиране и обработване на твърдите битови отпадъци е осигурено в близо 100 % от българската част на района на ТГС. Системата за управление на отпадъци разчита на 42 функциониращи общински депа за отпадъци. Напоследък се наблюдава тенденция към намаляване на отпадъците в района на ТГС.

Що се отнася до Сърбия, там стандартите на управление на отпадъците са твърде ниски. Според един доклад на САООС относно управлението на отпадъците в периода 2011—2017 г., са били генерирани общо 2,2 милиона метрични тона отпадъци, от които 1,8 милиона тона (83,7 %) са събрани от общинските комунални служби. Около 20 % от генерираните отпадъци продължават да се озовават на незаконни сметища. В Сърбия има 164 официално регистрирани депа за твърди отпадъци, от които 24 са с регионален характер. В Южния и Източния регион на Сърбия се намират приблизително 28 % от всички депа за отпадъци в страната. Няма депа в общините Куршумлия, Житорадя, Гаджин хан и Църна Трава. В действителност едва 60 % от твърдите отпадъци се събират официално, а останалите се изхвърлят незаконно. Много (38) сметища се намират или на брега на река, или на разстояние до 100 м от населени места.

В заключение по тази тема, управлението на отпадъците в българската част от разглежданата територия отговаря на стандартите на ЕС, докато в сръбската част продължава да е едно от най-тежките екологични предизвикателства.

7.11 Възобновяеми енергийни източници и енергийна ефективност

За да бъде постигната националната цел от 27,1 % дял на възобновяемата енергия в крайното потребление до 2030 г., ще се прилагат както съществуващите, така и нови политически мерки³³.

Действащите в момента енергийни политики и мерки отчитат приоритетите и насоките на новата Европейска политика за енергетиката и климата, както и миналия опит в областта на производството и потреблението на енергия от възобновяеми източници. Целта е да се постигне рентабилно развитие на възобновяемата енергия като важна част от политиката на декарбонизация на ЕС до 2030 г.

Гарантирана е интеграцията на сектора на възобновяемите енергийни източници с развитието на целия сектор на производство на електроенергия. Така потребителите получават електроенергия от възобновяеми източници на най-ниски възможни цени. Разработена бе способстваща мрежа, която да насърчава и улеснява развитието на самостоятелно потребление на възобновяеми източници и създаване на общности на такива потребители. За да се осигури по-широкото и ежегодно увеличаващо се проникване на възобновяемите енергийни източници в сектора на отоплението и охлаждането, ще се дава приоритет на пускането в действие на високо ефективни отоплителни и охлаждащи инсталации, внедряването на иновативни технологии, използващи геотермална, хидротермална и слънчева енергия, и на оползотворяването на отпадната енергия от отопление и охлаждане. Използването на биомаса за централно и местно генериране на

³³ Интегриран план в областта на енергетиката и климата на Република България, 2021—2030 г.

топлинна енергия ще се увеличава в унисон с изискванията на ЕС.

Транспортният сектор си е поставил отделна цел — да достигне 14,2 % дял на енергията от възобновяеми източници. За постигането на тази цел ще се стимулира използването в автомобилния и железопътния транспорт на биогорива от ново поколение, възобновяеми течни и газообразни горива от небиологичен произход, рециклирани въглеродни горива и възобновяема енергия. Използването на такива горива и енергия ще допринесе за постигане на целите на политиката за диверсификация на енергийните източници и *декарбонизация* на транспортния сектор. За да осигури използването в транспорта на електроенергия от възобновяеми източници, правителството ще съсредоточи усилията си върху внедряване на електрическа мобилност, развиване и популяризиране на ползването на електрическия обществен транспорт и ускоряване на интеграцията на модерни технологии в железопътния сектор.

Към 2020 г. България разполага с 3 168 (водни, фотоволтаични, вятърни и с биомаса) електроцентрали, произвеждащи енергия от възобновяеми източници с обща мощност 4 255,2 MW. В българската част на района на ТГС има общо 306 електроцентрали от всичките 4 вида с обща мощност 281,6 MW — 6,6 % от сумарната стойност за страната. Най-голям е дялът на водните и фотоволтаичните централи, като сумарният им капацитет в района на ТГС е 95 %. На равнище области най-голям е инсталираният капацитет в област Враца (61,3 MW), а най-малък — в Перник (8,7 MW).

Таблица 14: Възобновяема енергия: електроцентрали — брой и мощност за България, 2020 г.

Административна единица	Брой	Мощност (MW)
Видин	59	47,90
Монтана	34	47,04
Враца	50	61,34
София	72	70,47
Перник	44	8,67
Кюстендил	47	46,14
Българска част на района на ТГС	306	281,56
България	3 168	4 255,20

Забележка: Общата бройка включва водни, фотоволтаични, вятърни и работещи с биомаса електроцентрали

Източник: Агенция за устойчиво енергийно развитие (АУЕР)

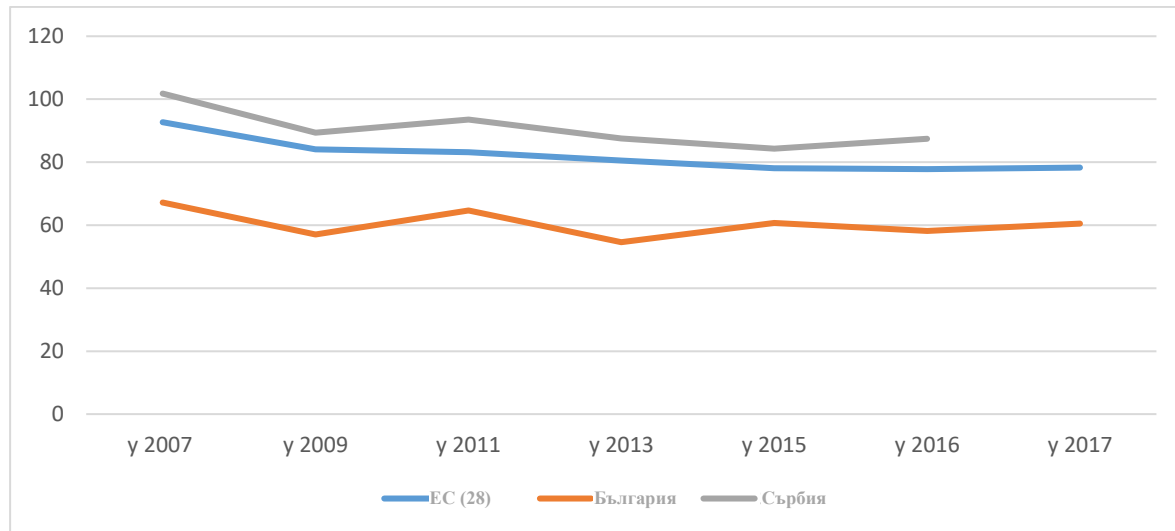
Като цяло природните условия за производство на електроенергия от възобновяеми източници в района на ТГС не са толкова благоприятни, колкото в други части на страната. Енергийната ефективност е ключова национална политика, но за да се постигнат поставените цели, темповете на подобрене трябва да се ускорят.

Откъм активната страна на мерките остава производството на енергия, а откъм пасивната — нейното пестене. Сред набелязаните области с най-голям потенциал за пестене на енергия са жилищният сектор, транспортът, промишлеността, производството на електроенергия и процесите на трансформация.

С оглед на високата ефективност на природния газ (крайните потребители се нуждаят от

3 пъти по-малко енергия от природен газ в сравнение с електрическа), друг голям потенциал за енергийна ефективност се крие в разширяването на газификацията за домакинствата. Въпреки това целта от 30 % газифицирани домакинства³⁴ изглежда трудно постижима, доколкото към 2020 г. едва 5,2 % от българските домакинства са били газифицирани. На равнище област единствено областите София (12,3 %) и Кюстендил (7,5 %) са със стойности, по-високи от средните за страната. Нещо повече: област Видин няма изобщо достъп до газоразпределителни мрежи.

Фигура 7: Емисии на парникови газове (в CO₂ еквивалент)

Източник: ЕВРОСТАТ

Макар и в скромнен мащаб, последната Национална програма за енергийна ефективност на многофамилните жилищни сгради е допринесла за енергийната ефективност на жилищните сгради, прилагайки, наред с останалите, и мерки за топлинна изолация. Към 26.02.2021 г. по програмата са санирани общо 202 сгради.

Обобщена картина на постигнатото в изпълнение на политиките за ограничаване на парниковите емисии на ЕС, България и Сърбия е показана на Фигура 7.

За разлика от стабилната тенденция към намаляване на парниковите емисии в ЕС, в България и Сърбия се наблюдават колебания, макар и в двете държави нивото им да е по-ниско в сравнение с референтната 2007 г.

Новият закон за възобновяемите енергийни източници предвижда поощрения за нови капацитети за производство на енергия от възобновяеми източници, въвеждане на търгове, субсидии за малки водноелектрически централи и статут на производители и потребители за енергийните кооперации.

Общото производство на електроенергия по сръбската схема за субсидиране на привилегировани производители, главно от възобновяеми източници, се удвои от 638 GWh през 2018 г. на 1 361 GWh през 2019 г.³⁵

³⁴ Заложена в Енергийната стратегия до 2020 г.

³⁵ <https://balkangreenenergynews.com/serbia-doubles-renewable-energy-production-in-2019/>

Според доклад, изготвен от държавната Електрическа компания на Сърбия (EPS), през 2018 г. привилегировани и временно привилегировани производители са произвели най-много електроенергия във водноелектрически централи, ветропаркове и централи, работещи на природен газ.

Делът на ВЕИ в общото национално производство на първична енергия е 20 %. Най-голям е делът на твърдата биомаса (56 %), следван от воден потенциал (37 %), вятърна енергия (5 %), докато делът на енергията от биогаз, слънчевата и геотермалната енергия е 1 %. Производството и потреблението на твърда биомаса включва дърва за огрев, пелети и брикети (за производствени цели и отопление). За производството на електричество се ползва енергия от малки и големи реки, вятърна, слънчева, от биогаз и биомаса. Ситуацията по отношение на пространственото разпределение на производството и потреблението на ВЕИ е незадоволителна. Съществуват проблеми с опазването и подобряването на околната среда и природните ценности, особено при строежа на ветропаркове и малки водноелектрически централи. Речните течения са изложени на голям риск от застрашаване на екологичния потенциал и биоразнообразието. Регионалната еднородност на малките ВЕЦ не се контролира и направлява, като се нападат основно защитени природни ресурси и извори. Няма законови предписания относно екологосъобразността на протичащите през централата води, а спазването на дадените гаранции не се контролира. На етапа на планиране, проектиране и изграждане на малки ВЕЦ не се отчитат в достатъчна степен пространствените, социални, екологични и икономически въздействия и последици, което важи с особена сила за защитените територии³⁶.

В Р. Сърбия енергийната ефективност в областта на крайното потребление на енергия и енергийните източници се урежда от два закона: Закон за енергетиката и Закон за ефективното използване на енергията. Макар още да не е държава членка, Сърбия е транспонираля съответните директиви на ЕС в енергийното си законодателство.

Според поетите пред ЕС задължения, Сърбия си е поставила национална индикативна цел за намаляване с 9 % на националното потребление на енергия до 2018 г. Целта за пестене на енергия, залегнала в Третия национален план за действие за енергийна ефективност 2016—2018 г. (НПДЕЕ), бе почти постигната, но за по-добри резултати при изпълнение на сегашния, четвърти НПДЕЕ следва да се мобилизират допълнителни капацитети за прилагането му.

В заключение, макар още да не е държава членка, Сърбия прилага съответните директиви на ЕС в енергийната си политика, което е предпоставка за паралелно придвижване и на двете страни към трайно намаляване на парниковите емисии, към по-големи обеми на енергията от възобновяеми източници и към по-добри показатели за енергийна ефективност.

³⁶ Информация и оценки, предоставени от Агенция за регионално развитие „Юг“ на Република Сърбия

8 ИНСТИТУЦИОНАЛЕН КАПАЦИТЕТ И МЕЖДУИНСТИТУЦИОНАЛНО СЪТРУДНИЧЕСТВО, ПОДКРЕПЯНИ ИНИЦИАТИВИ ПРЕЗ ПЕРИОДА 2014—2020 Г.

Институционалният капацитет в района на ТГС се разглежда в контекста на междуинституционалното сътрудничество и сближаване, като се прави преглед на финансираните дейности по INTERREG—IPA CBC България — Сърбия 2014—2020 г. През програмния период 2014—2020 г. са финансирани 98 проекта, които са реализирани пропорционално чрез инвестиции (47) и меки мерки (51). Отговорността на водещ партньор в това сътрудничество се поема от институции и организации от двете страни на границата. Проектите за междуобщинско и междуинституционално ТГС между структури са 53. Повечето са по ПО1 „Устойчив туризъм“, следвани от ПО3 „Околна среда“, със силно ударение върху инвестициите, доказващо институционалната отговорност и капацитет по темите.

Половината от проектите между НПО, академични и културни институции са по ПО1 „Младежи“ (21), а останалите — по ПО1 „Устойчив туризъм“ (18); три инициативи са по ПО3 „Околна среда“. Почти всички проекти за сътрудничество са осъществени чрез меки мерки. Една четвърт от всички проекти за периода са осъществени от повече от двама партньори, като са почти равномерно разпределени между трите приоритетни оси, главно като меки мерки.

Като цяло приключените дейности по Програмата са свидетелство за многообразието от нужди и потенциал на региона. Ясно различимият акцент върху приоритетните оси „Устойчив туризъм“ и „Младежи“ е илюстрация за социално-икономическите предизвикателства и възможности, които следва да се реализират в гражданско партньорство. Ангажирането на всякакви видове заинтересовани страни в реализирането на целите потвърждава устойчивостта чрез социално участие.

9 ИДЕНТИФИЦИРАНИ НУЖДИ И ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ

Анализът на района на ТГС разкрива *комплексна нужда от ускорено развитие и недостатъчен собствен потенциал* за набавяне на ресурсите и енергията за изравняване поне с усреднените икономически показатели на ЕС. Районът на ТГС трябва да мобилизира свой собствен потенциал, но като се предвиждат и цели външни ресурси. От друга страна, Програмата INTERREG 3 IPA CBC 2021—2027 между Република България и Република Сърбия ще бъде крайно недостатъчна за покриване на нуждите. Ето защо, освен нуждите от развитие, в програмата за ТГС трябва да се търси координация с други документи за секторно планиране, разпределящи ресурси към обхванатите от програмата територии. Това е начин да се компенсира дефицитът на ресурси чрез постигане на синергия и по-висока ефективност.

Стратегията за интегрирано териториално развитие на района на ТГС между Република България и Република Сърбия ще бъде насочена към избрани нужди на развитието, като ще оползотворява избрани аспекти от собствения потенциал на региона. Правилният подбор на целите е жизненоважен за успеха на програмата за ТГС. За да се предостави база за

правилен подбор, по-долу е представена цялостната картина на нуждите за развитие:

Идентифицирани нужди за развитие на района на ТГС:

9.1 Развиване на транспортни/урбанизационни оси в района на ТГС

Северното разклонение на главната Западна меридианна урбанизационна ос на България (Видин — Монтана — Враца — Ботевград) не е в състояние да оползотвори благоприятните местни фактори за развитие поради сериозни забавяния в изграждането на автомагистрала „Хемус“ и на скоростния път Видин — Ботевград/София. Същото се отнася и за продължението ѝ на юг от София по протежение на автомагистрала „Струма“ до границата с Гърция (все още в строеж).

Аналогични урбанизационни оси в Сърбия се формират по протежение на магистралата от Ниш до границата с България (наскоро завършения участък на автомагистрала А4 от Ниш до българската граница и продължението му — автомагистрала „Европа“ до София (все още в строеж) и от Ниш до границата със Северна Македония (наскоро завършения участък на автомагистрала А1 от Грабовница до южната граница). Тази ос все още не е добре развита на север (към Княжевац, Зайчар и Бор). Същото се отнася и за оста, свързваща Ниш с Прищина през област Топлица.

В обобщение, в пространствената структура на трансграничния регион се очертават два урбанизационни центъра (макар и от различен разред): София (първи разред) и Ниш (втори разред). И в двете страни осите „север — юг“ още не са завършени по отношение на качествени пътища и подобрена достъпност. *От стратегическо значение за трансграничния регион е участъкът Ниш — София от TEN-T коридора „Ориент—Източно средиземноморски“, който се очаква в скоро време да бъде изцяло завършен.*

9.2 Околна среда

Околната среда в района се оценява като притежаваща *висока степен на чувствителност към климатичните промени*. Сушите, наводненията и горските пожари са потенциално значими рискове в района. *За ограничаване на тези рискове са необходими мерки за превенция и за съвместно управление.*

9.3 Демография

Продължаващата негативна динамика в двете части на района на ТГС се дължи на негативния естествен и механичен прираст. Следвайки тенденциите на национално равнище, населението в района на ТГС застарява трайно през последните десетилетия. В резултат от това човешкият потенциал за икономическо развитие, особено в селската периферия от двете страни на границата, постоянно намалява. Налице е *решаваща необходимост от привличане на млади, квалифицирани специалисти чрез примамлива заетост и възможности за жилищно устройване, „гарнирани“ с подобрен достъп, прилични социални услуги, условия за дистанционна работа и чиста околна среда. За последното има силен потенциал в разглежданата територия.*

9.4 Гъстота на населението

Ниската гъстота на населението е препятствие пред равния достъп на разпръснатото население до социални услуги с достатъчно качество: здравеопазване, образование, култура, спорт и дори магазини. *Следва да се предприемат комплексни мерки за подобряване на мобилните и дистанционните услуги, съобщенията и състоянието на пътната мрежа. Последното може да се разглежда като пример за интегрирана интервенция.*

9.5 Местни икономики

При слаби местни икономики са по-вероятни загубите на доход в резултат от карантини и/или прекъсвания на стопанска дейност. И двете държави *трябва да предприемат решителни мерки за възстановяване с цел повишаване на производителността с поне 4 % годишно*³⁷ за да достигнат средните за ЕС равнища на доходите и да стимулират споделен просперитет. Важен аспект ще бъде *прилагането на програма за „зелен растеж“ в усилията за икономическо възстановяване след пандемията от COVID-19, заедно с реагирането на предизвикателства като свиващото се население, недостига на работна ръка и отрицателното въздействие на климатичните промени.*

9.6 Бедни/слаби общини

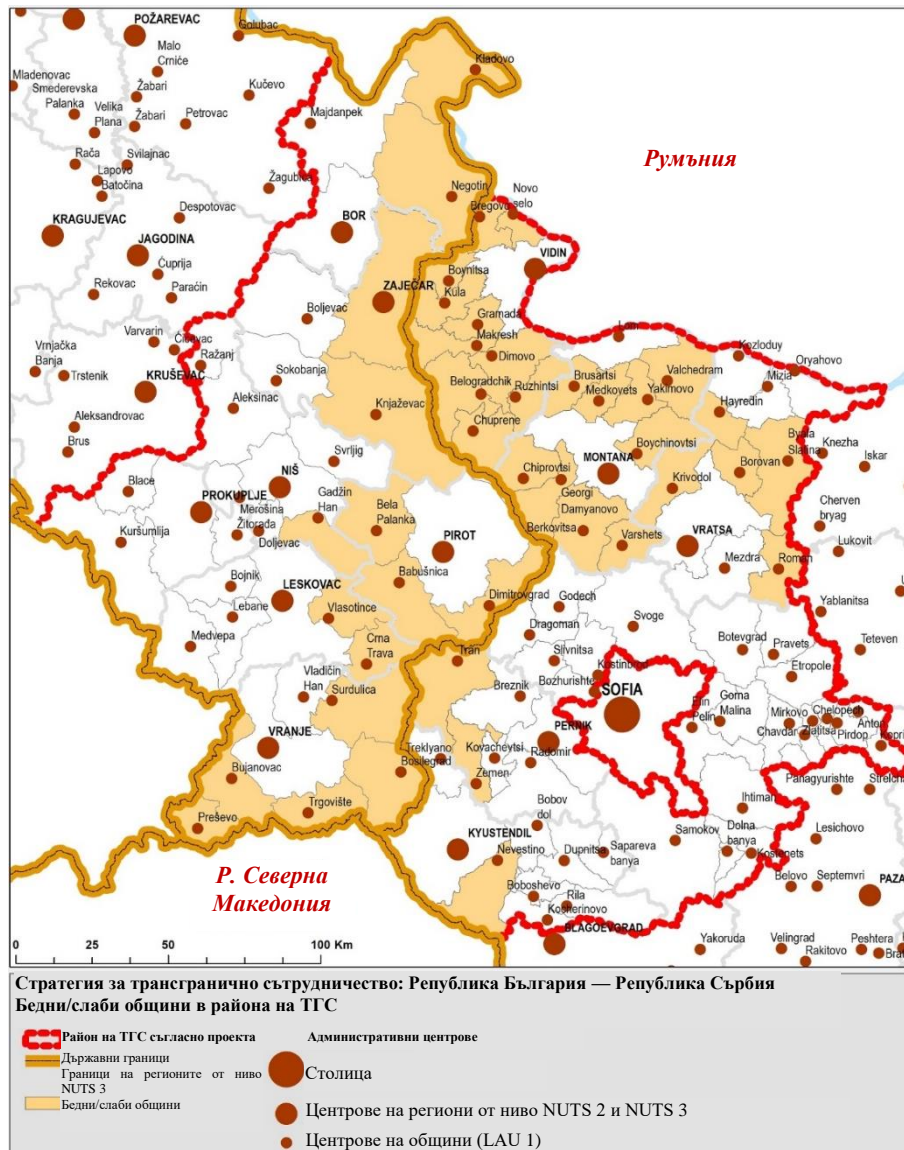
Съществуват драстични различия в доходите на общинско равнище. Тяхното въздействие, обаче, може да се контролира чрез *активно насочени икономически дейности и мерки за социално сближаване, включително пряка подкрепа за МСП.*

В България има набелязани *функционални области за целеви социални мерки, наречени „социални области“*. Обект на подкрепа в българската част от района на ТГС с предимно социални мерки са няколко групи от по 3 или повече съседни/близки общини без близост с центрове на региони от ниво NUTS 2, спадащи към „граничните“ и/или „планински“ групи: 10 общини в област Видин, 9 в област Монтана, 3 в област Враца, 2 в област Перник и една в област Кюстендил. Както се вижда от долната карта, почти всички български общини, граничещи с района на ТГС, попадат в групата на икономически най-слабо развитите.

Посрещането на идентифицираните нужди за подобряване асортимента и качеството на услугите от общ интерес в тези райони ще допринесе за постигане на основните цели на ЕС — намаляване на неравенствата, подобряване на публичната инфраструктура и качеството на живота в отдалечените райони.

³⁷ Оценка на Световната банка

Карта 12: Бедни/слаби общини в района на ТГС

Източник: Национална статистика на България и Сърбия, 2019 г.

Липсата на аналогична информация за частта от Сърбия не позволява да се направи оценка, основана на данни, но едно експертно допускане би било, че сръбските общини в граничната зона на района на ТГС спадат към същата група на най-слабите местни икономики и имат същите нужди.

9.7 Преструктуриране на промишлените производства

Промишлеността и от двете страни на границата е представена най-вече от добивната промишленост, която е била водещ сектор в миналото и все още запазва първостепенната си роля в регионалното промишлено производство. На следващо място по скалата на важност са производството на електроенергия, металургията и машиностроенето, химическата, текстилната и тютюневата промишлености. Промишленото производство претърпя сериозен спад през преходния период, довел до неговото преструктуриране, до приватизация и до закриване на цели отрасли. Вероятно те никога няма да се възстановят.

Днес има остра нужда от повишаване привлекателността на района на ТГС за преки чуждестранни инвестиции чрез подходящи интервенции като изграждане на бизнес инфраструктура (индустриални паркове). Удовлетворяването на нуждите от преквалификация на заетите в западащи производства, които не отговарят на екологичните стандарти, ще открие нови възможности за подходяща заетост и от двете страни на границата.

9.8 Глобален индекс за конкурентоспособност

Докладът за Глобалния индекс за конкурентоспособност показва нагледно, че повишаването на конкурентоспособността остава ключът към подобряване на стандарта на живот. Данните от изданието за 2019 г. сочат, че България се представя по-добре по показателите Макроикономическа стабилност, Условия на пазара на труда, Финансова система и показателите на Иновационната екосистема. Същевременно данните по следните стълбове сочат *необходимост от подобрене: инфраструктура, здравеопазване, пазар на стоки и бизнес динамика*. Сърбия се представя със смесени резултати, като бележи значителни успехи в някои измерения и губи известни позиции в други. Сред стълбовете с най-голямо подобрене в Сърбия са Иновационна екосистема, Инфраструктура и Пазар на труда.

Трансграничният район върви по същия път, както и националните икономики, така че има още множество проблеми за решаване през предстоящия период. Въпреки различията и двете икономики *трябва да се заемат с определени направления, където се нареждат на по-задни места от общото класиране, като здравеопазване, образование/умения, пазари на стоки, финансови системи, както и зрялост на иновационната екосистема*. Наред с останалите, стълбът Внедряване на ИКТ остава една от променливите, по които и двете страни заемат относително добри позиции.

9.9 Малки и средни предприятия (МСП)

И двете икономики разчитат на големи структуроопределящи предприятия, макар че МСП определено преобладават като бройка. Именно те биха могли да станат обект на пряка подкрепа по новата програма за ТГС чрез създаване на *центрове за компетентности* с цел:

- повишаване на компетентностите за кандидатстване по проекти — за успешно привличане на финансиране от ЕС и националните програми за финансиране;
- предоставяне на специално приспособена към ситуацията подкрепа за въвеждане на цифрови технологии;
- обучение по мениджмънт, маркетинг, цифрови и други компетенции;
- подкрепа при внедряване на модели на кръговата икономика;
- насърчаване на творчеството и предприемачеството — как да се пускат на пазара нови продукти или услуги, как да се оцелява в една високо конкурентна среда;
- предоставяне на актуална информация за пазари, технологии, иновации и налични донорски програми или програми за финансиране;
- подкрепа за икономическо развитие чрез научно-изследователска дейност и

сътрудничество между участниците в подхода на четворната спирала³⁸;

- ориентирано към иновации образование и предприемачество;
- интернационализация на икономиката чрез включването ѝ в регионални и глобални вериги на стойността.

Агенция за регионално развитие (АРР) „Юг“ на Република Сърбия предлага наличната мрежа от Агенции за регионално развитие в Сърбия да се използва като центрове за компетентност в подкрепа на МСП. Четири такива агенции функционират понастоящем в сръбската част на района на ТГС, като вече подкрепят МСП (чрез национални програми). Друг мотив е наличието на достатъчно бази данни за МСП в региона, както и фактът, че АРР са акредитирани от Министерството на икономиката. Ако идеята бъде одобрена, АРР могат лесно да разширят гамата на услугите си с предлагани дейности, отнасящи се до зелен растеж, цифровизация, кръгова икономика и иновации.

Обща потребност на МСП е инвестиционната подкрепа за технологично обновление, цифров преход и мерки за енергийна ефективност.

9.10 Туризм — какво е нужно за оползотворяване на наличните ресурси

За разлика от формите на масов туризъм, които могат да бъдат сравнени с фабрично производство, алтернативните форми на туризъм са много по-трудни за създаване, маркетинг и устойчиво предлагане. Това прави района на ТГС „крехък“ и уязвим срещу конкуренцията на аналогични дестинации. Освен това нагласите на местните общности към околната среда и туристическия продукт са от изключителна важност за привличането на чуждестранни инвестиции³⁹. В обобщение, *нуждите от развитие на туризма в разглежданата територия са:*

- привличане на професионален капацитет в разработването и маркетинга на регионален туристически продукт;
- оценка на осъществимостта на превръщането на потенциалните туристически ресурси в реални такива, т.е. в елементи на продаваем туристически продукт;
- инвестиции в опазване, експониране и анимиране на обектите на културното и природно наследство с доказан потенциал за привличане на туристи;
- привличане на професионални туроператорски фирми в региона чрез създаване на професионални туристически продукти;
- подкрепа за местни и регионални организации и фирми за започване на преговори с международни туроператори и туристическия пазар като цяло;
- повишаване на екологичната култура и културата на поведение на местните

³⁸ Описва взаимодействието между университети, промишленост, държава и общество в рамките на икономиката на знанието

³⁹ Транзитната зона по протежение на коридора Ниш — София (района на Виа Милитарис) може да служи за пример за интегрирано развитие. Всяка година по 3 милиона души минават през ГКПП Калотина—Градина. Дори само 1 % от тях да бъдат привлечени да посетят атракции по маршрута, това ще донесе забележими ползи за района на ТГС.

общности за поддържане на чиста и безопасна околна среда, за да могат туристите да изпитат традиционното балканско гостоприемство чрез промотиране на и подкрепа за устойчиви туристически практики;

- предоставяне на стимули за развитие на вътрешен туризъм в региона — като се започне с маркетингова информация и платформи за пряк маркетинг и се свърши с продуктови промоции;
- съвместни усилия за разработване на регионални туристически продукти за района на ТГС;
- създаване на собствен междурегионален пазар в района на ТГС, включващ туризма — стратегия, която може да доведе до устойчиво развитие;
- създаване на маркетингови платформи за по-добра международна разпознаваемост (разпознаваем бранд).

9.11 Безработица

Безработицата и от двете страни на границата в района на ТГС е по-висока от средните стойности за съответната страна. Вътрешнообластните различия са драстични в българската и сравнително по-умерени в сръбската част. И от двете страни на границата има много местни икономики в затруднено положение или са напълно блокирани. Разкрива се силно изразена корелация между безработицата, икономическите резултати и демографските процеси. Регионът като цяло губи демографска маса/енергия и икономическа привлекателност. За справяне с проблема е необходимо:

- Към бедните и слабите общини да бъдат насочени *мерки с преобладаващо социален характер* (за осигуряване на справедлив достъп до социални услуги), допълнени от *мерки за пряка заетост* (напр. „социални предприятия“). Неотложни политики и мерки за решаване на проблема с недостига на квалифициран персонал, особено в районите с по-висока безработица.
- Очевидно, нуждите по отношение на заетостта надхвърлят ресурсите на бъдещата програма за ТГС, и трябва да се търси *единодействие със съответните цели на национални политики* за постигане на осъществими и устойчиви резултати.

9.12 Здравеопазване

Налице е цялостна *нужда от преодоляване на регионалните дисбаланси* и осигуряване на функционално взаимодействие между различните нива на здравна грижа. Нещо повече: жизнено необходимо е да се подобри достъпността и качеството, както и да се осигури наличие на здравни услуги в малките населени места. Именно трудният и недостатъчен достъп до здравни услуги в отдалечените селски райони е основният проблем и той може да се разреши единствено ако стане обект на съответните секторни политики.

Процеси като застаряване и намаляване на населението, обезлюдяване на някои периферни райони, в допълнение към от зле поддържаната транспортна инфраструктура, водят до натрупване на трудности за преодоляване предизвикателства пред здравните системи и на двете страни. Може би ще е полезно и разумно да се планира

оборудване и персонал за мобилни здравни услуги, включително санитарен хеликоптер за съвместни спешни операции в труднодостъпни зони.

9.13 Образование

Поради трайните негативни демографски процеси броят на учебните заведения и учещите се в тях продължава да намалява, което налага непрекъснато реструктуриране на училищните мрежи. Значителен дял от децата и от двете страни на границата не са обхванати от системата на предучилищно образование. И от двете страни на границата се наблюдава спад в дела на преждевременно напускащите системата на образованието и обучението, но в българската част той продължава да е много по-висок, отколкото в сръбската. И тук са нужни целеви мерки за справяне с всички тези проблеми.

Може да се каже, че и двете части са добре обезпечени с потенциален преподавателски състав за висши учебни заведения. И все пак, *привлекателните работни места и приличното заплащане* са решаващите фактори, по които младите специалисти избират място, където да се установят. *Миграцията в чужбина или към големите градове* и липсата на висши учебни заведения са големият проблем.

Ново предизвикателство, водещо до влошени резултати от обучението, са формите на дистанционно/виртуално обучение в резултат на наложените неотдавна и продължаващи затваряния заради пандемията от COVID-19.

9.14 Културно наследство

Повечето от паметниците на културното наследство са в полуразрушено състояние и *за тяхното възстановяване и съхранение са необходими огромни инвестиции*. В миналото е инвестирано много за опазване на културата, но все още има *нужда от по-нататъшно съхраняване на културното наследство*. В допълнение, начинът на експониране на много обекти ги лишава от привлекателност, вместо да допринася за нея. *Нужни са подобрения в този аспект (на експонирането)*. Има още какво да се направи по отношение на цифровизацията, попълването на централизирана база данни, изясняването на статута на обектите по отношение на собственост/отговорности, ефективната борба с иманярството и т.н.

9.15 Пътища

Пътната мрежа е относително добре развита и от двете страни на района на ТГС, но *състоянието на пътищата от категории, по-ниски от магистрала, е незадоволително*. Относително ниското ниво на икономическо развитие от двете страни на границата допринася за трайния недостиг на средства за поддържане на пътищата, което води до все по-силното им влошаване. Повечето пътища, свързващи малките населени места (третокласни или общински), са в лошо състояние. *Освен за реализиране на проекти за изграждане на магистрала в региона, са нужни много инвестиции и нов модел на ремонтване и поддръжка на пътищата*.

9.16 Железопътни линии

Железопътната мрежа в граничната зона може да се окачестви като „неотговаряща на стандартите“ и силно амортизирана. Повечето железопътни линии (включително съпътстващата инфраструктура) там *се нуждаят от цялостна реконструкция, за да бъдат приведени в съответствие със съвременните стандарти.*

9.17 Гранични контролно пропускателни пунктове

Въпреки че 4 от петте функциониращи гранични КПП в разглежданата територия обслужват само трафик на местно и регионално равнище, всички те трябва да са в състояние да реагират адекватно на непрестанно изменящите се изисквания чрез подобрения в ефективността и бързината на граничното обслужване при поддържане и повишаване на равнището на сигурност.

9.18 Вътрешни водни пътища

Последните десетилетия бяха белязани от сериозни колебания в нивото на река Дунав в българския граничен участък, особено при много ниски нива на реката, предизвикващи влошена ефективност и интензивност на речния трафик. За преодоляване на проблема, в българо—румънския участък на река Дунав *е необходимо да се построят скъпоструващи съоръжения*, което далеч надхвърля капацитета на една програма за ТГС.

9.19 Водоснабдяване и канализация

Въпреки положените напоследък усилия регионът все още изостава от средните стойности за страната по достъп до пречиствателни станции, събиране на отпадъците и други основни показатели за състоянието на околната среда. Докато проблемът с водоснабдяването в разглежданата територия може да се смята за почти решен, това не важи за канализацията. Повсеместната липса на пречиствателни станции и други съоръжения за пречистване на отпадъчни води *продължава да създава сериозни екологични проблеми, включително замърсяване на водите и почвите.*

9.20 Управление на отпадъците

Управлението на отпадъците в българската част от разглежданата територия отговаря на стандартите на ЕС, докато в сръбската част продължава да е едно от най-тежките екологични предизвикателства. Няма санитарни депа в общините Куршумлия, Житорадя, Гаджин хан и Църна Трава. В действителност едва 60 % от твърдите отпадъци се събират официално, а останалите се изхвърлят незаконно. Много сметища се намират или на брега на река, или на разстояние до 100 м от населени места. *Необходими са още много усилия, за да се развие системата за управление на отпадъци в Сърбия така, че да отговаря на текущите стандарти на ЕС.*

9.21 Възобновяеми енергийни източници и енергийна ефективност

Действащите в момента енергийни политики и мерки отчитат приоритетите и насоките на новата Европейска политика за енергетиката и климата. Като цяло природните условия за производство на електроенергия от възобновяеми източници в района на ТГС са скромни.

Откъм пасивната страна *енергийната ефективност* също е приоритет на националната политика, но за да се постигнат зададените цели, *темповете на подобрене трябва да се ускорят*.

9.22 Екология

Въздух — случаите на замърсяване са само с местно естество и засягат само определени части от населените места. Трансгранично замърсяване е невъзможно. Като цяло въздухът в регионът е чист въздух — факт, благоприятстващ всички форми на човешка дейност. За намаляване на сезонното замърсяване с ФПЧ₁₀ са необходими *решителни мерки и значителни инвестиции за насърчаване на отказването от твърди горива за отопление, за модернизиране на автомобилния транспорт и за подобряване състоянието на прилежащата инфраструктура. В допълнение следва да се разработят иновативни и интегрирани системи за количествена и качествена оценка на качеството на въздуха.*

Води — качеството на повърхностните води в района на ТГС се подобрява през последните две десетилетия. Качеството на водите по протежение на сръбския граничен участък на река Дунав покрива изискванията за „добро/отлично“ състояние. Що се отнася до река Тимок, нейното състояние остава лошо. Дългият 32 километра участък по българо-сръбската граница остава трайно и силно замърсен с тежки метали. Подземните водни тела традиционно страдат от замърсяване с нитрати въпреки непрестанно засилващия се контрол върху ползването на торове. Недостатъчният брой станции за измерване качеството на водите не дава възможност за по-прецизни оценки. *Нужни са повече станции за измерване на качеството на водите.*

Почви — Почвите са в традиционно добро екологично състояние. Значителни са нивата на радиация, особено на места в Сърбия, замърсени от бомбардировките на НАТО през 1999 г. Извършена е частична обработка на почвата на тези места, но проблемът е, че в течение на над 10 години не е извършван какъвто и да било мониторинг. Може да се каже, че рискът от радиационно замърсяване (от обеднен уран) на почвата и подземните води все още е налице. *Необходим е нов процес на наблюдение.* Водната ерозия е най-наболелият проблем от двете страни на разглежданата територия, особено в планинските райони. Вятърната ерозия е значителна в равнините. *Необходими са подходящи мерки срещу ерозията на почвите.*

9.23 Защитени територии

За да бъде възможно ефективното прилагане на правната рамка за защита на природата, както и за валоризация на природното наследство чрез туристически продукти, е *необходимо повишаване на екологичната култура сред местните общности.*

Ако погледнем в детайли секторната политика, за опазването на природата е необходимо от много повече:

- изграждане и укрепване на институционалния и човешкия капацитет за опазване на биоразнообразието;
- увеличаване на териториите под закрила и подобряване ефективността на тяхното

управление;

- работа за изграждане на екологични мрежи;
- интегриране на проблемите на биоразнообразието и опазването на природата в други политики;
- превенция и смекчаване на натиска върху екосистемите;
- популяризиране на икономическата стойност на биоразнообразието и неговото опазване;
- интегриране на политиката по биоразнообразието в местните планове и в политики по селското и горското стопанство;
- повишаване на обществената осведоменост за важността на природата, биоразнообразието, ландшафта и тяхната икономическа и финансова стойност;
- защита на природата и валоризация на естествения потенциал за съхранение и рационално ползване на природните ресурси;
- оценяване на екосистемните услуги;
- по-високо равнище на професионално образование в сектора на селското и горското стопанство и диверсификация на икономиката на защитените природни зони;
- разработване и прилагане на агро-екологични мерки за намаляване на вредните въздействия на сегашните селскостопански практики върху видовете и екосистемното разнообразие;
- подкрепа за усилията на гражданското общество в областта на опазването на природата и устойчивото развитие;
- разработване на нови продукти и програми чрез прилагане на основан на териториалния принцип подход и на подхода „Лидер“ за водено от общностите местно развитие.

9.24 Климатични промени

Климатичните промени съществено увеличиха честотата на възникване на екстремни климатични и метеорологични явления, в това число топлинни вълни, обилни валежи, наводнения и суши. Климатичните промени създават рискове, но в някои случаи и възможности за околната среда, икономиката и хората. България и Сърбия са сред страните с увеличен риск от климатични промени, включително всички описани по-горе екстремни метеорологични явления, с техните отрицателни последици. И от двете страни на района на ТГС има много зони, изложени на риск от наводнения. Само територии по протежението на река Дунав и на река Тимок са изложени на опасност от трансгранични наводнения. *Необходимо е да бъдат продължени съвместните усилия в превенцията и управлението на горските пожари, както и мерките срещу риска от наводнения.* Предпоставка за устойчиво развитие в района на ТГС е прилагането на мерки за смекчаване на изменението на климата и адаптиране към него.

9.25 Институции — взаимодействие, необходимост от изграждане на капацитет

Налице е трайна необходимост от подобряване на институционалния и техническия капацитет за адекватно реагиране на логистичните предизвикателства, свързани с интензивния трафик по транспортния коридор Ниш — София.

10 ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ

Както се вижда от горния раздел, установените нужди са всеобхватни, мащабни и различни по отношение на необходимите за удовлетворяването им време и ресурси. Подобна би била картината с потенциала за развитие по отношение на наличните собствени ресурси. Предвид ограничените ресурси на програмата за ТГС от гледна точка на време и средства, би било разумно *процесът на подбор* да започне още отсега.

10.1 Туризм

Налице са туристически ресурси с неизползван потенциал и от двете страни на границата. Съществуват много общи географски и културни особености, което предполага потенциал за общи/регионални туристически продукти, като Дефилето на р. Ерма, резиденциите на Константин Велики в Ниш и Костинброд, Стара планина и много други. Популяризиране на и подкрепа за устойчиви туристически практики. Макар и в условия на пандемия, може и трябва да се планира разработване на общи туристически продукти заедно с присъщата им инфраструктура, защото туризмът определено ще бъде след най-ефективните инструменти за икономическо възстановяване след приключването на здравната криза.

Тук е моментът да повтори основната теза, изведена в множество секторни анализи и документи за планиране: „Културният туризм е сред приоритетите на политиката в областта на туризма поради огромния си неизползван потенциал“. Районът на ТГС разполага с потенциално конкурентоспособни пазарни ниши и за този вид алтернативен туризм.

10.2 Функционални зони за икономическо развитие

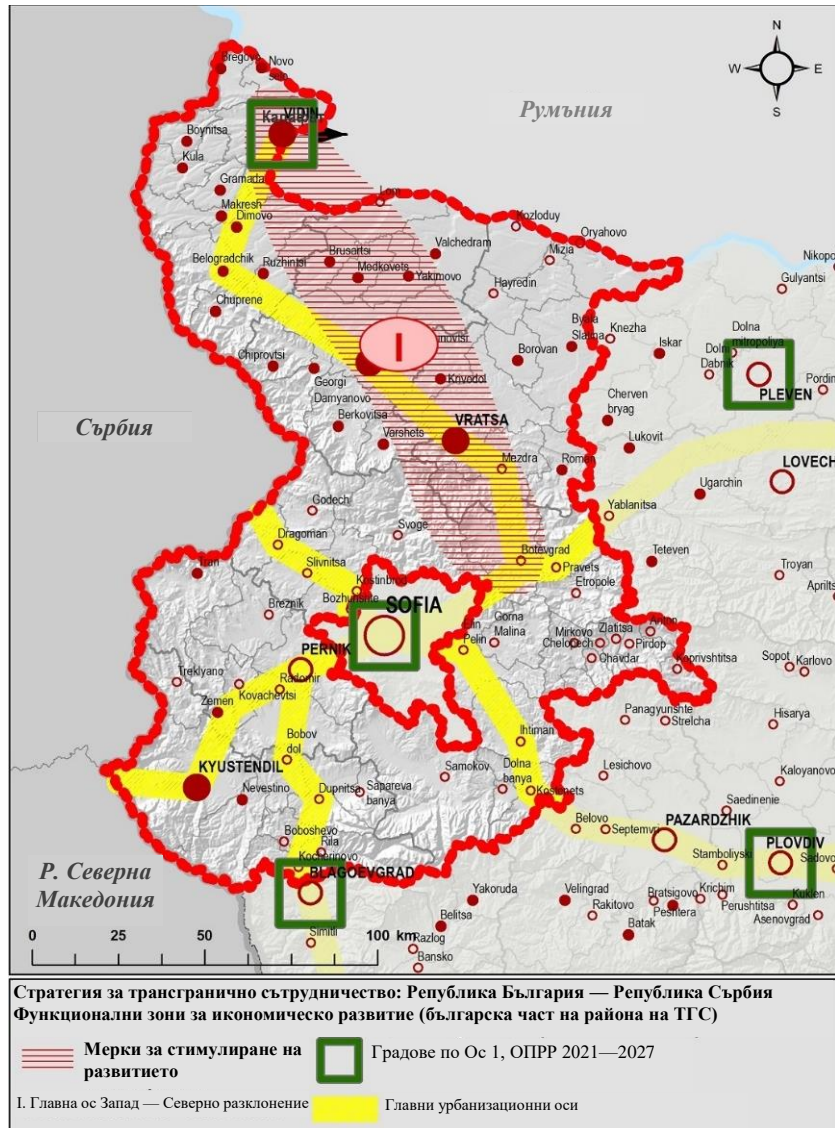
Областните центрове са естествените „двигатели“ на регионалните икономики, съсредоточавайки в себе си най-много демографска маса и стопански дейности. Именно те следва да станат местата за бъдещите интегрирани териториални инвестиции, способстващи за балансирано пространствено развитие чрез синергийни ефекти.

Предвид естествените бариери (планини) по границата в района на ТГС, връзките между двете национални пътни мрежи или липсват, или се реализират чрез пътища от нисък клас. Единственото изключение е автомагистрала А4 от Ниш до граничен КПП Градина-Калотина, която продължава като автомагистрала „Европа“ към София. Именно това е най-развитият трансграничен транспортен и урбанизационен коридор — „Ниш — София“.

Предвид скромния мащаб на ресурсите за бъдещата програма за ТГС, места за евентуалните интегрирани мерки следва да се търсят по протежение на добре развитите трансгранични транспортни коридори, които обикновено са и оси на регионално/пространствено развитие.

Именно тук (напр. в граничната зона край Димитровград) съществува достатъчен и осъществим потенциал за развитие чрез изграждане на промишлени зони.

Карта 13: Функционални зони за икономическо развитие в българската част на района на ТГС

Източник: Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013—2025 г., актуализация 2019 г.

10.3 Гранични контролно пропускателни пунктове

Нова положителна тенденция към подобряване на достъпността на региона е споразумението за откриване на три нови гранични КПП между Република Сърбия и Република България: „Салаш — Ново Корито“ (границата се пресича през прохода Када Боаз, западно от Белоградчик), Трънска баня — Петачинци (при вливането на река Ябланица в Ерма, много хора от двете страни на границата са в роднински връзки помежду

си)⁴⁰, и Трекляно —Босилеград (както и в други случаи, заради традиционно добрите отношения между двете съседни общини). Днес 4 от общо петте функциониращи гранични КПП обслужват само местния и регионалния обмен на хора, стоки и парични потоци. Същото се отнася и за договорените, но още нереализирани три нови КПП. Там няма капацитет за мащабен и интензивен трафик, но *определено съществува потенциал за взаимни контакти, бизнес и туристически продукти*. А, според нашите представи, именно това е същината на трансграничното сътрудничество.

10.4 Мерки за енергийна ефективност

Сред набелязаните области с най-голям *потенциал за пестене на енергия* са жилищният сектор, транспортът, промишлеността, производството на електроенергия и процесите на трансформация. Макар още да не е държава членка, Сърбия прилага съответните директиви на ЕС в енергийната си политика, което е предпоставка за паралелно придвижване и на двете страни към *трайно намаляване на парниковите емисии, към по-големи обеми на енергията от възобновяеми източници и към по-добри показатели за енергийна ефективност*. Темата за енергийната ефективност следва да бъде „червена нишка“ във всякакви бъдещи инвестиционни проекти и по програмата за ТГС.

10.5 Управление на водите

Дунав: Наличието на водни ресурси е благоприятно и от двете страни на границата в района на ТГС. Поради разнообразния релеф басейнът на река Дунав е с вариращи нива на валежите, което оказва силно влияние върху втока и оттока на реките. Извън поетите ангажименти за спазване на законодателството на ЕС по качеството на водите и околната среда, България и Сърбия са активно ангажирани в трансгранично сътрудничество по силата на международни конвенции, особено в рамките на басейна на река Дунав. Като страни по Конвенцията за опазване на река Дунав, *двете държави са се договорили да сътрудничат по основни въпроси на управлението на водите*, като предприемат „всички подходящи правни, административни и технически мерки поне за да поддържат, а където е възможно и да подобрят съществуващото качество на водите на река Дунав и в нейния водосборен басейн, като предотвратяват или ограничават, доколкото е възможно, възникването или вероятното настъпване на всякакви евентуални вредни въздействия и изменения“.

Минерални води: В допълнение, по-голяма част от геотермалната енергия се използва за плувни басейни, къпане и балнео процедури. Други, по-малки количества се използват за отоплителни системи в парници и сгради. Макар да има все още нерешени технически и финансови проблеми при използването на геотермални отоплителни системи, вече са инициирани и се подготвят редица проекти за геотермални топлоцентрали, централно отопление и геотермални водоснабдителни мрежи в Сапарева баня и Кюстендил. Резултатите от тези проекти се очаква да *формират основата за системното използване*

⁴⁰ Това е много важно за трансграничния туризъм, тъй като през активния сезон, когато по границата има струпвания на турски граждани, пътуващи от Западна Европа към Турция, българските или сръбските граждани от района на ТГС трябва да чакат по 12 часа, само за да пресекат границата. Ето защо трансграничната туристическа дейност или кратките посещения са почти невъзможни през лятото и през ваканционния сезон. Този вид КПП ще бъде от полза и за жителите на община Димитровград, които работят в София и пътуват всеки ден за работа.

на геотермална енергия както в България, така и в международен план, позволявайки на региона да се възползва от трансфера на знания за най-добрите приложими технологии и най-подходящите финансови механизми.

Замърсяване: Друг потенциал/необходимост е да се иницират съвместни действия за намаляване на трансграничното замърсяване, като замърсяването на водите на реките Тимок, Нишава и Ерма.

10.6 Опазване на околната среда и туризъм

И двете държави прилагат законодателството на ЕС за защита на природните ценности, което е основна предпоставка за прилагане на екосистемния подход към експлоатацията на природните ресурси както в защитените територии, така и в териториите, свободни от екологични ограничения. Регионът се отличава с богато биоразнообразие и разумно достатъчни равнища на защита на природата. Някои от защитените зони се разпростират и от двете страни на границата между България и Сърбия, което дава благоприятна възможност за съвместното им представяне, управление и използване. По отношение на ресурсите, и двете части на района на ТГС разчитат на ценното природно наследство със запазена природа и незначителни екологични проблеми. Богатото биоразнообразие, чистите реки, термалните извори и атрактивните природни комплекси са потенциални ресурси за съвместно разработване на туристически продукт.

11 ИЗВОДИ

И двете части на района на ТГС имат *сходни равнища на развитие*. На общинско равнище в българската част са налице драстични разлики (безработица до 53 %), докато в сръбската част развитието е по-равномерно.

Установяват се *аналогични нужди* в сферата на интегрираното развитие (както в градските, така и в селските райони). Те включват широк набор мерки за социално, икономическо и екологично развитие, както и внимание към предаването на културното наследство на идните поколения чрез инвестиране в неговото изследване, реставриране и експониране.

Транспортните коридори обикновено са урбанизационни оси, в които е концентрирана енергия за икономическо и социално развитие. Интегрираната териториална стратегия (ИТС) ще разчита на завършването на транспортния коридор Ниш — София, който е стратегическата урбанизационна ос за района на ТГС.

ИТС следва да отчита както целите и приоритетите на новите документи за трансгранично и териториално сътрудничество, така и идентифицираните нужди в района на ТГС, логиката на пространственото развитие и скромните ресурси на програмата за ТГС.

Бъдещата програма за ТГС *не може да бъде изцяло независима*. За да постигне синергичен ефект и устойчивост на скромните си инвестиции, програмата следва да бъде съгласувана

с други документи за планиране⁴¹ и ресурси, насочени към разглежданата територия.

С оглед на намерението за набеязване на места за интегрирани инвестиции, основното предизвикателство би било да се срещнат подходите „отдолу нагоре“ и „отгоре надолу“ на програмата в области с доказан потенциал за развитие и наличие на инвестиционен интерес, където ще е нужна допълнителна помощ от държавите за изграждане на основна инфраструктура.

И накрая, на всеки следващ етап от разработването на ИТС следва да се отчита обстоятелството, че *установените нужди надхвърлят многократно наличните ресурси* (по отношение както на време, така и на средства), за да се избегне свръхбюджетиране, „точково“ разпиляване на инвестициите и бъдещо неефективно разходване на пари и човешка енергия. Що се отнася до потенциалите, ако разгледаме наличните ресурси, сред тях изпъкват природното и културното наследство от двете страни на границата. Обаче за да бъде валоризирано то чрез продаваеми туристически продукти, следва да се осигурят значителни по обем инвестиции и поддържащи фактори.

12 ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ

- Интегрирана териториална стратегия за развитие на Северозападен регион за планиране от ниво 2, Проект за съгласуване, 2020 г.
 - Интегрирана териториална стратегия за развитие на Югозападен регион за планиране от ниво 2, Проект за съгласуване, 2020 г.
 - Програма за трансгранично сътрудничество ИПП България—Сърбия 2014—2020 г.; https://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/bulgaria/2014tc16i5cb007
 - Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013—2025 г., актуализация 2019 г.
 - Оперативна програма „Региони в растеж” 2014—2020 г.
 - Социално-икономически анализ на районите в Република България, Актуализация 2020 г.
1. <https://www.worldbank.org/en/country/bulgaria/overview>
 2. <https://www.worldbank.org/en/country/serbia/overview>
 3. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/data/main-tables>
 4. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita,_consumption_per_capita_and_price_level_indices

⁴¹ Като стратегии за пространствено развитие, секторни политики и програми на двете държави, планове за интегрирано развитие на обхванатите в програмата общини.

5. Световен съвет за пътувания и туризъм (World Travel & Tourism Council)
6. https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tourism-and-transport-package-13may2020_bg
7. https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tourism-and-transport-package-13may2020_bg
8. <https://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=BGR>
9. Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България, 2014—2030 г. (актуализирана версия 2017 г.)
10. https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/383054/HiT-Bulgaria-2018-web.pdf
11. <https://uil.unesco.org/es/node/6738>
12. ЮНЕСКО <https://whc.unesco.org/en/statesparties/bg>
13. ЮНЕСКО <https://whc.unesco.org/en/statesparties/rs>
14. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/BG>
15. <https://en.wikipedia.org/wiki/Serbia#Tourism>; https://en.wikipedia.org/wiki/Bulgaria_Zaje?ar
16. ФПЧ₁₀ — Фини прахови частици
17. Сайт на мрежата EMERALD
18. Интегриран план в областта на енергетиката и климата на Република България 2021—2030 г.
19. Енергийна стратегия до 2020 г.
20. <https://balkangreenenergynews.com/serbia-doubles-renewable-energy-production-in-2019/>
21. Оценка на Световната банка
22. Стратегии за пространствено развитие, секторни политики и програми на двете държави, планове за интегрирано развитие на обхванатите в програмата общини.